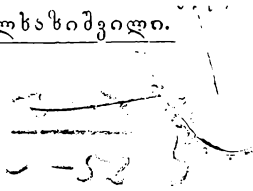

d 2497

2

ილ. ალხასიშვილი.

ბუნება და სსოპრება

(მეზაერის დღიურიდან).

საქართველოს მუსიკალური ინსტიტუტი — 1926

წიგნსაცემი

თბილისი.

ატაბა ექვთიმე ივ. ხელოძისა.

1897.

ნაწილი პირველი.

მოგზაურთა განთიადი.

Дозволено цензурою Тифлисъ, 11-го Марта 1897 года.

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი .

მ. ს. ს.

მოგზაურთა განთიადი.

თ ა ვ ა I.

ზამთარში ბარი, ზაფხულში მთა.—ქოროლი და თრიალეთის მთები,—მიზანი ღამით მოგზაურობისა.—განთიადის დიდ-მშვენიერი სანახაობა და ჩვენი დაუდეურობა.—მწყემსნი და გუთნის მებრენი ჩვენზედ ბევრად ბედნიერნი არიან.—მნათობთა ცქერით ცოდვილი კაცი ანგელოზად ზღება.—გაჩირალდნებული შუალამის ცა.—პირველი მამლის ყივილი და ხალხში გავრცელებული ცრუ-მორწმუნოება მავნეთა შესახებ.—ჩვენი ზაქარო. ჯგუფი შვიდის ვარსკვლავისა, დათუნა, მსოფლიო და მისგან დაკრული ცხვარი.—ხარის ნაველი და ირმის ნახტომი.—ამათზედ გავრცელებული ლექსით თქმულობა ჩვენს ხალხში.

აფხულის მზის ცეცხლებრ სხივებმა ჩვენც გაგვითბეს გული და აღგვეძრა სურვილი მოგზაურობისა. „ზამთარში ბარი, ზაფხულში მთა“... ამ ბუნებრივ კანონს სიამოვნებით დავემორჩილეთ და ბარიდგან მთისკენ გავწიეთ, იმ მთისკენ, რომელიც წელიწადში ცხრა თვეს სთვლემს, სამ თვეს ცოცხლობს.

ხალხის გმირი ქოროლი უმღერს ამ თრიალეთის მთებს:

„... სამ თქეს ჰატარძლად მართულნო,
მთანო, ნხრა თქეს დათოკლინო...“

მგზავრობა ლამის სიგრილით ვარჩიეთ და უფრო-კი იმ აზრით, რომ დავესწრათ დიდებულ მოვლენას—განთიადის ბნელეთზე გამარჯვებისას.

მართლა-ც-და მთელს ჩვენს სიცოცხლეს ზოგნი ისე ვატარებთ და ისე ვესალმებით ამ წუთი სოფელს, რომ ძნელად თუ ვინმე—მეცნიერებზე არ მოგახსენებთ—განგებ დაჰკვირვებია განთიადის სანახაობას და მისს დიად წეს-რიგს, თითქოს ბუნების შვილი არ ვიყოთ და მის ნაწილს არ შევადგენდეთ.

ამ შემთხვევაში მდაბიო ხალხი და მეტადრე მწყემსნი და გუთნის მებრენი ჩვენზედ ბევრად ბედნიერნი არიან.

რას ბძანებთ! აბა მის უკეთესს რას იგრძნობ კაცი, როცა სოფლად ხარ, მშობელ ბუნების მკერდს ეხუტები და მასთან ერთად იღვიძებ! ცის მნათობთა სიდიად-სიმშვენიერით, ზესთა-ზენამდე აღფრთოვანებული სული ჰხარობს, გული-გონება გინათლდება, გისპეტაკდება და ცოდვილი კაცი, ანგელოზად გარდიქმნები; ჰგრძნობ, რომ ცხოვრების ვარამით გაცვეთილი ნერვები (ძარღვები), ამომავალ შუის ცხოველ-მყოფელის სხივებით გეკურნება, გიხალასდება. ყვავილოვანი ბუნების ცქერით და სოფლური სადა ცხოვრებით სასიამოვნოდ მოხიბლული გული მოსვენებას ეძლევა; უკვდავების ჰაერით თავისუფლად, ხარბად ჰსუნთქავ და ახლად შეკრებილი სიცხოველით გულის ძგერა, სიცოცხლის ხალისი გიძლიერდება.

ნაშუალამევეს, გაუთენებლივ შევესხედით ცხენებზე და გზას გაუუღვქით.

მოწმენდილი ცა კაშკაშ ვარსკვლავებით არის გაჩირად-

დნებულო, ახლად დაბადებული ლამის გუშაგი, თანამავალი დედამიწისა, არსად სჩანს—მისძინებია.

მღუმარე სოფელს კარგა რომ გავცილდით, მამლებმა შექმნეს პირველი რიგის ყვილი. ამბობენ, კარგი მამალი ლამის პირველ საათს არ გადააცდენსო. მართლაც, პირველის შესრულებას სამი წამი აკლდა.—მამლის მტკიცე ჩვეულება, ანდაზად გადაქცეულა: „მამალი რომ უდროა დროთ დაიყვილებს, თავს მოსჭრიანო“.

ხალხში ჯერ აქამდე ის ცრუ რწმუნებაა გავრცელებული, ვითომ პირველ მამლის ყვილამდე მთელი ქვეყანა დაზუსტენელი ღამე ათასნაირი მავნეთი და არა-წმიდა სულით არის სავსეო და რა წამს მამალი იყვილებს, ყველა წყეული ქვესენელს მიღისო.

კიდევ ამიტომ ჩვენი მეჯინიბე ზაქარო განგებ აგვიანებდა ცხენებს, თანაც რაღაცას თავ-დაღუნული პირჯერის წერით ბუტბუტებდა—თურმე, ნუ ბძანებთ, იწყველებოდა: „დასწყველოს სამას სამოც-და-სამმა წმიდა გიორგიმია“. ახლა-კი, მამლის ყვილის უმალ ჩვენი ზაქარო გამხნევედა, გამხიარულდა, თითქოს წისქვილის ქვა ზურგს ეკიდა და უკუ აგდოო.

ამ გვარ ცრუმორწმუნოებისთვის ზაქაროს ბევრმა დაუწყო ხუმრობა. ბოლოს ყველამ ჩამოვთვალეთ ბავშვობისას რაც გაგვეგონა—ალი, მვენე და მკედრების ოინები.

გზის ნაპირას სოფლის სასაფლაო გვქონდა გასავლელი. ჩვენმა ახალგაზდა თანამგზავრმა ცხენი გაქუსლა, გზას გაღუხეია, ლამის სიბნელეს არ დაერიდა—წინ გაგვისწრო. ცოტა ხნის შემდეგ სასაფლაოდან შორით სიმღერის ხმა შემოგვესმა:

„ღმერთო, ღმერთო, მოწყალეო,
არკან მაკის შენგან კიდე,
შენგან კითხოვ შეწყენასა,

რამოსაცა გზასა კლადე:
მტერთა ძლევა, ზღვათა ღელვა,
ღამით მკუნე განმარადე,
თულა დაგრჩე, გამსახურებდე
შენდა სხეურაჲსა შეკწირვადე.“

ღამის პირველი საათია. სამიათსამდე ბრჭყვიალა ვარსკვლავებით მოპვდილი ცა მკრთალ სინათლეს ჰფენს ღუმლით მოცულ არე მარეწი, ცის კალთებზე ალაგ-ალაგ გაფანტულან მძიმე ღრუბელნი, ღოლო გუმბათი უმთვარო ღამეწი საამოდ კრიალებს.

აგერ ჯგუფი შვიდის ვარსკვლავისა, დათუნა, ჩრდილო კიდის ვარსკვლავი, ცის კალთაზე ჩრდილოეთით დაშვებულა, კალხზე სდგას, თითქოს კულზე დაბჯენილაო. ამ სამიოდ საათის წინედ-კი, კუდ-აშვერილი ცის გუმბათზე იყო გამოქიმული.

აქლა მივიხედოთ აღმოსავლეთისკენ. აგერ ხომლი, ჯგუფი ექვსი ვარსკვლავისა, თანავარსკვლავედი კუროსი, ძლიერ მალდა, ცის გუმბათის შუამდე, ამოსულა და ცოტა არ იყოს სამხრეთისკენ გადახრილა.

ზაფხულის პირზე, როცა საქონელი სძოვრად მინდვრად გაჰყავთ, ხალხი ძლიერ არიდებს საქონელს ხომლის ამოსვლას— ხომლი დაჰკრამსო. ამიტომაც გამოცდილნი მწყემსნი ხომლის ამოსვლის წინედ სადმე ღელეში ჩარეკენ ცხვარს, რომ გორას მოაფარონ, ხომლს მოარიდონ.

როგორც ჯავახელ მწყემსებმა ამიხსნეს, მხოლოდ სამი დღე არის საშიში—თიბათვის 7, 8 და 9. ამ რიცხვებში ხომლი აბულის მთასთან ამოდის და უეცრად ცეცხლის აღივით ამოვარდება ხოლმეო. ამ დროს საქონელს თუ სხივები დაჰკრა—გააფუქებსო. საკმაოა ორი-სამი საათით ცხვარი თუ სხვა საქონელი მოარიდოთ პირველ ამოსვლას ზ მერე, რაკი ხომ-

ლი მაღლა ზე მაღლა წავა, საშიშო აღარ არისო. თუ თქვენს აქორს (თავლას) სანათური აღმოსავლეთისკენ აქვს, საჭიროა ცხენიც მოარიდოთო.

ხომლის დაკრული ცხვარი ჯანზე ველარ მოდისო, რაღაც ნაირ მუწუკებს აყრის ტანზე, ჯანდაცდება და მატყლიც ცული აქვსო. როცა ვაჭარი მატყლს იწუნებს, ამბობს: „ხომლის ნაკრავიაო“.

ხომლის ნაკრავ ცხენსაც ბუგრი ეხვევა და ცხვირ-პირზე რაღაც ხაზები დააჩნდება ხოლმეო.

ერთმა ჯაფახელმა ბერიკაცმა მითხრა: „როცა გაზაფხულის პირზე, მწუხრისას, ხომლი დასავლეთზე გამოჩნდება, გუთანი იგულისხმე—სახნის-საკვეთი გაწკიპეო“.

აივხედოთ ცის გუმბათისკენ,—აჰერ ხარის ნაჯალი და ირმის ნახტომი (МЛЕЧНЫЙ ПУТЬ), წუხელ საათის ათზე ჩრდილო აღმოსავლეთით წამოსული, სამხრეთ დასავლეთისკენ იყო გადაშვებული, ეხლა-კი მობრუნებულია, და ცის გუმბათს სარტყელივით გაჰკვრია, რომლის ერთი ბოლო აღმოსავალ-სამხრეთისკენაა ჩაშვებული, მეორე—ჩრდილო დასავლეთისაკენ. შესახებ ამ ვარსკვლავთა ჯგუფისა, რომელიც ვინ იცის რამდენ მილიონ წვრილმან ვარსკვლავთაგან შესდგება და რომელსაც მეცნიერნი რძის კვავს უძახიან, ჩვენს ხალხში შემდეგი თქმულება სუფევს.

„ღმერთმა გადმოიხედა და ბრძანა: ადამიანს საშინელი ჯაფა ადგია, ამდენს გაქირვებას ვერ აიტანსო“. მოუხმო ცხოველთ და უბრძანა: „აბა ვის ძალგიძსთ შრომის უღელი გაუწიოთ გლეხკაცსაო?“. გადმოხტა წინ ირემი და დაიქაღნა: „მე მიკისრნია კაცის შრომაო“,—დალოცეს და გამოისტუმრეს.

ირემმა იხტუნა, იხტუნა და დედამიწამდე მანძილს ვერ უწია, შუა გზაზე გასქდა.

„ადამიანის შენახვა კერპინ იდვა თავსედა:
ხენა, ფარცხვა, ზიდვა სარჩოსი გასჭირდა მეტად ძალსედა.
ხარმა სოჭვა, ჰირმა ნათელმა, მე დავიწერავ თავსედა.
მოცვიდნენ ანგელოზები, დაჭკოცნეს ორთავ თვალსედა;
ჩამოჭნეს წვეილი სანთელი, მიაკრეს ორთავ რქასედა:
— წადი, ხარო, იმუშავე, ერთგულად მთა და ბარსედა,
ექვსი დღე უღელში ებმი, მეშვიდეს დაწვექ მხარსედა;
კინც კვირა-უქმით შეგაბას, ხელი შეახმეს მკლავსედა.“

ხარმა დინჯის ნაბიჯით გამოსწია და მშვიდობიანად ჩა-
მოვიდა ქვეყნად. მას აქეთაა ერთგული მეუღლე გაუხდა შრო-
მის შეილს გლეხკაცსა...

აი, ი ალაგ-ალაგ რო ხალებივით ატყვია, ეგ ირმის ნა-
ხტომია და თეთრად რო დიდი ზოლი მისდევს, ეგ ხარის ნა-
ვალი გზა არისო.

ბავშობისას პირველად რომ ეს ლეგენდა მიამბეს, მახსოვს
ძრიელი შთაბეჭდილება მოახდინა ჩემზედ. მაგრამ, რამდენიც
შეეხედავდი ვარსკვლავებით მოქედილ ცას, მიკვირდა, ექვი
მტანჯავდა, არა მჯეროდა, რომ ცის იმ სიმალიდგან ხარი
მანძილს გაივლიდა და ქვეყნად ჩამოვიდოდა. მერე ბებია ჩემმა
ამიხსნა: „შვილო, გენაცვალე, უწინ ხომ ცა ასე არ იყო ჩვენ-
ზე დაშორებულიო! ადამიანმა რომ ღმერთი დაივიწყა და ცო-
ლო-მადლი აღარ სად იყო, ღმერთიც იმიტომ გაგვიწყრა, თო-
რემ უწინ ცა ისე ახლო იყო, რომ იაღბუზის მთიდან ხაღხი
ცაში აღიოდაო. ერთხელ პატარძალი პურს აცხობდა გარეთ
ეზოში, და იქვე თონის ახლო ბავშვი ედგა ქოქინით. ბავშვ-
მა წაიხდინა, პატარძალმაც ცომიანი ხელებით აიღო და ბავ-
შვი თბილი ლავაშით გაწმინდა. ამაზედ განრისხდა ღმერთი
და ავერ ცა ახლა ჩვენზედ რამ სიმაღლეზედ არისო“!..

თ ა გ ა II.

ლამის სურათი არეშარისა. — განთიადის მოლოდინი. — ამომავალი ვარსკვლავი. — ციალი და ზაქაროს აზრი. — «ვარსკვლავი ჩამოვარდა. — რა აღმატებული აზრისაა კაცი თავის თავზე!» — უცქიეთ: ცას მკათათვე - ღვინობისთვე - გიორგობისთვეში. — ცალაქვარდი გუმბათი როდია! — დედამიწა ბოძებზე-კი არ არის დამყარებული. — ვარსკვლავი მზეა. — საშინელი სიდიდე და სიშორე ჩვენი მზისა. — თამარ მეფეს რუსთაველი რომ მზესთან მოსაკითხად გაეგზავნა, თავის 700 წლის იუბილეისთვის პასუხის ჩამოტანას მოასწრებდა თუ არა? — რა სისწრაფით ჩამოდის ჩვენამდე მზის შუქი-სინათლე. — ვარსკვლავთა სიშორე. — რა ნამცეცა რამაა საბრალო ჩვენი დედამიწა! — არხიმედის აზარმაცი. — «მცვივანა ვარსკვლავები» და მათი ვითარება. — არა ან ქვიციანს ნივთი (სამაჯურთ). — ცის უზარ-მაზარი ნატეხი. — უშველებელი? მეტეორი პეტერბურლის სამეცნიერო აკადემიაში.

აიწყო ნაშუალამეგის მეორე საათი. ჩვენმა ცხენებმა, ლამის სიგრძლით წახალისებულთ, სიარულს მოუმატეს, მაგრამ ჩვენ არ ვჩქარობდით — გზა ვილას ახსოვდა.

აგერ შორით შავდ მოჩანს ირგვლივ გაბმული უზარმაზარი მთების აჩრდილი. მათათა სერ-ქედის ოღრო-ჩოღრო მუხლები, ვარსკვლავთა მკრთალ შუქზე ბუნდოვან სივრცეში იხატებიან — ზღვარს ავლენენ!

მდინარეთა უხვილი და ჩანჩქერთა ჩხრიალი მოგვესმა — ნიაემა მოგვითანა.

კანტი-კუნტად ძაღლების ზარმაცი ყფუაც ისმის.

ჩვენი ყურადღება მთლად აღმოსავლეთმა მიიქცია — განთიადს ველით, ანუ უკედა ვსთქვათ, ჩვენ გვსურს დავესწრად იმ დიდებულ წუთს, როდესაც დედამიწა ამ ბნელეთის სივრ-

ცეს გაივლის, შემოგვატრიალებს და ისევ მზეს მიგვიცხუნებს. აგერ ერთი „ვარსკვლავი“, თითქოს ცას მოსწყვდაო, ჩამოვარდა, ისარივით წავიდა და ჰაერშივე ცეცხლის ფრად გაწყალდა.

— კიდევ ერთი კაცი მოკვდა, — წაილულუნა ჩვენმა ზაქარომ...

აღმოსავლეთით, აბულის მთის იქიდგან ნაკვერჩხალივით ბრკყვილა, მშვენიერი ვარსკვლავი ამოციმციპდა და მაღლა-მაღლა გასწია. სიდიდით ყველა ვარსკვლავს სქარბობს, ხან ბნდება, ხან ძალზედ ლაღლადებს — ყვითლად, ლურჯად ენთება.

ამ ვარსკვლავს რომ შეეხაროდით, იშვიათი რამ სანახავი ვნახეთ. სამხრეთი უეცრად აენთო, სხივნი მოჰფინა და მსწრაფლვე ჩაქრა. მოულოდნელმა სანახაობამ ყველანი გაგვაოცა და მეტად მშვენიერმა სურათმა საამოდ აღგვიტაცა.

ბუნების ამ გვარ მოვლენას ჩილი (зарница) ეწოდება. ციალი მეტად ძლიერი იყო და მისმა სხივებმა მეტად დიდი სიერცე მოჰფინა ბნელ სამეფოში. ჩრდილოეთის ნათვას (сѣверное сіяніе) ემზავსებოდა. ზაქარომ სთქვა: „თევზმა შეითამაშა და იმან გაანათაო“...

ხოლო ფიზიკიდან ვიცით, რომ შორს, შორს სამხრეთით, საცალა, ელვა-ქუხილი ყოფილა და იქაურმა ელვამ თავის შუქი შორს სიერცეში გასტყორცნა, სხივნი გაჰფანტა. ქუხილი-კი იმიტომ არ მოგვესმა, რომ 25 ვერსის სიშორეზე ქუხილის ხმა აღარ ისმის.

კიდევ ვარსკვლავი ჩამოვარდა, ჰაერის სიერცეში ცეცხლის ზოლი გაავლო და ჩაქრა. ხალხში ის კრუმორწმუნობა არის გავრცელებული, რომ ყოველ ადამიანს თავისი საკუთარი ბედის ვარსკვლავი ჰყავსო — რა აღმატებული აზრისაა კა-

ცი თავის თავზე—და როცა კაცი კვდება, მისი ვარსკვლავიც ჰქრებაო.

ჩემს ბავშვობაში-კი მახსოვს, ზაქათალაში ერთს ზაფხულს, მოსწავლენი გარეთ ბალკონზე ძილს ვაპირებდით. ამ დროს „მოსწყდა“ ერთი „ვარსკვლავი“, ნაკვერჩხალივით წამოვიდა და ჩვენის მეზობლის ეზოში ჩავარდა. მეორე დღეს გავიგეთ, რომ იმ მეზობლის რძალს ვაჟიშვილი მისცემოდა.

ვისაც გსურსთ „ვარსკვლავთა“ ცვიენა ჰნახოთ და ამის სანახაობით გაერთოთ, შეხედეთ ცას უღრუბლო ღამეში მკათათვის 28, 29 და 30; ლეინობისთვის 31 და გიორგობისთვის 1 და 2 რიცხვებში. ხუთმეტრი წუთის განმავლობაში ოცამდე მეთი «ვარსკვლავი» ჩამოცვივა.

შეიძლება ზოგს მკითხველს ეგონოს, მართლაც-და ვარსკვლავები ცვივოდეს ცილამ!

ეს, რასაკვირველია, დიდი შეცდომა იქნება, რადგან ცა მართლა ხომ ლაქვარდი გუმბათი არ არის და მასზე ვარსკვლავები ქრაქებივით ჩამოკიდულნი-კი არ არიან, ან დედამიწა ბოძებზე ხომ არ არის დაწყარბული, რომ მთელ მსოფლიოს საძირკვლად გაუხდეს!

საკმაოა ის გავიხსენოთ, რომ თვითეული ვარსკვლავი იგივე მზე არის, თავისად ანათებს და ზოგი ვარსკვლავი-კი ჩვენ მზეზედაც უდიდესია! ხოლო ჩვენი მზე ისეთი რამ უშველებელი ცეცხლის ბურთია, რომ დედამიწის ოდენა ერთ მილიონ ნახევარი გამოიჭრება. შეიძლება ასეც შევადაროთ: ცალ მხრივ დადეთ ერთი მარცვალი ხორბლისა და მეორე მხრივ დააგროვეთ ერთი ტომარა იგივე ხორბალი. ამ გვარ შედარებით აშკარად წარმოიდგენთ მზის სიდიდეს და სივრცეს დედამიწის წინაშე.

ჰო და კაი ხეირიც დაეყრება ჩვენს დედამიწას, თუ ამოდენა ვარსკვლავი (მზე) წამოვიდა და ზედ დაეცა!

თუ ვიკითხავთ: მაშ რად სჩანან ვარსკვლავები მაგრე პატარებათაო, მეცნიერება აი რა პასუხს მოგვცემს: მაგის მიზეზი ის არის, რომ როგორათაც მზე, აგრეთვე ვარსკვლავები ძლიერ დაშორებულნი არიან, ისე შორს არიან ჩვენზე, რომ ადამიანის გონებას ვერც-კი შეუძლიან წარმოიდგინოს. უკვე გამოანგარიშებულია, რომ ჩვენის დედამიწიდანა მის სატრფიალო მზემდე 140 მილიონი ვერსია! აქედგან რო მზეს ზარბაზანი ვესროლოთ, ზარბაზნის ყუმბარას ათი წელიწადი დრო დასჭირდება, რომ მზემდე უწიოს.— დედამიწიდან მზემდე ტელეფონი რო იყოს გამართული, მზეზე ნათქვამი სიტყვის ხმას დედამიწაზე 13 წლის შემდეგ გავიგონებდით. რკინის გზა რომ იყოს მზემდე გამართული, რომელიც დღე და ღამ დაუყოვნებლივ მიგვაფრენდეს მზისკენ, მაშინ ჩვენი გზავრობა სამას წელიწადზე მეტს (330 წ.) გასტანს და თუ უკანვე დავბრუნდით, ექვსი საუკუნე მეტი მოგუნდებით. ესე იგი, თამარ მეფეს რომ რუსთაველი მზესთან გაეგზავნა მოსაკითხად, დღესაც გზაში იქნებოდა. ან იქნება თავის უკვდავ პოემის შვიდასი წლის იუბილეისთვის სამი წლის შემდეგ (1900 წ.) მზის პასუხით ჩამოგვისწროს?.

ღიად, აი ასე შორს არის მზე და, მაშასადამე, ადვილად შეგვიძლია წარმოვიდგინოთ რა შეუბრალებლად, რამ სიშორედ გასტყორცნა მზემ თავისი ანაგლეჯი, საბრალო ჩვენი დედამიწა.

მზე ხო ასე შორს არის ჩვენზე, მაგრამ ვერ წარმოიდგენთ რა საშინელი სისწრაფით ჩამოდის ჩვენამდე მისი შუქი-სინათლე!. თითო წამში თექვსმეტი მილიონი ვერსი მოფრინამს მზის სინათლე და დედამიწამდე რვა წამ ნახევარში ჩამოდის!

მაგრამ, აბა რა სათქმელია მზის სიშორე!

ვარსკვლავთა შუქი-სინათლე იმავე სისწრაფით მოფრინავს ჩვენკენ, მაგრამ ყველაზედ უახლოესი ვარსკვლავი, რომლის

ბრქყვიალებითაც ასე ვსიამოვნებთ, ისეთ სიშორეზეა, რომ ვიდრე იმისი შუქი-სინათლე დედამიწამდე უწევს, სამ წელიწად ნახევარი დრო უნდებია.

ზოგი ვარსკვლავი-კი, რომლის ბჟუტავს ძლივს ვხედავთ, ისეთ საშინელ მანძილზეა ჩვენზე დაშორებული, რომ ყოვლად შეუძლებელია მისი წარმოდგენა. ვიდრე ამ გვარი შორეული ვარსკვლავის შუქი ჩვენამდე მოაღწევს 3500 (სამი ათას ხუთასი) წელიწადი დრო უნდება მანძილის გავლაში. აგერ ა იმ ვარსკვლავის შუქი, ძლივს რომ ბჟუტავს, მოსე წინასწარმეტყველი რომ დაიბადა, მას აქეთია წამოსულა და დღეს ძლივს ჩამოვიდა ჩვენამდე და გამოგვიცხადა თავისი ვინაობა.

ამ ამბების გამგონი აშკარად ვხედავთ, შედარებით რა ნაბეცაა რამ ყოფილა ჩვენი დედამიწა. დიად, ჩვენს დედამიწას იმოდენი ალაგი უჭირავს მთელ მსოფლიოს არეპარეში ანუ სივრცეში, რამოდენი ალაგიც ერთ წვეთ წყალს ზღვა-ოკეანეში.

მაგრამ, მართლაც და არც ისე მასხარად ასაგდებია ჩვენი დედამიწა, რომ, როგორც არხიმედმა დაიქადა: „მომეცით წერტილი რაზედაც შემეძლოს დაეაყრდნო აზარმაცი და მთელ დედამიწას ბურთივით შემოვატრიალებო!“

კაი დაგემართოს, მარა ამ აზარმაცს ანუ ბერკეტს რამოდენი ხელის მოსაქიდი ტარი უნდა ჰქონდეს, რომ დედამიწას ნძრევა უყოს! მეცნიერთა გამოანგარიშებით, სინათლეს, რომელიც წაშში 16 მილიონ ვერსს მიფრინამს, ექვს ნახევარი მილიონი წელიწადი დასჭირდებოდა, რომ ამ ბერკეტის სივრცე ბოლომდე გაერბინა!

დიად, არც მეტი და არც ნაკლები.

ახლა ისევ „მცვიანა ვარსკვლავებზე“ ვიბასოთ.

ის, რაც ციდან ჩამოვარდება ხოლმე, რომელიც ჩვენ

ვარსკვლავი გვეგონია, შეგიძლიანთ თქვენის თვალით ნახათ ზოგიერთ მუზეუმებში—მგონი ტფილასის მუზეუმშიაც მოიპოვებოდეს. ზოგი ქვის ნატებს წარჰოდგენს, ზოგიც ნამდვილ რკინის ნატებსა, ასე რომ შეგიძლიანთ მკედელს მისცეთ და დანა გააკეთებინათ. მაგრამ აფსუსია... სჯობს სამაჯური გავაკეთებინათ სახსოვრად რომელიმე ვარსკვლავისა. განა რომ სასურველი იქნება აჩა ამ ჭკუენას ნიეთი?!

ხსენებული ნატებები არიან რომელიმე ვარსკვლავის ანაგლეჯის ნამსხვრენი, რომელნიც პლანეტთა შორის, ცალიერს სივრცეში ტრიალებენ, სრიალებენ. როგორც ძერას აედვენებიან პატარა ჩიტები, ისე ეს ვარსკვლავთა ნამტვრენი დაედვენებიან ხოლმე დედამიწას ტრიალის დროს. ზოგჯერაც ეს ნამტვრევები ისეთის საშინელის სიჩქარით და ძალით წამოვლენ ხოლმე დედამიწისკენ, რომ მეჭის-მეტი გლესით ჰაერში ენთებიან, იწვიან, ცეცხლის ზოდის ავლებენ და ჰაერშივე ისპობიან. ზოგი-კი ისეთი დიდი ნატებია, რომ ნაკვერცხალივით გახურებული დედამიწამდე უწევს.

გამოცდილებით ვიცი, როდესაც ზარბაზნის ტყვია პაერში მიფრინავს, ჰაერშივე გლესისგან იქამდე ცხელდება, რომ მკედლის ქურაში გახურებულ რკინასაებ ვარჯარებს. ჰო დ თუ-კი ზარბაზნის ყუმბარა 7—8 ვერსის გავლით ასე საშინლად ცხელდება, მაშ რაღა გასაკვირველია ვარსკვლავის ნატები, რომელმაც უნდა რამდენიმე მილიონი ვერსი გაიაროს ისე გახურდეს, გაელვარდეს, როგორც ჩვენ გვეჩვენება ხოლმე ცის სივრცეში!? სწორედ ეს ფიზიკური კანონია იმის მიზეზი. რომ ზოგი ნატები ვარსკვლავისა ჰაერშივე იწვის, ჰაერშივე ქრება და ჩვენამდე ვეღარ ჩამოდის. უფრო-კი ნამსხვრეთა მტვერი ვერ უწევს ხოლმე დედამიწამდე და ჰაერშივე იწვის გლესის გამო.

ყოფილა არა ერთი მავალითიც, რომ ცილამ ჩამოვარდნილა

უშვლებელი ნატეხი; ვეგართელა კლდე ათასის ფუთის წონისა. პეტერბურლის სამეცნიერო აკადემიაშიაც ინახება ერთი ამისთანა მეტეორი (ჰაერის ქვა) 50 ფუთის წონისა, რომელიც ციმბირში ჩაპოვარდა განვლილ საუკუნეში. ეს ნატეხი თითქმის ხალასი რკინაა, მხოლოდ 10% ნიკელი ურევია.

კაი ხერს-კი შეეყრება, ვისპეს რომ თავს დაეცეს ამოდენა „ცის ნატეხი“.

თ ა ვ ა III.

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100

ბუნებას ჩასთვლიმა. — ცა გაიხსნა. — ზაქაროს ნატერა. — ხარკპარი. — ფურჩე ცისკრის ვარსკვლავად მოგვჩვენებია. — რად ჰქვიან ამ ვარსკვლავს მჭრთულად ხარიპარია, თათრულად ქარვანყრუნ? — უღროდ მზგზაური ქარავეანი და მისი თავგადასხვალო. — აშული ქიარიმა დამშენიერი ასლი. — 32 კბილი სიყვარულის მსხვერპლად: — მიჯნურთა დუეტა. — დედიშობილა ქიარიმა უმღერს, შესთხოვს ქარვანყრანს — მალე გაათენო. — ჯიუტი ტერტერა და მისი მოგონილი თილისმა დარაია. — ქარვანყრანი დაუპატიებლად ამოვიდა. — ქიარიმას ხვეწნა-ვედრება ქარვანყრანისადმი — ნუ ამოხვალ, გაჩერდიო. — ფერადი ვარსკვლავები. — ასლი და ქიარიმა სიყვარულის ცეცხლით დამწვარნი.

ილის ორი საათი შესრულდა, ერთი პირი ჩამობნელდა — ბუნებას ჩასთვლიმა, თითქოს წყალმაც-კი ჩაიძინაო.

„ცისა განსნას შეკესწრები
ჭკეუნების დამეარებასა,
შენს გამარჯვებას ვისურვო,
სამშობლოს აჭყაყებასა.“

აბულთან ცა გაიხსნა — აღმოსავლეთმა გამოაშუქა. ხალხს
2

სწამს, რომ ცის გახსნის უმაღლესი ინატრებ, ყოველივე ავისრულდება. მაგრამ ეს დიდებული წუთი ისე უეცრად მოხდა, რომ ჩვენმა ზაქარომ ვერც-კი მოასწრო სამჯერ ეთქვა:

„ღმერთო! მამე ცხოვრება,
ჭონება და ცხოვრება“...

ის ჩვენი სატრფო ღაღაღადა ვარსკვლავი თრთოლით, ციმციმით ძლიერ მალლა, მალლა ავიდა, მერე მისუსტდა — მიილია.

ახლა ველით ალიონის ნახვას — ცას შევეცქერით. ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა სთქვა: „საცაა მზე უნდა ამოვიდესო“.

უეცრივ, მოულოდნელად თვალი მოვკარით უუმშვენიერეს დიდ ვარსკვლავს, რომელიც აღმოსავლეთით, მთის იქილამ, ის-ის არის ამოსულიყო, ამოგვპაროდა. საათს დავხედვდა მესამის ნახევარი იყო.

ამ მნათობის სიდიად-სიკვლეუცემ და მისმა ნაზმა თუაძინა შუქმა მთლად გაიტაცა გული-გონება.

წარმოიდგინეთ, რა რიგ მოვსტყუვდით! აბა რა დროს მზის ამოსვლა იყო. თურმე ნამდვილი ცისკარი ეხლა ამოვიდა და ჩვენ-კი მთელი ერთი საათი იმ ეკითხვ ვარსკვლავს ვეალერსებოდით, შევხაროდით — ცისკრის ვარსკვლავი გვეგონა, მაგრამ ვაი, სირცხვილო! რა უმეცრები ვყოფილვართ ვარსკვლავთა ცნობაში! თურმე ნუ ბრძანებთ, ის ცბიერი ყვითელი ვარსკვლავი ზაქარამისა ყოფილა.

ახი კია ღეთის წინაშე, რომ ამ ყვითელ ვარსკვლავს ხალხმა ავაზაკის სახელი დაანათლა, თათრები ქარვანყრანს უძახიან, ე. ი. ქარავანის გამწყვეტიო.

ერთხელ, ოდესღაც, ზამთრის ღამეს, სწორედ იმ დროს, როდესაც ეს ყვითელი ვარსკვლავი ამოსულა, თურმე დიდა ქარავანი ღამის ბინილამ აშლილა და გზას გასდგომია, რად-

განაც ჰგონებიათ ცისკრის ვარსკვლავი ამოვიდა და სცაა გათენდებოა. ის-კი არა თუ გათენებამდე ჯერ შორს იყო.

უცებ ცამ მოიქეშა, ამოვარდა ქარი და ბუქმა-ნამქერმა მთლად გაწყვიტა უღროოდ მოგზაური, მოტყუებული ქარაფანი. მას აქეთა იმ ვარსკვლავს ქარაჯანყანის უძახიან და ვრიდებიან, მაგრამ მაინც კიდევ ისე სტყუედებიან, როგორც დღეს ჩვენ მოვსტყუედით.

ქართველებმა სარაზარა იმიტომ უწოდეს ამ ვარსკვლავს, რომ ღამის მეხრენი ბევრჯელ მოტყუებულან—ხარი აუშლიათ, ეუთანზე მოურეკიათ და გათენება-კი ჯერ არსად არის!

ამასობაში ცა თუ მოიღრუბლა, მაშინ კუმეტ ბნელაში ხარიც იკარგება. ამბობენ, ამ დროს ხარი საბალახოზე ვაიწვეს და გაიპარება ხოლმეო.

სარაზარა ვარსკვლავი, ქარაჯანყანისი, ბევრს ლექსებშია მოხსენებული თათრულ ენაზე. აი ერთი საინტერესო ნიმუში.

ვიღაც ხანის შვილი, სახელად ქიარიმა, სიზმარში ჰნახავს თავის სატრფიალო ქალს, მისი სილამაზე ჩარჩება გულში და აშუად მიდის. აშული ქიარიმა დადის თარით და დაეძებს ქალაქსა და დაბებში თავის გულის სატრფოს. ბევრი მოგზაურობის და ხეტიალის შემდეგ ჰპოვებს ერთს უმშვენიერესს ქალს, რომლის მსგავსი სულთანის ჰარამ-ხანაშიაც არ მოიპოვებოდა. ეს ქალიშვილი სომხის მღვდლისა აღმოჩნდა, სახელად ასლი.

ქიარიმას გაუძლიერდა გულში ანთებული სიყვარულის ცეცხლი და დაუწყა განუწყვეტელი ტრფიალი თავის მიჯნურს. ასლისაც ბოლოს და ბოლოს შეუყვარდა ქიარიმა. გაბეზრებული ტერტერა აიყარა და მალულად სხვა ქვეყანაში გადასახლდა.

მაგრამ რა არ შეუძლიან ყოვლად ძლიერ სიყვარულს! ქიარიმამ ბევრი ტანჯვა და ვება გამოიარა, იმედ გადაწყევ-

ტილმა კინალამ თავიც მოიკლა. მაგრამ ბოლოს მაინც მიაღწია შიზანს—ხელ მეორედ იპოვა თავისი გულის სატრფო, მშვენიერი ასლი.

ტერტერას ცოლმა თურმე კბილების ექიმობა იცოდა და წესათაც ის ჰქონდა, ვისაც კბილს ამოუღებდა, თავს ასლის კალთაში ჩაადებინებდა, რა არის, ასლის სილამაზემ გაიტაცოს და მუხლებთა ელექტრონის გამო კბილის ტკივილის სიმწვავე ველარ იგრძნოსო.

ამ გარემოებით ისარგებლა ქიარიმამ, მოიავადმყოფა თავი და სხვაფრიფ ჩაცმული, სახე შეცვლილი, მივიდა ტერტერას სახლში ყბა ახვეული. შეეცოდა ტერტერას ცოლს, დაუძახა თავის ქალს. ასლიმ მოიკეცა. ქიარიმა ოხვრით და კვნესით წამოწვა და თავი ასლის კალათაში ჩადო.

ასლი გულმტკიცნულად ნუგეშს სცემდა; ტერტერას ცოლმა კბილი უკვე ამოართო, მაგრამ ქიარიმა ისეთ ნეტარებაში იყო და ისეთი სამოთხე ჰპოვა ასლის მშვენიერ შავს თვლებში და ისეთს მოსვენებას გრძნობდა მის ხშირ წამწამთა ჩრდილში, რომ არც-კი უგრძენია ტკივილი საღი კბილის ამოგლეჯის დროს. სიყვარულით დამთვრალი, დაბნედილი ქიარიმა ძლივს მოიყვანეს გონს,—ფგონათ გული წაუვიდა კბილის სიმწვავეითაო. ქიარიმამ ვაშით და ვიშით უსაყვედურა: ეგ კბილი შეცდომით ამოგიღია, აი ეს კბილი მტკივაო. მეორე კბილიც რომ ამოუღეს, ქიარიმამ კიდევ შარი მოსდო და ამ გვარად 32 კბილის ამოგლეჯა ირჩია და ასლის თბილ კალთიდან თავის აღება-კი არა. ბოლოს გაუგეს ეშმაკობა, იცნეს ქიარიმა და რის ვაი-ვაგლახით დაითხოვეს სახლიდან.

ქიარიმა უფრო გაგიჟდა. გადასწყვიტა—უსიკვდილოდ მე ასლის თავს ვერ დავანებებო! გადაეკიდა ტერტერას: ვიწვი, შემობრალე, ასლი მე უნდა მომცეო. ტერტერამ, რომ ველარას გზით მოიშორა, უთხრა: თუ ამ ზამთრის ღამეს დედიშო-

ბილა ჩვენს ბანზე გაათენებ, მაშინ ასლი შენთვის მომიციაო.

სიყვარულით აღგზნებული ქიარიმა არც ამ განსაცდელს დაერიდა, თარით ხელში ავიდა ბანზე და ისეთის ტკბილის ხმით უმღერდა თავის სატრუოს, რომ ასლისაც გულმა ვეღარ გაუძლო და სიმღერით ოდიდამ პასუხს აძლევდა. ეს სამიჯნურო დუეტი ძლიერი მგრძობიერის სიტყვებით არის აღსაესე.

ზამთრის ბუნებამ არ შეიბრალა ტანჯული მიჯნური, ღამის სასტიკმა ყინვამ სიყვარულის ცეცხლი გაანელა და გაუმწარა ქარიმას ასლისთან ტრფიალება. სიცივისაგან შეწუხებულმა ტან-შიშველა ქიარიმამ სულთქმა-უშით, თრთოლით, ძაგძაგით შესტირა ქარვანყრანს—ხარიპარია ვარსკვლავს: ამოდი მალე, გათენდეს ჩქარა..... დამიხსენ ამ ტანჯვისგან შენ, ჩემო მოსისხლე მტერო, ლურჯ-ყვითელო მნათობოო.

ჩამოჰკრა სიმებს და უმღერა:

„სარი ილდუ, მაგი ილდუ
ყანლმ ოლდნ ქარვანყრან.
საბახ ოლმუზ, ხანა იაზუხ,
ყანლმ ოლდნ ქარვანყრან!“

ღურჯ-ყვითელო მნათობო,
ჩემო მოსისხლე ქარვანყრან,
არ გათენდა, მე კიტანჯვი,
ჩემო მოსისხლე ქარვანყრან“!

„სანნა ქარვან ყრან დელღარ
ხანა დართლი ქარამ დელღარ,
ხანმ ასლმა შაბან დელღარ
ყანლმ ოლდნ ქარვანყრან.“

შენ ჭარკანურანს გეძახიან,
ჟე დარდიან ჭიარიმას,
ასლისათვის სეკდიანსა,
ჩემო მოსისხლეკე ჭარკანურან!

რა ტანჯვით და ვაგლახით მაინც ვაათენა სულ გამწარებულმა ჭიარიმამ. ხუცესმა რომ ველარა გააწყურა, დალოცა ჭიარიმას და ასლის სიყვარული.

ახლა-კი დაუდგა ჭიარიმას ბედნიერი წაში და მიაღწია ტანჯვით ნაპოვნ გულის წადილს, მაგრამ ტერტერას მაინც გულში შური ჩაუფარდა. შეუეკრა თავის ქალს თილისმა დარაია (კაბა), რომელიც ასე იყო მოწყობილი დღეგმებით: ერთი პირი რომ გაიხსნებოდა, მეორე ისევ იკვროდა—ვიდრე შეკრულ დღეგმებს გახსნი, გახსნილები უკვე იკვრიან. ტერტერამ ჩააცვა ასლის ეს თილისმა დარაია და უთხრა სიხარულით გაგიჟებულ ჭიარიმას: უკანასკნელად უნდა გამოგცადო, რამდენად გიყვარს ჩემი ქალიო: თუ გათენებამდე გაუხსნი ასლის დარაიას, მაშინ შენია და შენი ჩემი ქალიო. ეცა ელდა ოცნებით გატაცებულ ჭიარიმას, რომელიც ლამოდა გულ აღვზნებული და გაელვარებული ტუჩებით ახლა-კი დასწაფოდა ტანჯვით ნაპოვნს უკვდავების წყაროს, მაგრამ იმედი და სიყვარული ამხნევებდა...

იწვის და იწვის ჭიარიმა ასლის სურვილით, მაგრამ ვერას გახდა—ვიდრე სიყვარულის ციებისაგან აკანკალებულ ხელეებით მეორე დღემას (ხრიკას) გახსნის, პირველი უკვე იკვრის. ამასობაში აგერ გათენებამაც მოატანა,—ქარვანყრანი ახლა-კი დაუბატიჟებლად თითონ ამოვიდა.

— „ღონ! ღონ!—დაბრუნდი! დაბრუნდი! შე ჩემო მოსისხლე მტერო,—შესძახა გონება მიხდილმა ჭიარიმამ. მერე ისევ ვარსკვლავებს შესტირის და ეხვეწება მუშთარს, ზუჯალს და სხვა

მნათობთ: შედეგით, შემთბრალეთ, მოიცათ თქვე ჩემის ცოდვით საესენო, ჯერ ნუ ამოხვალთ, ნუ გაათენებთო.

„
სარი ილდზ, მავი ილდზ
ზოჭრა ილდზ, ზუაღ ილდზ
მუშტად ილდზ, თაბა ილდზ*)
ყანლმ ოლდნ ქარკანურან.

ბოლოს, როგორც ხალხი ამბობს, ქიარიმა სიყვარულის ცეცხლით იქვე სატრფოს კალთაში დაიწვა.

ასლისაც მოეკიდა გულში ცეცხლი, გულამოსკენით ხმა მალლა ატირდა, დაუძახა სწორ-ამხანავთ, ერთი პირი იმდერა მწვავე სიტყვებით, მერე ჰკუაზე შეიშალა, პირიდგან ცეცხლის ალი წასქდა და თითონაც დაიწვაო... ასე გვიხატაეს ამ მიჯნურობის სცენას არაბთა ალგზნებული ფანტაზია.

*) ილდზ ვარსკვლავია თათრულად (არაბულად), სარი—ყვითელი, მავი—ლურჯი. უნდა შევნიშნოთ, რომ მართლაც, როგორც ასტრონომიიდგან ვიცით, ფერად-ფერადი ვარსკვლავები ბერია.—სპექტრალურ ანალიზით 1869 წ. მეცნიერმა სეკიმ ოთხი ათასამდე ვარსკვლავის ფერი გამოიკვლია, რომელთა შორის აღმოაჩინა ზოგი წითელი, ზოგი ყვითელი, ლურჯი, მწვანე და სხვა ფერისაც. რა ქვეყანასაც ეს ფერადი ვარსკვლავნი უნათებენ-მზეობენ, იმ ქვეყანაში დღევ შესაფერი ფერისა იქნება. ამ გვარად ზოგი ქვეყანა წითლად იქნება დღისით განათებული, ზოგი ლურჯად, მწვანედ და სხვ...

თ ა გ ი IV.

ცისკრის ვარსკვლავის სიმშვენეიერემ მოგვაჯაღადა.—ტოროლა და განთიადი.—ბედნიერი მდაბიო ხალხი საიდგან იკრეფს ახალ ძალას ცხოვრებაში საბრძოლველად.—ნამდვილი მთიეები, განთიადის ვარსკვლავი ერში და მისი ვითარება.—ჩვენი დედამიწაც ზოგჯერ კვლევს ვარსკვლავს.—გზად მიმავალი ავთანდელი ცას შესტიროდა, უმღერდა.—დიდებულ შოთას ზედმიწევნით სცოდნია ასტრონომია.— ურანოსი და ნეპტუნოსი რუსთაველის შემდეგ აღმოაჩინეს.

იმშვენეიერემ ცისკრის ვარსკვლავისამ ისე მოგვაჯაღადა, რომ მთლად ცქერად გადაიქცევი. ცხენებიდამ ჩამოვხდით და იქვე ერთ გორაკზე მწვანე ხალიჩაზე დავისვენეთ...

მთელ არე-მარეში სრული დუმილია, მხოლოდ ისმის ჩვენი ცხენების ხარბი ხრამუნნი.

უეცრივ ტოროლა აფთხრიალდა, ჰაერში ავიდა, ავიდ... ბუნებას „გისაროდენი“. უგალობა და მთელს არე-მარეს ამცნო, ახარა გათენების მოახლოება.

დიდება შენდა, ძალო ბუნებისავე! ეს ერთი წიწყნა ფრთხილი თავის დღეში არ შესცდება, რომ განთიადი დროზე არ ამცნოს მთელ ქვეყანას!..

აგერ შორით მოგვესმა ურმის კრიალი... სამწუხაროდ ურმულ ხმას, რომლის სმენითაც სიამოვნებს კაცი ქართლ-კახეთ-იმერეთში, აქ ჯავახეთში ველარ გაიგონებთ, ასე მძიჯ იყო ოსმალთა უღელი... მაგრამ ქვეყნისთვის არ გვცალდება ისევ ცას შევხედოთ.

ოლონდაც ბედნიერია მდაბიო ხალხი, რომ ცისკრის ვარსკვლავის ცქერით ყოველ განთიადისას გული-გონება უნათლდება და ახალ ძალას იკრეფს ცხოვრებაში საბრძოლველად.

ჩვენც ხარბად დავეწაფენით ამ უკვდავების წყაროს და ხანგრძლივ დავსტკბით ციურის მშვენებით, მთაყმის ცქერით.

ეს იყო ნამდვილი მთაყმა, განთიადის ვარსკვლავი ერში, რომელიც სილამაზით, სიკეკლუტით და ბრჭყვიანობით ყველა პლანეტას სკარბობს—მზის და მთვარის შემდეგ ერში ყველა ვარსკვლავზე ძრიელ ანათებს. ჩვენი საყვარელი ცისკრის და მწუხრის ვარსკვლავია—მზის ჩასვლის შემდეგ დასავლეთით ბრწყინავს და განთიადის წინ აღმოსავლეთით. ამიტომაც უწინდელ მეცნიერებს ერში (ვენერა) ორ სხვა-და-სხვა ვარსკვლავად მიაჩნდათ—აღმოსავლეთით გამოჩნდებოდა ჯიუცხუკს ეძახდნენ ე. ი. განთიადის წინამორბედს და დასავლეთით რომ გამოჩნდებოდა კესხუკს ეძახდნენ, ე. ი. მწუხრის ვარსკვლავს. ბოლოს ძლივს მიხვდნენ, რომ ორი ვარსკვლავიკი არა, ეს ერთი და იგივე პლანეტაა, რომელიც ხან წინ უსწრებს მზის ამოსვლას, ხან თან მისდევს და მზის ჩასვლის შემდეგ დასავლეთის ჰორიზონტზე რჩება.

მეცნიერები გვარწმუნებენ, რომ ცისკრის ვარსკვლავი და ჩვენი დედამიწა ერთმანერთს ძრიელ ჰგევანანო: რა ნივთიერებიდამაც ჩვენი დედამიწის სხეული შესდგება, იმავე ნივთიერებებიდგან კენუკა (ცისკრის ვარსკვლავი) შესდგებაო; ვენერაზედაც მოიპოვებია უზარ-მაზარი მთანი და ღრენი; როგორც დედამიწაზე—იქაც ჰაერია, რომელშიაც ღრუბელნი დაცურავენ და სხვ... აქედამ ის დასკენა გამოჰყავთ და შესაძლებელიც ჰგონიათ, რომ იქნება ვენერაზედაც ჩვენისთანა გონიერი არსებანი ცხოვრობენო და იქნება, როგორც ჩვენ ვენერას ვიკვლევთ, ისინი კიდე ჩვენ პლანეტას, დედამიწას, იკვლევენ და ათვლიერებენო.

როგორც დედამიწას არა აქვს თავისი საკუთარი შუქი, ისე ცისკრის ვარსკვლავია სრულებით შავი და ბნელი, ხოლო მზისაგან მიღებული შუქ-სინათლით ასე ძალზე კაშკაშებს და

საამო ბრკვეიალებას ჩვენკენ გზავნის. დღისით, მეტადრე ზაფხულობით, როცა ჩვენი პლანეტა, ძალზე განათებულია მზის გამო, მაშინ ჩვენი დედამიწა ვენერაზე მცხოვრებთათვისაც ისეთივე კეკლუცი ვარსკვლავი იქნება, როგორც ვენერაა ეხლა ჩვენთვისა.

ემ! გვრწამს და გვიწამებია მეცნიერთა გამოკვლევანი და მათი აზრი, მაგრამ მაინც ვინ დაგვიშლის თავი ოცნებას მიეცეთ და ამ ლამაზ ვარსკვლავს სრულის ილღიუზიით ვეტრფიალოთ.

ვარსკვლავი, ვენერა, უფრო იმიტოა კეკლუცი, რომ არ თრთის, არც ციმციმებს სხვა ვარსკვლავსავით, რის გამოც საამოდ ნაზად, თუთრად აშუქებს, მეტადრე ეხლა, უმთვარო ღამეში სრულის ძალით და მშვენებით მეფობს.

ეს ის მნათობია, რომელიც არაბულად ოტარიად იწოდება და რომელსაც გზად მიმავალი ავთანდილი, ცას რომ შესტიროდა უმღერდა:

„აჰა, მოწმობენ კარსკვლავნი შვიდნივე შემოწმებანი:
მზე, ოტარიდი, მუშთარი და ზუალ ჩემთვის ბნდებაან,
მთვარე, ასპიროს, მარისი მოკლენ და მოწმად შეკებან,
მას გააგონე, რანიცა ცეცხლნიც უშენოდ მდებან“*).

*) ოტარიდი არაბულათა, ერმი ქართულად, **Yenera** (ვენერა) ლათინურად.

მუშთარი არაბ., დია ქართ., **Iupiter** (იუპიტერ) ლათ.

ზუალ არაბ., კრონოს ქართ., **Saturnus** (სატურნუს) ლათ.

ასპიროს არაბ., აფროდიტი ქართლ., **Mercurius** (მერკურუს) ლათ.

მარის არაბ., არია ქართ., **Mars** (მარს) ლათ.

ბერძენნი და ლათინნი თავიანთ მითოლოგიურ ღმერთების სახელებს დაანათლებდნენ ხოლმე ყველა პლანეტებს. ამიტომაც ცისკრის ვარსკვ-

25

აქ არ შეიძლება არ მივაქციო მკითხველის ყურადღება, რომ დიდებულ შოთას ზედმიწევნით სკოდნია ასტრონომია ვარსკვლავთა-მრიცხველობა). ზემო მოყვანილ ტაყში უკვდავ ოეტს არა აქვს მოხსენებული მხოლოდ ის ორი ვარსკვლავი, ურანოსი და ნეპტუნოსი, რომელნიც რუსთაველის შემდეგ აღმოაჩინეს.

ურანოსი (Uranos ბერძნ.) 1781 წელს 13 მარტს ინგლისის ასტრონომმა ვილიამ ჰერშელმა აღმოაჩინა, ხოლო **ნეპტუნოსი** (Neptunus ლათ.)—საფრანგეთის ასტრონომმა ლევერიემ.

მეტის-მეტად გასაოცარია ამ მეცნიერის ნიჭი! ლევერიემ 1846 წ. 31 აგვისტოს, პარისის სამეცნიერო აკადემიას წარუდგინა თავისი შესანიშნავი გამოანგარიშება, რომლითაც იგი ამტკიცებდა, რომ ამა-და-ამ დროს, ამა-და-ამ ალაგს ცაზე უკვე უნდა გამოჩნდეს ახალი მნათობი (პლანეტი), რომელიც 36-ჯერ უფრო დაშორებულია მზისგან, ვიდრე ჩვენი პლანეტი, დედამიწაო,—4170 მილიონი ვერსია მზიდან ნებუნამდეო!... ამასთანავე ახალი პლანეტი სიდიდით 85-ჯერ მეტია დედამიწაზე და მზის გარეშემოვლაზე 165 წელიწადს დასრულდება. თვით პლანეტის (ვარსკვლავის) სხეული უკიდურესად 24-ჯერ მძიმეა დედამიწის სხეულზედაო. პლანეტა ურანოსიც ცოტად თუ ბევრად ამ ახალ პლანეტის (ნებუნოსის) ზედგავლენის ქვეშ იმყოფებაო.

27 სექტემბერს იმავე წლისას უკვდავმა მეცნიერმა ლევერიემ წერილით აცნობა ბერლინის ასტრონომს გალლესს და სთხოვა ამა-და-ამ ალაგს მონახეთ ცაზე ჩემ მიერ აღმოჩენილი ახალი ვარსკვლავი, რადგან თქვენი (გერმანიული) იარაღები (ტურბინდი, ტელესკოპი) უფრო ნამდვილი არიანო.

გს, რადგან ყველა ვარსკვლავზედ კვლევია, მშვენიერების ღმერთის ვილი, კენერა, უწოდეს.

აეტორი.

გაღლემ იმავე საღამოს იპოვა ლევერიეს ახალი მნათობი ნეპოქუნოსი და სწორედ იმ ალაგასაც, რა ალაგზედაც ლევერიემ ცაზე მიუთითა და ანიშნა, თუმც-კი ლევერიეს თვითონ თვალთაც არ ენახა და მხოლოდ გაზოანგარიშებით, გონების თვალთ მიხვდა გამოჩენილი გენიოსი.

თ ა გ ი V.

რიკრაის სუსხმა ნაბღები მოგვანახვინა.—გაციებული დედამიწა თრთოლით, ცახცახით აღმოსავლეთს შეჰყურებდა, შესთხოვდა.—განთიადის შარავანდღმა უფსკრულს გასტყორცნა კეკლუტ ბუნების ღამის მანდილი.—თეთრად გათენდა.—თვალწინ წარმოგვიდგა ხელთუქმნელი დეკორაცია.—სოფელმა გაიღვიძა.—ნახირი აიშალა.—დიდებული კონცერტი მთელს არე-მარეს მოერთო, სული შთაჰბერა.—ალიონის ცეცხლ.—ღრუბელთა ფერხული.—უსამზღვრო სივრცეში სურათოვნად გაიფანტნენ.—გველ-ვეშაპნი და მათი ბრძოლა ამომავალ მზის სხივებთან.—სხივების გამარჯვება-ნაწარღობა.—ცაში მზე იყო, ქვეყნად-კი არა.—ღღის მნათობმა მსოფლიოს მოჰფინა სიკოცხლით სავსე შეიდფერა სხივები.—ყოველი სული აქებდა და აღიდებდა.—მაშ მზისკენ, ბატონებო, მზისკენ!!!...

რიკრაისას სიცივის სუსხი ღიალაც ვიგრძენით. ისევ შევსხედით ცხენებზე და გზას გავუდევით, სიცივემ ნაბღები მოგვანახვინა. დადგა ის წამი, როდესაც დედამიწამ, რაც ღღისით მზისაგან გუშინ სითბო მიეღო, ღამით მთლად დახარჯა—სივრცეში გაჰფანტა. მეტადრე ამისთანა მთა ადგილას (6—7 ათას ფუტის სიმაღლეზე), ჰაერის სითხელის გამო დედამიწა ადვილად ჰკარგავს მზისაგან მიღებულს სითბოს.

ციცკრის ვარსკვლავი, მშვენიერი ურბი, ბრწყვიალ-კაშკა-

შით ლამის წყვდიადს ელვასაებრ მოედო და განთიადის წარავანდღმა უფსკრულს გასტყორცნა კეკლუც ბუნების ლამის მანდილი. ვარსკვლავებმა მთლად დაკარგეს თავისი ბრწყინვალეობა — ოციოდე აქა-იქ ძლივს-ღა ბეჭუტავს. თვალი ვერც-კი შეეფასწართ, რომ ყველა ვარსკვლავი სანთელივით ჩაქრა. მხოლოდ ცისკრის ვარსკვლავი-ღა დარჩა მინაზებულო.

„ღმერთო, ვინ მისწვდეს შენგან ქმნილს,
მის ფერ-უთვალავს მშვენებას?
სიბნელეს აქრობ ნათელით,
სიკვდილით ჭბადაკ ცხოვრებას!“

საათის ოთხი სრულდება და იქამდე გათენდა, რომ მსხვილად დასტამბულ სტრიქონებს ვარჩევ. აჰა თეთრად გათენდა. მიბინდებული ცისკრის ვარსკვლავიც საცაა ჩაქრება. ფარდა აებნა მძლავრს ბუნებას და თვალ-წინ წარმოგვიღდა ხელთუქმნელი დეკორაცია თავისის მშვენიერებით.

ვიშ ამ სიტურფეს, დიდ მშვენიერსა სანახაობას! თავზედ ჰხურავს მოკრიალე ლაქვარდის ცის გუმბათი და ფერხთ უვია მწვანედ მობიბინე, ხავერდებრი მინდორ-ველი, დილის ცვარით ნახსურები.

სრულებით გათენდა, მაგრამ ალიონი-კი ჯერ არსად არი.

სოფელმა გაიღვიძა. ნახირი აიშალა. დიდებულ სცენაზე მყუდრო დუმილის მწყობრად მოჰყვა დიდებული კონცერტი: სტვენა-გალობა, ჟივილ-ხივილი, ჰიკჰი-ჰუკჰუკი, ჟივივი-ჟლავილი, ბზუვილი-ჰრიჰინი, შუვილი-ჩხრიალი, შრიალ-ბიბინი, ყივილი-კაკანი, ბლავილ-ბლუვილი, ჰრიალ-ღრიალი, ყეფა-კნავილი, ჰყივილი-ჰიხვინი, ყვირილ-ძახილი, მღერა-ღიღინი, სიცილ-ხარხარი, ერთობ, ერთ-ხორც შესხმული, ერთ-პარმონიად, ერთ საგალობლად გადაქცეული მთელს არე-მარეს მოერთო, სული შთაჰბერა.

ორ საათზე მეტმა დრომ გაიარა მას აქედ რაც ცისკარი ამოვიდა და ალიონი-კი მხოლოდ ეხლა გამოჩნდა. აგერ აღმოსავლეთს მოეკიდა ალიონის ცეცხლი—დიდი სივრცე ცისა მუქად გაწითლდა.

„მზეო ამოდი, ამოდი
ნუ ეფარები გორასა,
სინივეს კანი მოუკლავს
საწყაღი აგერ გორაკსა“.

მთის კალთებზე ნამძინარევი ჯანლი მძიმედ, ზღაზვნით აბარგდა, მაღლა-მაღლა გასწია, იქ ღრუბლად გარდაიქცა და მთებზე მძინარე ბუმბერაზი ღრუბელნი მუჯლოგუნით დააღვიძა. ასტყდა ალიაქოთი და ფერხულ-ჩაბმული, მთელი გუნდი უშველებელი თეთრ ღრუბლებისა თავშიშველა მთებს სპეტაკ გვირგვინად დაედგა. მერე მძიმე, მძიმედ, დარბაისლორი ნელის კურებით, ჰაერი განაპეს და ცის კამარას ფერად-ფერადად მოეფინენ.

აგერ წავიდ-წამოვიდნენ, ნაგლეჯ-ნაგლეჯად ჰაერის ოკეანოს ლურჯ ზვირთებში შეერივნენ და უსამზღვრო სივრცეში სურათოვნად გაიფანტნენ.

ვერ წარმოიდგენთ, რა სანახავს შევესწარით!

სად იყვნენ, სად არა, თითქოს უდარაჯესო, უშველებელი, მძიმე ღრუბლები ერთად დაგროვდნენ, გველ-ვეშაპებივით მისცვიდნენ აღმოსავლეთს, მზის სხივები მთლად შთანთქმეს, ქვეყნად აღარ გამოუშვეს...

მართლა-და საშინელი ბრძოლა ასტყდა. უზარ-მაზარ ღრუბელთა გუნდებს ამომავალი მზის სხივები შეებნენ, დასძლიეს და ამოდენი გროვა ღრუბლებისა სისხლით შეიღება, ჯიგრის ფერად გაიჟღინთა.

მშენებლის ფერადებით დაიხატა ცის კამარა: დედანიწის-
კენ მზის სხივებმა რომ ველარ გამოატანეს, ცის სიერცეში მალ-
ლა, მალლა გაინაწარდეს, ცეცხლივით მოედენენ და ცაზედ
გაფანტულ ღრუბელთა ნაპენტებში დაიმსხვრენ, რის გამოც
მთლად ცის გუმბათი, შორს დასავლეთამდე ათას ფერად საუ-
ცხოოთ აქრელდა...

ცაში მზე იყო, ქვეყნად-კი არა. ასე გასტანა მთელმა სა-
ათმა.

ბოლოს ჩვენკენაც გადმოსჩქეფა სიკოცხლის წყარომ.
დღის მნათობმა, აღმოსავლეთის ცეცხლის ბორბალმა, უხვად
მოჰფინა სიკოცხლით საესე შეიდ-ფერა სხივები.

ყოველი არსება, ამომავალ მზის სივთა ძალით გაცხოვ-
ლებული, ერთ ხმად ლხინობდა და სისხლ გამთბარი, ძალ-
შეკრებილი მზის სხივებსავე შეჰხაროდა, აქებდა და აღი-
ღებდა:

„დიდება შენდა, მზეო, მომნიჭებელი ცხოვრებისაო,
დიდება შენდა დიდებულო წყარო სითბოსა და სინათლისაო.
შენ გვაძლევ დღეს; შენი სითბო აღორთქლავს ზღვა-ოკეანე-
თა, რათა შეგროვდნენ ღრუბელნი, და მოუვლინონ დედამი-
წას სიკოცხლის მომფენი წვიმა; შენ აღივებ და აჯგვრებ
დათესილ მარცვალს; შენ ჰზრდი მცენარეს, აყვავილებ და
გამოიწვევ ნაყოფს, ამწიფებ ხილს; შენ ანადგურებ, ადნობ
ზამთრის თოვლს—თოვლის ზეინებს და მწვანით ჰმოსავ, ყვა-
ვილებით ჰქარგავ-მინდორ-ველთ, ქალა-ღელეებს. შენ აყვითლებ
ოქროს ფერად ჩვენ მსაზრდოებელ ყანებს და ამწიფებ გულის
მომლხენ ყურძნის მტევნებს, უშენოდ ჩვენ ჩავცივდებოდით
საუკუნო წყვდიადში და შევიმოსებოდით სიკვდილის მომფენ
ყინვა-სიცივით, უშენოდ ყოველივე სიკოცხლე მოისპოდა, გა-
ქრებოდა; ყოველივე ცხოველი და მცენარე და თვით ჩვენც
„მეფენი ბუნებისა“, გაეწყდებოდით, რადგან საცა მზის მალ-

ლი, სითბო და სინათლე არ არის იქ სიცოცხლე ყოვლა
შეუძლებელია“.

მაშ მზისკენ, ბატონებო, მზისკენ!

მზისკენ შენ, მდიდარო, პალატებში ფუფუნებით გაყვი-
ლებულო! მზისკენ, შენ ლატაკო, სარდაფებში მიკრობები
დამპალო!..

ნაწილი მეორე.

ტაბიფყურის ტბა.

ნაწილი მეორე.

ტაბიჭუშურის ტბა.

თ ა ვ ა I.

ცისკრის ზაზი.—სოფ. კაქიოდან ტაბიჭუშურის ტბისკენ.—ჩვენი ქალები მეფე ერეკლის ფაეტონით.—სარჩო-საკვების ჩაკელება.—მომწვანოდ მოზიბინე ყანა ენკენისთვემდე.—ჯავახეთში მკა არ იციან.—ანეულები.—ღვთიე-კურთხეული მძლავრი ბუნება ოფლის დაგვარად აჯილდოებს.—ჩვენმა ქალებმა „კალო დასძლიეს“.—თოვლ-ზოლიანი კალო.—ახ, სად არის საღეწი მაშინა?!

კვე ავცილდით ბაქან-ბაქანად სახნაე-სათესად მოვაკებულს მთის კალთას და ფერდოებს უწინეთ, როდესაც უორით მოგვესმა ცისკრის ზარი და ჩვენთან ერთად ყოველი სული აქებდა და მადლობდა ზესთა-ზენას, ცისა ჭ ქვეყნის დამბადებელსა. დიდი მანძილის გავლა აღარ დაგვკვირდა, პატარა ხევი გავიარეთ და ჩამოვხდით ერთს სტუმარ-მოყვარე მემამულესთან სოფ. კაქიოში. ჩვენი სახლობა აქ გვიცდიდა, რომ ამავე დილით წავსულიყავით ტაბიჭუშურის

ტბის სანახავად.

სოფელ კაქიოდან მარიამობისთვის 30-ს დილა აღრი-
ან—ქალები ურმით და კაცები ცხენებით—შეუღეპით შეღ-
მართ გზას. გზაზედ შეჯვებდა სოფლები: ალათუბანი, ბალან-
თა, ბეჟანო და ქიხარულა. აღმოჩნდა, რომ ქიხარულამდე
(მთის ძირასა) კიდევ შეიძლება რაიმე ეტლით მოგზაურო-
ბა, მაგრამ ქალებისთვის ისევ მეფე ერეკლის ფაეტონი ვარ-
ჩიეთ, რადგან ქიხარულას ზევით საეტლო გზა სრულდება
აღარ არის.

ორშაბათი დღე შეგვხვდა. მინდვრებში გაცხარებული მუ-
შაობდნენ —სარჩო-საკვების ჩაკლევად-დაბინავებას ემუშავოდ-
ნენ. ზოგი ყანას სთიბდა, ზოგი ბულულებად სდგამდა, ზო-
გიც საძნე ურპით შინ მოეზიდებოდა. ჩვენ გასაკვირველს და-
ვრჩით, ზოგან პურის თავთავი ჯერ ისევ მომწვანოდ ბიბინებ-
და, ხვალ, ზეგ-კი ენკენისთვე დგება და მაშ ეს ყანა როდის-
ლა უნდა გათიბონო! აქ ჯავახეთში ყანის მკა არსად იციან,
რადგან კირნახულის ღერო, ზრო, ისე მალალი არ იზდება,
როგორც ქართლ-კახეთ-იმერეთში და ბზე-კი ძლიერსაქიროა.

ყანებს ანუ ანეულებს ჯავახეთში ასე ამზადებენ: პირ-
ველ წელიწადს არას დასთესავენ, ხოლო მკათათვეში ბალახს
მოსთიბავენ და მაშინათვე ათი წყვილი ხარით მოხნავენ გუთ-
ნით. მეორე წლის გაზაფხულზე ამ ყანაში დასთესავენ პურს
ანუ ქერს, სახნისით ჩახნავენ ღ ფიჩხის ფარცხით დაფარცხვენ.
მესამე წელიწადს ამავე ყანაში კვლავ მოუხნავედ დასთესავენ,
კვლავ სახნისით ჩახნავენ და მერე დაფარცხავენ. მეოთხე წე-
ლიწადს-კი ისევ თავიდან იწყებენ, ე. ი. ხელახლად მოხნა-
ვენ და სხ...

საკვირველია, ან-კი როგორ ასწრობს პური შემოსვლას?
შემოდგომით დოლის პურის თესვა აქ იშვიათად იციან (ახლა
და ახლა-კი უფრო შემოიღეს), ყველანი დიკას და ქერს სთე-
სენ გაზაფხულობით ანეულებში და მაისის ბოლომდე ძლივს

ათავებენ. მეტადრე მთის ფერდობებზე ანეულებში ზოგ წელიწადს თოვლი მაისის ბოლომდე ძევს, ასე რომ შიგა და შიგ კრელად სთესენ, რა ალაგასაც თოვლი აღებულია.

მახსოვს, 1896 წელს, გაზაფხულზე თოვლი ძრიელ გვიან აიღო და მერე განუწყვეტელი წვიმები მოჰყვა, ბარში ძლივ-ძლივობით თიბათვის ნახევრამდე გაათავეს თესვა, ხოლო მთა ადგილებში ალალ ბედზე თიბათვის ბოლოს გადაყარეს ხორბალი ხნულებში და სრულებით დაკარგულად მიაჩნდათ. მაგრამ წარმოიდგინეთ, რომ ამ წელს საუკეთესო მოსავალი იყო მთაშიაც და ბარშიაც! ეს მოვლენა იმით აიხსნება, რომ შემოდგომით ჩვეულებრივმა ყინვამ ვერ უსწრო, რის გამოც მარცვალი მშვენივრად დასრულდა, დამწიფდა. ამ გვარად ბევრს სანაწურად დარჩა: რატო ღმერთს არ ვანდეთ, რატო ბევრი არ დავთესეთო.

ღიად, ღვთივ კურთხეული მძლავრი ბუნება, თითქოს განგებ, ხელს უწყობს მიწის მუშაკს, გულს უსრულებს და ოფლის დავგარად აჯილდოებს.

სოფ. ქიხარულაში გაჩაღებული კალოობა იყო. შემოდგომის მზე საკმაოდ უგზავნიდა მოჭირნახულეს მადლით მხურვალე სხივებს.

ჩვენ ქალებსაც გულმა ვერ გაუძლო— „კალო უნდა დავძლიოთო“— და ასტეხეს ერთი ჟივილ-ხივილი!

ხშირად შეხედებით ჯავახეთში შემდეგ სურათს: მთები დიდი ხანია ჩამოთოვლილია, კალოზე გაცხარებული მუშაობაა და კალოს გარშემოც თოვლის ზოლი შემოვლებია, რომელიც მზის შუქზე ძალზე ბრწყინავს—თვალს ნაპერწყმებს ესვრის.

„ხერხი სჯობია ღონესა, თუ კაცი მოიგონებსა“, სად არის ერთი კარგი საღეწი მაშინა, მთელ ჯავახეთს ერთს თევზე კირნახული გაულეწოს და ხორბალი პატრონს ჩაბაროს? რამდენი მარცვლიც ეხლა საძაღლ-ლორედ ხდება, მაშინის ქი-

რას მარტო ეს აუვიდოდა, ეყოფოდა: მაგრამ რას იზამთ, რომ აქაური გლეხისათვის საქონლის საკვები, ბზე, იმდენათვე საჭიროა, რამდენათაც თავის საკვებაზე პური. მაშინა-კი ბზეს არ იძლევაო და თუ იძლევა, ისიც არ ვარგაო, რადგან კვერთხით ვერ ლეწავს, ვერ არბილებს, დაქრილივით გამოჰყავსო.

მაინც შორს არ არის ის დრო, როცა კულტურა თავისას გაიტანს და ამ მიყრუებულ ადგილშიაც ორთქლი ანუ ბუნებრივი მუქთი ძალა, მდინარე წყალი, დაატრიალებს მაშინებს და მით მუშა კაცს შეენახება ძალ-ღონე და ორმო-ბეღელშიაც მეტ სარჩოს ჩაჰკვლევს.

თ ა გ ი II.

მრისხანე ბუნება.—საწყალი ჩვენი ურემი რამდენჯერმე კინაღამ არ გაიტანეს.—ტიანჭველასავით შრომა და კრიკინასაებ ზტომა.—„კაცი ის არის“.—ჩინოსანის მათრახი.—„ძმობა-ერთობა“.—ცრუ ინტელიგენცია როგორ უყურებს გლეხკაცს—მიწის მუშაკს.—ღმერთს ჯერ „ჩინოსნები“ შეუჭნია და მერე მათთვის ხალხი გაუჩენიაო.—შუა საუკუნეთა ნაანდერძავი იდეები.—„კაცი კაცის წამალია“.—ქრისტეს მოძღვრება.

ზა ქიხარულიდან აღმართს ასდევს. ქედზე რომ ავედით ჩრდილოეთიდან ცივმა ნიაემა საამოდ დაუბერა. თუმცა ტბა ჯერ არსად სჩანდა, მაგრამ ეს მისი სიო იყო. ურემი გავაჩერეთ, სერზე გადმოვსდექით და გადმოვხედეთ ჯავახეთის დაცემულ უტყეო ვაკეს, ტიტველა მთებით შემოზღულდულს. საქონელმა დაიშოშინა, ფერდის ქარი ამოიღო, მეურმე თედემ წვეკო გვიტრიალა და ჩვენც, შესვენებული, მრისხანე ბუნების ცქერით ნასიამოვნები, ისევ გზას გაუდექით.

გზაში დიდი მოძრაობა იყო, თითქმის განუწყვეტლად გვიხვდებოდნენ წინ თივით და ძნით დატვირთული საძინე ურმები. საწყალი ჩვენი ურემი რამდენჯერმე კინალამ არ გაიტანეს. ამ შემთხვევაში ჩვენი თანამგზავრის „ყოვლად შემძლებელმა კოკარდამაც“—კი ვერ გვიშველა. მართლაც—და მოდი უბძანე გზა აუხვიონ, როდესაც მთის, გვერდელა ვიწრო გზაზე დაღმა მოაქანებენ უშველებელ საძინე ურმებს. ახლა, მითომ, ჩემო რაო?! ან-კი რა უფლება გვქონდა ზვიადობა-ყოყორობისა!? ხალხი დღე-ღამეს ასწორებს, კიანჭველასაებ შრომობს, სარჩოს ჩაკვლევა-დაბინავებას ეშურება, რომლით ჩვენც უნდა გამოგვეკვებოს და ჩვენ-კი, უქმ ხალხს, სასეიროდ მოგვიტლია—ავგილია თავი და კრიკინასაებ საქეიფოდ დავხტით. რალა სამართალით უნდა დავუყვიროთ: „ხაბარდა! ჩამოდექით, გზა მოგვეცი, ხომ ხელავთ მოვბრძანდებით და თქვენი სარჩოთი დატვირთული ურმები-კი ტბაში გადაყარეთო!..“

„კაცი ის არის, ვინც ოფელს მიწას ღვრის
და დაუდგროძლით ხელით, ძღაერით,
დედამიწასა და მის წიადსა,
ღვთისა მადლობით, მხიარულობით,
აზობს და არღვეკს, დაღაღვას არ სღვეკს
და მუნით ნაყოფს აღმოაცენებს.
და იმ ტკბილს ნაყოფს ჭკრე-ო-სკრს უყოფს
და უშრობს მშაერთ ობოლთა ცრემლებს!..“

დიად, ბატონებო, ჩვენ გემართებს მოდრეკა ამაყი ქედისა მიწის მუშაკის, მოკირნახულის წინაშე!!

მაგრამ ასე არ ფიქრობდა და ამ აზრებით არ იყო გამსქვალული ჩვენი მამაცი „ჩინოსანი“. განრისხებულმა ორიოდღვეერ „ხაბარდაო!“ დაიქყიელა და მისმა მათრახმა ძალზე დაიწყო ჰაერში ზუზუნნი—საბრალო მეურმეებს გაუხურა ბექე-

ბი, რატო გზა არ მოგვეცითო...

„ჩაბი ის არის, ვის გულსაც ესმის
ციური სიტყვა „ძმობა, ერთობა“,
და სიუკარულით აღსილი გულით
დაკრძომილთ მოყვასთ მოეხმარება.
ვინც საქმით ქველით, გონებით, სწავლით,
მისხლოკება მღაღს ღვთაებას;
ვინც სრდილობს მისწადეს და ჭკუით მისხდეს
საღმერთო განგების იღუმალ ნებას“.

ჰაი და ჰაი, დიად, როგორ არა? ჩვენ-კი ვიქნებით, რომ ამდენად „თავი დავიმციროდ“, ჩვენს მარჩენელს გლექს ძმა უწოდოთ? სოფლის ქაშია, გაიძვერა „აბლაკატს“ და მის ჯუ-რა სხვა მრავალ ვაჟბატონებს, რომელთა სიცოცხლაც მხოლოდ იმ ზრიკებში დადებდა, აცა ვინ გაეგბათ მახეში და ვისის გულ-მარტივობით ვისარგებლოთ, გავტარცვოთო; დიად, ამ ობობა, მელა-მელებს-კი ხელს გაუწდრთ, ჩვენი წრის, საზოგადოების წევრად ვთვლით და ჩვენს მარჩენელს, პატიოსან მიწის მუშაქს-კი ვერადებთ. ვერადებთ იმ პატიოსან ოფლის მღვრელ მუშაქს, რომელიც დედა ბოძად უდგია მთელ ქვეყანას, და რომლის ქედზედაც დამყარებულა თვით ჩვენი ყოფა-არსებობა. აქაოდა გლექს-კაცად ჩვენვე ჩაგვიწერიაო, აბა თქვენგან არ მიკვირს, როგორ ვიკადრებთ, გლექს „თავს როგორ გაუყადრებთ“...

ასე, ჩემო ბატონებო, ჩვენმა „ჩინოსანმა“ მათრახები გადუქირა საბრალო მეურმეებს—რატო გზა არ მოგვეცითო. ვერ წარმოიდგენ, მკითხველო, რა ჩუმი პროტესტი იხატებოდა ამ დროს გლექსის თვალებში! ერთი-კი შემოგვხედა განუსაზღვრელი სიმშუღვარით, მერე აილო გადაგდებული ქეჩაქული, გაიბერტყა, დაიხურა და ჩვენი თავი ისევ პირუტყვთ

ანაცვალა—ხარ-კამბეჩს მიუაღერსა, ხიო-მოდი-ჰოთი ურემი გზას გაუყენა და ნაღვლიანი ლილინით გასწია.

ჩვენ დიდად შეურაცხყოფილი დავრჩით „ჩინოსანის“ უსამართლო ქცევით, რისთვისაც ცხარე კამათობაც მოგვიხდა. ერთმა ქალმა კიდევ ურმიდან უკიჟინა: „ღორს ღმერთმა რქები არ მისცა, თორემ ქვეყანას ამოაგდებდაო“.

ბოლოს და ბოლოს იმაშიაც-კი ვერ დავითანხმეთ, ვერას გზით ვერ დავარწმუნეთ, რომ იგი „ჩინოსანი“ ხალხის, გლეხ-კაცის მსახური არის. მისი აზრი მოკლეთ რომ გადმოგცეთ, გამოდის, რომ ღმერთს ჯერ ჩინოსნები შეუქმნია და მერე მათთვის ხალხი გაუჩენია.

ეჰ! რას იზამთ... შუა საუკუნოების ნაანდერძავი იდეები ჯერ გვიან აღმოიფხვრება საქართველოში...

არა, ბატონებო! „კაცი კაცის წამალია“. ცხოვრების ასპარეზზე შრომა განაწილებულია. ჩვენ ყველანი ერთმანეთის მსახურნი ვართ: მღვდელი მსახურია ერისა, ერი მსახურია მღვდლისა. ყველანი ერთს აზრს, არსებობითი იდეას ვემსახურებით და არსებობის გასაუმჯობესებლად ვიბრძვით, ვიღწვით. ხოლო, ის, ვინც ყოველად უშრომლად სხვის ოფლსა სჭამს, სივას იმსახურებს და თითონ-კი სხვას არ ემსახურება, მუქთა სორად, პარაზიტად ჩაითვლება.

ქრისტე მაცხოვრის სწავლა-მოძღვრება იმიტომაც სდგას მაღლად ყველა სწავლა-მოძღვრებაზე, რომ იგი სულაქრ ცხოვრების უმთავრეს მიზნად მოყვასთა სიყვარულს და მათდამი სამსახურს ხადას...

თ ა გ ა III.

ისლამი და ბატონყმობა.—ტაბიწყურის ტბა.—ადგილის კურდღელს, ადგილის მწევარი დაიჭერს".—ტაბტის მემკვიდრის ფარდულები და საღი მთის ჰაერი.—სოფ. წითელი საყდარი და ქართველთა აქ ცხოვრების უტყვი მოწამე.—რად უძახიან ყიზილ ქილისას?—რელიგიური ფანატისმო და მისი შედეგი.—ნახელოვნარი ტბა—თამარი თუ ვახტანგ მეფე?—რა

უნარის პატრონები ყოფილან ჩვენი მეფენი!—დავით აღმაშენებელის ეპიტაფია.

ამდენიც კუს ნაბიჯით ჩვენი ურემი წინ მიჭრიალებდა, იმდენად ტბა უფრო და უფრო გამოჩნდა. მოვედით სოფ. მოლითში, რომელიც ტბის კიდევზე მდებარებს და გორის მაზრაზეა მიწერილი.

საჩივარი რომ ჰქონდეთ, მოლითელები სურამს უნდა წავიდნენ. ამ სოფელშიაც ქართველების ნანგრევებზე, აზრუმიდამ გადმოსახლებული სომხობა ცხოვრობს, მაგრამ აშკარაა, რომ უწინ ქართველობა ან აქედან გადასულან იმერეთის მოლითში, ან იქიდან აქ. გამძვინვარებულმა იქ ბატონყმობამ და აქ ოსმალთა ძალ-მომრეობამ, განა მარტო ამისთანა საქმენი ჩაიღინა! აქედან მაჰმადის რჯულს გაურბოდნენ და იქიდან აულაგმავ, გამხეცებულ ბატონებს.

მოლითს კარგა რომ გავცილდით, ანკარა, მშვენიერი ლაქვარდის ფერი ტბა, სრული სივრცით გამოჩნდა, რომლის ზედა პირს ზეფიროსი არხვედა-აბიბინებდა. ცუნამგალა თეთრი ფრინველნი მოციმციმე ტბას ეტრფოდნენ, ეცვლქებოდნენ, მიწუნარებულ არე-მარეში სიცოცხლეს ჰფენდნენ.

კვლავ შემოგვხედნენ წინ აუარებელი საძნე ურემები, რომელნიც საკვირველად აქეთ მოწყობილ-მოხერხებული ამ მთა

ალაგებისათვის. ჩვენებურ საძნე ურემზე ბევრად ღიღია, დამყარებულია დაბალ ფიტრულ თვლებზე, რომელნიც ღერძზე უძრავად არიან დამაგრებული და ღერძთან ერთად ტრიალობენ. თავდაღმართისთვის თავლორა ურმის ხელნები მარხილის თავებივით არიან მოწყობილ-მოხრილი, აღმართისთვის ბოლოთრია აქვთ მობმული და ისეთ აყუდებულ მთის ფერდობზე აღმა-დაღმა, უგზო-უკელოდ გაატარებენ ხოლმე, რომ კაცი განციფრდება.

„ადგილის კურდღელს, ადგილის მწვეარი დაიქერსო“. მოდი და ამათ ახალი რამ სისტემის ურემი ურჩიეთ და ისიც რკინით გაწყობილი!..

ტბის დასავლეთით, მოლითის მთის გვერდაზე დაინახეთ საზაფხულო ფარდულები, სადაც ტახტის შემკვიდრე, ღიღი მთავარი, გიორგი, ზაფხულში, რამდენიმე ხნით, ცხოვრებდა თავისი ამალით. მართლაც-და ეს ზღვის ოდენა ცისფერი ტბა, შემოზღუდულ-შემოფარგლული უზარ-მაზარ მთებით და ეს გრილი, საღი მთის ჰაერი სურნელ ბალახ-ყვავილების ფშინვა-სუნთქვით შენელებული, სახარბიელოა ჯანის სიმრთელისათვის.

ჩვენმა ურემმა 15 ვერსი მეტი იჭრიალა, იჭრიალა, ბევრს ხიფათსაც გადარჩა, მაგრამ მაინც მშვიდობით მოგვიყვანა სოფ. წითელ საყდარს.

—

ნინო-ლელას*) მთის კალთა დინგივით შესულა ტბაში, ასე რომ ნახევარ კუნძულის წააგავს. ამ მიწის ნაქერზედ არის ქართველთა ძველი ნასოფლარი, რომელსაც ეწოდება წითელ-

*) მთის თავზე არის ეკლესია წმ. ნინოსი, ზაფხულობით ეხლაც მიდიან სალოცავად აქედან წარმოსდგა სახელი ნინო-ლელა.

საყდარი, ანუ თათრულად ყიზილ-ქილისა, როგორც ეძღა ეძახიან.

ქართველების აქ ოდესმე გაძლიერებულ ცხოვრების უტყვი მოწამე ერთად-ერთი ნაშთია ძველის ეკლესიისა. ჩვენ სრული იმედი გვქონდა, რომ ამ ეკლესიის წითელ თლილი ქვით ნაშენ კედლებზე რაიმე წარწერას ვპოვებდით, მაგრამ როგორც ხალხმა აგვიხსნა, რაც წარწერები იყო, კიციანთ წაიღეს რაღაც დავის დასასაბუთებლად, რადგან ბორჯომის მამულის მომიჯნავენი არიან და თავის მიჯნას ამ საყდრის ნახევრამდე ასახელებდნენო. ეხლა-კი საციციანოს საზღვრამდე აქედან ბარე ხუთი ვერსი არისო...

ეკლესიის კედლები, თუმცა ჯერ მაგრად სდგანან, თალი-კი ნახევრამდე (იხ. სურ. 45 გვ.) ჩამონგრეულა და მეორე ნახევარიც დღე-დღეზე აპირებს ჩამონგრევას და მით მოისპობა ფაქტიური მოწამე ქართველთა აქ ოდესმე ბატონობისა-პატრონობისა.

ერთმა ბერი-კაცმა მიაბო:

„— უწინ საქართველოს აქ მეფობის დროს, თურმე ამ სოფელს სპარსნი დაეცნენ და სწორედ აღდგომა ღამეს ცისკარზე ეკლესიაში მთლად ამოსწყვიტეს ქართველნი. მათი სისხლით ეკლესიის კედლები სრულიად წითლად შეიღება— აღარ დასცალდათ, არ ეღირსად უბედურებს წითელი კვერცხის გაფტქენა! მას აქედ დაერქვა ეკლესიას ყიზილ-ქილისა და სოფელმაც მიიღო სახელად წითელი საყდარიო“.

„— ეჰ! არც ჩვენები აკლებდნენ თათრებს; იმათი ბაირამი რომ მოვიდოდა თურმე, ჩვენებიც ღეთის წყალობა გაქვსთ, სამაგიეროს გადაუხდიდნენ ხოლმე“, — დაუმატა მეორე ბერი-კაცმა.

მე-კი აზრად გამიარა, ჩემ გულში ვიფიქრე: ღმერთო ჩემო! კაცმა რომ ჩაიხედოს წარსულის ისტორიაში, რამდენი მილიარდი ადამიანის სიცოცხლე იმსხვერპლა რჯულისა და სა-

რწმუნოების სხვა და სხვაობამ! ნეტა როდის დადგება ის ნეტარი ღრო, მაცხოვრისგან აღთქმული, რომ ერთი სამწყსო იყოს და ერთი მწყემსი ჰყავდეთ, განაგებდეს ამ აუარებელ მილეთის კაცობრიობას? ნეტა როდის შესწყდება სიმძულვარე რჯულის გამო, იმ ხალხთა შორის მაინც, რომელნიც ერთსა და იმავე ქეშმარიტ ღმერთს აღიარებენ!

ეკვი არ უნდა, დაუდგება კაცობრიობას ეს ნეტარი ღროც, მაგრამ დაუდგება მხოლოდ მაშინ, როდესაც სარწმუნოება თავისუფალი გახდება პოლიტიკურ მოსაზრებიდგან, და როდესაც განათლება-ცივილიზაციის სხივი დასთრგუნავს რელიგიურ ფანატიზმს და სწავლა-მეცნიერება კაცობრიობას ერთის აზრით შეაერთებს, ძმობასა და სიყვარულს განუმტკიცებს...

ამ ქამად სოფ. წითელ საყდარს ასახლიან 49 კომლი სომხობა და ერთი კომლიც ქართველი გამორეულა წამლად. ჩვენი ურემი, ბანით დახურულ სომხის ეკლესიასთან გავაჩერეთ, რომლის ეზოშიაც ვაპირებდით დასვენებას; მაგრამ გამოჩნდა ერთი სტუმართ-მოყვარე კაცი, რომელმაც ძლიერ ითაკილა, იწყინა ჩვენი ამ გვარი საქციელი და თვითონ გაგვიმასპინძლდა.

აზრუმიდამ გადმოსახლებულ სომხობას ყველგან თავისი შნო მიუტანია; დარწმუნებული ვართ, როცა ამ ნასოფლარზე დასახლდნენ (1828—30 წ.), ორიოდე ხე მაინც იდგებოდა ამ ტბის პირას და, თუმცა ბორჯომის ტყე ახლო აქვთ, მაგრამ წივის „ნაზუქებს“ აქაც შეხვდებით, ქვებზედ გაკრულს, მზეზედ გამოსაცხობად, — ჩვეულება რჯულთ უტკიცესიაო“...

ტაბიწყურის ტბა ფარვანას ტბაზე ცოტა პატარაა; გარშემო ოცი ვერსი იქნება და უფრო გრძლად არის წასული. ჩვენმა მასპინძელმა გვიამბო, აქ აღრევე ვილაც „ჩინოვნიკები“

მოვიდნენ და ამ ტბის სიღრმე გაზომესო, ზოგ ალაგას 60 სა-
ყენი სიღრმე აღმოჩნდაო.

გავიანილი გვექონდა, ტაბიწყურის ტბა თამარ მეფემ მდ.
ქციადან აღინაო, ჩვენმა მასპინძელმა-კი დავგარწმუნა, რომ
ვახტანგ მეფის ნახელოვნარიაო.

უზარ-მაზარ მთის გადაღმიდგან მდ. ქციას წყალი არხით
წამოულიათ და ამ მთათა შუა ვაკე, ჩავარდნილ ალაგას ტბა
შექმნილა, რომელიც ენევის ტბას ბევრად ჰგავს და მთელ
ჯავახეთს დაჰყურებს. მდ. ქცია ტბის გარე მორტყმულ მთა-
თა ქედის უკან მომდინარეობს და წალკისკენ მიდის. ვინც ამ
ტბასა და მდ. ქციას შუა მდებარე ბუმბერაზ მთებს ჰნახავს და
მანძილსაც ივარაუდებს, მხოლოდ მას შეუძლიან წარმოედგინა
იქონიოს, რა უნარის პატრონებიც ყოფილან ჩვენი მეფენი.

ტბას თვითონაც აქვს ანკარა წყარონი და მეტადრე შავ-
ნაბადა მთის კალთიდან ცივ-ცივი ნაკადულები საამოდ გამო-
ჩუხჩუხებენ. ამიტომაც ხალხი ზამთარ-ზაფხულ ტბის გემრიელ
წყალს ხმარობს სასმელად.

ქცია მდინარიდამაც, უეჭველია, წყალი უდენიათ, რად-
გან არხი, ნარული დღესაც ეტყობა, მაგრამ მე მგონი, უფ-
რო-კი იმ აზრით, რომ ქციას გემრიელი კალმახი ამ ტბაშიაც
მოშენებულიყო. ჩემმა ღმერთმა ძნელია კალმახის მომრავლე-
ბა, ალაგი-კი მოეწონოს და ყოველ წლივ თითო კალმახი 25
ათასმდე კვერცხს (ქვირითს) ამზადებს!..

მაშ ჰქონიათ ჩვენს წინაპრებს პირის პატივი და გასტრო-
ნომიური გემოვნება!!...

როგორც სჩანს დიდებული მეფის დავით აღმაშენებლის
ეპიტაფიიდან, ჩვენს მეფეთ დიდათ ჰყვარებიათ და სასახელო-
დაც მიაჩნდათ თევზთა მომრავლება:

„როს ნაჭარმაგეკს მეფენი შვიდნი მე ჰურად დამკსხნეს,

თურქნი, სპარსნი და არაბნი სამზღვართა გარე გამკხსნეს,
 თევზნი ამერთა წყალთაგან იმერთა წყალთა შთამკხსნეს.
 აწე ამათსა მოქმედსა გულზედან ხელნი დამკხსნეს“.

IV.

ჩვენი მასპინძელი—სომეხი, მისი ძმა ქართველი. ქალი თუ
 რჯული?—სომხის ქალები მტკიცენი არიან თავის რჯულსა და
 ეროვნებაზე.—ტიბიკონს განა შეუძლიან ეროვნება შესცვა-
 ლოს?—თარაქამაც ფარანტუზია?!—მაშ, რუსები და ქართველ-
 ბი ბერძნები ვყოფილვართ!—აბაშელი ყოფილა ქართველი.—
 ეროვნობის დაცვისთვის ბრძოლა.—ბატკანი და ხბო თავის
 დედებს ეძებენ.—Простой народъ о национальности су-
 дить по религии.—დამახინჯებული დედა-აზრი. — გუგუ-
 ლი და ტყის ჩიტები.—აი ჩვენთვის მაგალითი.—კრუ-
 ხი და იხვის ჭუჭულები.—გადაგვარება მოდათ იყო. —
 როგორ დაკარგა საქართველომ ეს ზემო ქართლი?—
 ცხელ-ცხელი კალმახი.—ცარიელა კუჭით მალა ფარ-
 დებში ვერ ახვალ.

ლექსი სანდაძე, ჩვენი მასპინძელი, იქამდე საინტე-
 რესო კაცი აღმოჩნდა, რომ არ შემძლია მკითხველ-
 საც არ გაეცნო. ეს ალექსი—სომეხია და მისი ძმა,
 მოსე, — ქართველი. (ზემო ჩართულ სურათზე ალე-
 ქსი სანდაძე ბუხრის ქუდით სდგას).

— „პაპა ჩვენი ქართველი იყო—ავციხსნა ალე-
 ქსიმ, და ძალიან მიღებული კაციც ყოფილა ცხონებული ოს-
 მალეების აქ ბატონობის დროს. ოსმალს მთავრობისაგან ბევრ-
 ჯელ იყო თურმე გაგზავნილი საქართველოს მეფეებთან. მერე
 პაპა ჩვენი რომ დაქერივებულა, ახალციხეში ერთი სომხის ქა-
 ლი შეპყვარებია. ქალს თუმცა საქრმო მოსწონებია, მაგრამ
 თავის რჯულისათვის არ უღალატია, პირობად ის დაუდვია,
 თუ შეიღებს სომხად მონათლამ, შევიერთამ, თუ არა და არაო.

ცხონებულები დათანხმებულა, — მამა ჩვენი სომხად მოუნათ-
ლავთ.

„თავის ახალგაზღვრების შეცდომა პაპა ჩვენს გულში ბო-
ღმად ჩაპყალია, და, ღრმა მოხუცებულობის დროს თურმე
ეთხოვა თავის შვილისთვის, მამიჩემისათვის: „არ მინდა, შვილო,
რომ ჩემი სახსენებელი გაწყდეს, და ჩემი სანთელი გაქრესო,
შენი სიყრმის შვილი მე მაჩუქე ქართველად მოვნათლო და
გავზარდოო“. მამაჩემსაც ერთი ვაჟი შვილი ცხონებულისათვის
დაუთმია, ჩემი ძმა მოსე, და ეხლა ჩვენ სომხები ვართ და მო-
სე — ქართველი“.

— „მართალი ხარ ალექსი“, — უპასუხა ჩვენმა თანამგზავრ-
მა ბ. თმოგველმა: — „სომხის ქალებს მე კარგად ვიცნობ, ეგენი
ძრიელ მტკიცენი არიან თავის ეროვნებაზე და რჯულზე და
რაც უნდა სასაზღაო შემთხვევა მიეცეთ ცხოვრებაში, თავის
ხალხს, ეროვნებას მის დღეში არ უღალატებენ. ვიცი, რომ
ეგენი ყოველთვის მზად არიან მტლედ დაედან თავის სამ-
შობლოს, მაგრამ ესეც-კი უნდა გითხრა, ჩემო ალექსი, რომ
თუმცა ეხლა შენ ქრისტეს სარწმუნოება სომეხ-გრიგორიანთა
ტიბიკონზე გიჭირავს, მაგრამ მაინც ქართველი ხარ და არა
სომეხი, ქართველის სისხლი გიცემს მაგ გულში“.

ქრისტიანენი ხომ ყველანი ერთს ქეშმარიტს ღმერთს ვა-
ღიარებთ და ერთ სწავლა-მოძღვრებას ვასრულებთ ქრისტე
მაცხოვრისაგან დაწესებულს და, მაშასადამე, მარტო ტიბიკონ-
მა და რწმენის ფორმამ, განა შეიძლება შესცვალოს ადამიანის
სისხლი და ხორცი, მისი ბუნება, ეროვნება, მოდგმა, სახე
(ტიპი), ზნე-ხასიათის თავისებურება, ენა და ჩვეულება!?

მაგალითად, აი მე ეხლა გვარ-ტომობით, ეროვნობით
ხომ ქართველი ვარ, ხომ ქართველის სისხლი მიღვია“?..

— დიად, ქართველი ბძანდები და...

— მოიცა, მოიცა ალექსი. ხომ ქართველი ვარ ბუნებით,

მაგრამ სარწმუნოებით-კი ქრისტეს აღმსარებელი ვარ ბერძნის კონდაკზე და ამისათვის მართლ-მადიდებელს მეძახიან.

— ჰო და ქართველი ბძანდებით.

— კარგი და პატოსანი. მე რო ეხლა ქრისტიანული წესი, ესთქვად, კათოლიკე დოღმატით და მათ ტიბიკონზე ვასრულო, მაშინ ვინ ვიქნები?

— ფრანგი...

— რას ამბობ კაცო! როგორ თუ ფრანგი? სიტყვა ფრანგი ხალხის სახელია და არა სარწმუნოებისა. ფრანგებს ხომ ფრანკუზებს ეძახიან. ხომ გაგიგონია საფრანგეთი ანუ ფრანგისტანი (თათრულად)?

— ჰაი, ჰაი, რომ გამიგონია!..

— ჰო და ფრანგისტანი ქვეყანაა და ფრანგები ან ფრანკუზები ხალხია, მისი მკვიდრია.

„მაშ საკმაო ყოფილა კაცმა კათოლიკე სარწმუნოება მიიღოს და ის არის და ის, თუ გინდ თარაქამა იყოს, თუ გინდ ლეკი-ჩერქეზი, მაშინათვე ფრანკუზად, ფრანგად იქცევა?! თუ არა და, შე დალოცვილო, არაბი, ლეკი, ოსმალო, ყიზილბაში, ქურთი და არ ვიცი კიდევ რამდენი სხვა, ეს ამოდენი მილეთის ხალხი ყველანი მაჰმადის რჯულს აღიარებენ, მაგრანჯიში, გვარ-ტომობა, ხალხოსნობა-კი სხვა-და-სხვა აქვთ. ჰერია! რა ქვეყანაში იტყვიოთ და რა ხალხში გინდათ, რომ მისიონერები კათოლიკე სარწმუნოებას არ ავრცელებდნენ, მაწ აისორები, ჩინელნი, შავკანიანი ზანგნი, ინდოელნი, არაბნი ყველანი ფრანკუზები დახდებიან!..

„თუ-კი არიან სომეხი კათოლიკენი, სომეხი ლოტრანგი და სხვა, რატომ არ უნდა იყოს სომეხი მართლ-მადიდებელი ქართველი გრიგორიანი, ქართველი კათოლიკე, ქართველი მაჰმადიანი და სხე... ჯიში, მოდგმა, ჰიერი, ენა, ჩვეულება სხვა არი და სარწმუნოება სხვაა.

„ქართველებმა, რუსებმა და თითქმის მთელ სლავიანთა რასამ, რომელნიც წინად კერპთ მსახურნი იყვნენ, ყველამ ბერძენთაგან იცნეს ქეშმარიტი ღმერთი; ბერძენთაგან მიიღეს ქრისტეს-მაცხოვრის სწავლა-მოძღვრება და ერთსა და იმავე მართლ-მადიდებელ ეკლესიის ტიპიკონით ასრულებენ სარწმუნოებრივ წეს-რიგს. მაშ საცა სამართალია ჩვენ ქართველნი-კი აღარა ვართ და რუსები რუსები-კი აღარ არიან, არამედ ბერძნები ვყოფილვართ.

„ღიად, როგორ არა! აბა ერთი, თუ თავი მოგძულებია აფრიკაში მცხოვრებ შავკანიან აბაშელს უჩუორჩუღე, რადგან მართლ-მადიდებელი ქრისტიანე ხარ, მაშ ქართველი ან რუსი ყოფილხარ-თქო...

რუსნი, ბალგარნი, სერბნი და სხ. ხომ ყველანი მართლ-მადიდებელნი არიან, ხომ ყველანი სლავიანთა მოდგმათ ეკუთვნიან, მაგრამ სარწმუნოებას ვინ უყურებს, ყველანი სულ იმის ბრძოლაში არიან, მტკიცედ დაიცვან თავიანთ ეროვნული ვინაობა, ნაციონალური თავისებურება, ზნე-ხასიათი, საკუთარი ენა და ჩვეულება.

„არა, ერთი ეს მიბძანეთ, ვინ გასცვლით თქვენს მშობელ ღედას ღედაინატაღზე?!

ეჰ! რას ამობ, ალექსი, როცა ხბორები დაერევიან ხოლმე ძროხების ნახირს, ვის გინახავთ, რომ დაბმული ხბო განურჩევლად მივარდეს რომელიმე ძროხას და თავის მშობელი დედა არ მონახოს, თუმცა-კი ბევრჯელ სხვა ძროხის ჯიქანი (კური) უფრო გატენილია რძით.

აბა ცხვარი ხომ სულელია, უტვინოა და გინახამთ როდისმე, რომ მთელ ფარა ცხვარში გარეულ ბატკნობამ, თავის დედა არ მონახოს და სხვის ძუძუს დაუწყოს წოვნა?..

— რაეჭნად, ბატონო, რა რჯულზედაც მამა მდგარა, ჩვენც იმ რჯულზე უნდა გავიაროთ.

— მერე ვინ გეუბნება, კაცო, უეჭველად რჯული გამოიკვალეო? რატომ იმას-კი არ ამხელ: რა ეროვნებისაც პაპაჩვენი იყო, ჩვენც იმის ხორც-სისხლნი ვართ, იმ ეროვნებას ვეკუთვნივითო? რა ვუყოთ რომ პაპაჩვენი სამი თითით იწერდა და ჩვენ ახლა ხუთი თითით ვიწერთ პირჯვარსაო...

— Ну довольно... Охота тебѣ... Вѣдь все равно ничѣмъ не убѣдишь. Онѣ-же не настолько развиты, чтобы могъ отличить народность отъ вѣроисповѣданія—просто народъ о національности судить по религiи. თმოგველს ჩამოართვა სიტყვა ბ-ნმა ვარძიელმა და განაგრძო:

— საკვირველია ღმერთმანი, რად არი მდაბიო ხალხი ასეთის დამახინჯებულის აზრისა, რად ურევს რჯულსა და ეროვნებას ერთმანეთში? რად უყურებს ასე აღვილად ადამიანის ბუნებას გადაგვარებას! ამ შემთხვევაში პირუტყვები ბევრად შალა სდგანან პირმეტყველებზე.

აი რამდენიმე მაგალითი კიდევ ავიღოთ თვით ბუნებიდან და ვნახოთ მოდგმისა და გვარის ანუ, უკედ ვსთქვათ, მგზავსის შესახებ ბუნებას რა კანონი დაუწესებია და რა წესს იცავს.

გუგულისთვის ბუნებას გუგულობა დაუწესებია, კაქკაქისთვის კაქკაქობა, თუმცა-კი ორივენი ფრინველებად გაუჩენია. გუგული, მოგვხსენებათ, მის ღღეში ბუდეს არ იშენებს და თავის კვერცხს ათას ნაირ ხერხით და მოტყუებით ტყის პატარა ფრინველთა ბუდეებში სდებს—იმათ კვერცხებს ერთს თავისასაც მიუმატებს ხოლმე და გამოჩეკა-გამოზდასაც ამ გაბრიყვებულ პატარა ფრინველის თავში საცემად ხდის. მაგრამ-კი არავის გვინახავს, რომ გუგულის კვერცხიდან გამოჩეკილი ბახალა იმ თავის ამხანაგებს დამსგავსებოდეს, რომლებთანაც ერთსა და იმავე ბუდეში და ერთსა და იმავე დედა-ჩიტის მზრუნველობაში იკვებებოდა-იზრდებოდა. გუგულის ბლარტი და-

ჩრიხედება თუ არა, ამოფრინდება დედინაცვლის ბუდიდან და მაშინათვე თავისებურად გუ-გუ-გუ-გუს გაჰყვირის ქალა-ტყე-ებში. დაბრძოლებული ჩიტის ბლარტები კიდევ თავიანთებურად, მამა-პაპის ჰანგზე გალობ-ქიკიკობას იწყებენ და დიდად უხარიათ, რომ ის არა მკითხე, მუქთა ხორა სტუმარი თავიდან მოშორდათ.

ავილოთ თუნდ შინაურ ფრინველთა მაგალითიც. ვინ არ იცის, რომ ქათმისაგან გამოჩეკილი იხვის ქუქულები თავის ენას, ზნე-ჩვეულებას და ხასიათის თავისებურობას არა ჰკარგავენ. მთელს ეზოში თუნდ ერთი იხვიც არ მოაპოვებოდეს, რომლისაგანაც შეეძლოთ მაგალითის აღება, მაინც ქუქულები წყალს ეძებენ სატყუბალოდ და ქათამი-კრუხი-კი კუტ-კუტით ხმელეთისკენ უძახის და საშინლად სწუხს - ვაიმე! მიშველეთ, ხალხნო, წყალში წიწილები მესჩხობიანო!

კრუხის კუტ-კუტს, მის მზრუნველობა-გაფრთხილებას მხოლოდ მისი საკუთარი წიწილები უგონებენ, ემორჩილებიან, რადგან კრუხის ენა ესმით და დაშინებულნი გარს ეხვევიან— ქუქულების მაგალითს არ მისდევენ. ამ დროს იხვი-ქუქულე-ბი-კი წყალში ნაეარდობენ, ტყუბალობენ, ყურყუმელობენ და დასცინიან კრუხს: „რას კივი, ჰეი! რამ გამოგაჩერჩეტა შენ, ჩვენო დედინაცვალოო? ღმერთმა ბანდიანი თითები იმიტომ მოგვცა, რომ წყალში ვიცურაოთო!..“

ეჰ! რომელი ერთი ვსთქვათ... ამისთანა მაგალითები ყოველ ცხოველთა შორის მრავალზე უმრავლესია...

ბუნებაში აი ასეა გაძლიერებული პრინციპი პიროვნების შენახვისა და ამისთანა სასტიკი კანონებით განაგებს ბუნება მსგავსის დაცვის შესახებ. ასე მტკიცეა მემკვიდრეობითი, ჩამომავლობითი ძალა და თუ რომ სახე მსგავსისა თანდითანობით უმჯობესდება-ვითარდება და თუ რომ ოდესმე იცვლება, იცვლება შეუმჩნეველად, მიკროსკოპიულად და ისიც მხოლოდ

ათი ათასი და მილიონ წლობით, ბუნებითი შერჩევის და არსებობისთვის ბრძოლის გამო.

ადამიანიც იმავე ბუნების შვილია და იმავე ბუნების გადუღულ კანონს ემორჩილება, მაშასადამე, ყოვლად შემცდარია ის აზრი, მითომ ადამიანის გადაგვარება მაგრე აღვილი იყოს. ასეთი დამახინჯებული აზრი, მხოლოდ ნაყოფია ჩვენი გადაქარბებითი სურვილისა.

საკვირველია, ლმერთმანი, ადამიანი თითქოს ყველა ცხოველზედ მაღლად სდგას და მაშ რაღა დაემართა, რომ ასე ამხინჯებს ბუნების დედა-აზრს; ასე აღვილად რად უყურებს გადაგვარებას. ალექსის პაპა ხო პირველი მაგალითი არ იყო. აბა როგორ არა სთქვას კაცმა, რაიმე გარემოების გამოწველით რად მიისწრაფოდნენ ჯავახელი ქართველები მოეკლათ თავისი ბუნება! რად დაჰკარგეს თავისი ეროვნება, ენა და ზნე-ხასიათის თავისებურობა?

ეჰ! მახლას... აღბად გადაგვარება მაშინაც მოდოდ იყო შემოსული, ანუ სარფად ხედავდა აქაური ქართველობა თავიანთ წმიდათა-წმიდათი ევაქრად და აკი მიჰყიდეს კიდევ ოსმალებს, სომხებს და ფრანგებს, რომელთაგანაც მეტს გამორჩენას, მეტს ჯილდოს და მფარველობას გამოელოდნენ!..“

ბ. ვარძიელის სიტყვამ ყველანი გულის ხმას ჩაგვაგდო. მართლაც-და აბა გადაათვალიერეთ ჩვენი წარსულის ისტორია. რა იქნა, როგორ დაჰკარგა საქართველომ ეს ზემო ქართლი, მესხეთ - ჯავახეთიდან მოყოლებული ჰასანყალა - ტრაპიზონამდე?..

პოლიტიკური გარემოება შეიცვლებოდა თუ არა, თითონვე ქართველობა სამარცხენოდ ცდილობდნენ და ერთმანეთს ეცილებოდნენ გადაგვარების სურვილში. ქართველებივე, განსაკუთრებით მაღალი წოდება, დღეში ათ-ჯერ ფაშასთან გარბოდნენ საზღვარ ბიზილით თავიანთ მოძმეზევე და თი-

თონვე ესმარებოდნენ ფაშას ქართველი ხალხის გადარჯულების, გადაგვარების საქმეში. ნაცვლად ამისა ფაშა, რასაკვირველია, აძლევდა ამ პირთ, სამშობლოს მოღალატე ქართველებს, სახელმწიფო სამსახურს, ადგილ-მამულებს, სანჯახოპას, ალაღარობას და სხვა უპირატესობას.

ახლა მეტყვიით ოსმალთა დესპოტიზმს და მათ ძალმომრეობას ვერ გაუძლეს და მამ რა ექნათო? მერწმუნეთ, უკეთუ ქართველობას შეგნებული ჰქონოდა ერთობის პრინციპი და თუ რომ ციხე შიგნიდან არ გატეხილიყო, ერთობის ძალას ვერა რა დაარღვევდა, ვერა რა დასძლევდა!

და თუ გინდ, იქამდე საქმე გაქირდა კიდევ, ნუ თუ არ შეეძლოთ ერთგულნი ქვეშევრდომნიც ყოფილიყვნენ ოსმალთს და იმავე დროს თავისი ეროვნება, სარწმუნოება, დედა-ენა და ზნე-ხასიათის თავისებურობაც მტკიცეთ დაეცვათ!..

— ჩვეულება რჯულთ უმტკიცესი არისო,—დაიწყა ისევ თმოგველმა—მართლაც და მოდი ახლა შენ კურდღელს ბუნება მოუკალ, ციყვად გადააქციე ო ციყვს ბუნება მოუკალ, კურდღლად გადააქციე! განა რომ ყოვლად ძლიერ ვეალიუციის კანონსაც-კი ვერ ძალუძს კურდღელი ხის ტოტებზე ახტუნოს და ციყვი კიდევ მინდორზე თავ-გადაგლეჯილი არბენინოს! თუმცა-კი ეს ორი ცხოველი ერთსა და იმავე მღირღნავთა მოდგმას ეკუთვნიან.

ეჰ! რას ბძანებთ ერთი... ყველა უბედურება, ჩემო ბატონო, ქართველებს გვემართება. ქათმის თქმისა არ იყოს: „ცხვარი დაკლეს ზედ წამაკლეს, ხარი დაკლეს ზედ წამაკლესო“... მაგალითად, აი შენ, ჩემო ალექსი, ხომ სომხად სთვლი შენს თავს, აქა და მამაჩემი სომხის ტერტერას მოუხათლიაო?

— „მამ, რაეცი, ვინ ვიქნები...“

— შენი ძმა მოსე?

— ის ქართველია...

— იმიტომ რომ მართლ-მადიდებელ მღვდელს მოუნათ-
ლავს... არა?

— ასე გახლავთ და ჩვენ ხომ კანონს ვერ შეეცვლით.

— საქმეც ეგ არი, ჩემო ალექსი, რომ ბუნების კანონი
ყველას არ გესმით... აბა ახლა ჰკითხე ნამდვილ სომეხს, რო-
მელსაც მიუღია ან კათოლიკობა, ან პროტესტანტობა, ან მა-
ჰმადიანობა და სხვა... ჰკითხეთ ამ გვარ სომეხს ვინა ხარ-თქო,
ან რომელი ვრის ინტერესებს ემსახურები-თქო? პასუხათ აი
რას მიიღებთ: „მე ვარ სისხლით და ხორციით, ეროვნებით და
ენით სომეხი, სომხად უობილი ხოლო სარწმუნოებით ქრის-
ტეს მორწმუნე-კი ვიყო და რომელ ტიბიკონის წესზედაც გი-
ნდა ელოცულობდე ეგ სულ ერთია...“

ტიბიკონი ჩემს ეროვნებას, ჩემს სომხობას როგორ დამა-
კარგვინებსო“.....

ამ დროს ცხელ-ცხელი ახალი კალმახი შემოგვიტანეს,
წითელ ხალებით დაწინწკლული და ეს დაღლილ-დამშეული
ხალხი ყველანი ჰკმად გარდავიქვციით, განურჩევლად ეროვნე-
ბისა და სარწმუნოებისა...

რას იზამთ, მახლას! ცარიელა კუჭით, მოგეხსენებათ, მა-
ღალ ფარდებში ვერ ახვალ და ვერც ფონს გახვალ, რაგინდ
სიმართლესაც ღაღადებდე...

თ ა გ ა V.

აღექსი სანდაძე სომეხი და მისი აღებ-მიცემობა.—მოსე სანდაძე ქართველი და მისი სილატაკე.—ტბაზე ნავ თ სეირნობა.—გარეული იხეები ტბის კუნძულზე და ადამიანის მსუნაგობა.—მეთევზესთან ბაასი გარიანის ცხოვრებიდან.—გვეჯრა ადამიანის სიკვდილი?—თავგანწირული მუღღლური სიყვარული გარიანთა შორის.—არ ჰგვანებიან ადამიანებს.—ტბის საშინელი სიღრმე და ტყუილი შიში.—ივანე როსტომაშვილის ჯავახეთში არქეოლოგიური შრომა ჩვენდა სამაგალითოდ.—ბორჯომის მოაგარაკენი ამ ტბაზე.—უავგუსტოესნი სტუმრები სანდ.ძესთან და მათი საჩუქრები.

აფლავის ქვებზე ჩამოვსხვდით ტბის პირას ეკლესიასთან და ისევ აქაური ამბების გამოკითხვა ვარჩიეთ.

აღმოჩნდა, რომ ჩვენ მასპინძელს, ალექსი სანდაძეს, მთელი ეს არე-მარე ტბისა, რომელიც ბორჯომის (დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძის) მამულს ეკუთვნის, იჯარით აქვს აღებული; წელიწადში 12—13 ათას მანეთამდე იხდის იჯარას და სამი ათასამდე დესეტინა საძოვარი და სათიბი ალაგი უჭირავს. ტბაც ალექსი სანდაძეს აქვს იჯარით აღებული წელიწადში 1500 მანეთად. როგორც თითონ აგეისნა და სხვებმაც დაგვარწმუნეს, ალექსი სანდაძეს წელიწადში სამი ათას თუმნამდე აღებ-მიცემობა აქვს.

საძოვრებს ქიზიყელ მეცხვარეებს აძლევს, სათიბებს ახალ ქალაქის მაზრის სოფლებს ურიგებს, სამი ათასამდე საკუთარი ცხვარი ჰყავს და ჩოდრობს კიდევ: იაფად ნაყიდ საქონელს ასუქებს ამ იალაღებზე და მერე ჰგზავნის გასასყიდათ თბილისსა და ქუთაისისაკენ. სამუშაო საქონელსაც მთელ მაზრის გლეხობას ურიგებს იმ პირობით, რომ მთელი ზაფხული ამუშაონ,

მერე ზამთარში დასვენონ, გაასუქონ, ყასპებს მიჰყიდონ და იმ ფულით ისევ სანდაძისაგან იაილაზე წასუქი ხარები იყიდონ. ხენა-თესვას ძრიელ ცოტათი ეწყობა, რადგან ადგილის მდებარეობა და მთის ჰავა-ამინდი ხელს არ უწყობს, რის გამოც პურს მომეტებული ნაწილი ჰყიდულობს. ქართლ-კახეთისკენაც მოყვარები ჰყავს და ვენახები აქვს დაგირავებული, საიდგანაც სარგებლობს და ლენო სახლში უკლებად აქვს. ტბაში, მაისიდგან დაწყებული, დიდძალ კალმახს იჭერს და ჰგზავნის ბორჯომს, აბასთუმანს, ახალციხეს და ახალქალაქს; ფუთს ± მან. ჰყიდის ზამთარ-ზაფხულ. ზამთარშიაც რკინის კავებით იჭერენ და აქედგან პირდაპირ ჰგზავნის თბილისს დიდძალ კალმახს ჩაფრადრებით. გზა ამ ტბიდგან ერთი საციციანო მთებზე ჩადის პირდაპირ ქარელში და მეორეც წალკისკენ გადადის; ეს მეორე გზა თითქმის საურმე გზაა.

მთელს ამ მაზრაში და წალკაში ალექსი სანდაძეს დიდი ნდობა და პატივისცემა აქვს ხალხისაგან დამსახურებული, რადგან ყველას სინდისიანად და პირიანად ეპყრობა.

ალექსი სანდაძეს ერთი ძმაც ჰყავს, სოლომანი, ესეც „სომეხია“ და მხნეობით, მოხერხებით, არ ჩამორჩება ალექსის და ალებ-მიცემობითაც თითქმის მეტოქობას უწყევს. მაგალითად, წელს ტბა სოლომონს აუღია იჯარით და სხვ. ამ გვარი.

ახლა, რაც შეეხება მოსე სანდაძეს, ჭართკელს, ამისი ოჯახი ვერ არის ისეთი შეძლებული, როგორც ალექსისა; ქონებრივად დაქვეითებულია, არც ალებ-მიცემობას ეტანება, მაგრამ გამრჯე კაცს ამობენ, თუმცა 68 წლისა არისო. ძმები ცალ-ცალკე ცხოვრობენ და შვილი შვილებით არიან სავსენი.

ალექსის ოჯახშიაც მომეტებულად ქართულად ლაპარაკობენ, რადგან ეს სანდაძენი ბარალეთიდან არიან აქ გადამოსახლებულნი.

სანდაძეთა გარდა ბარალეთიდან ოცამდე კომლი სომ-

ხობაა აქ ამოსული, რომელთა დედა-ენა ქართულია. ესენი ქართველი სომხები არიან საქართველოს აქ ბატონობის დროიდან დარჩენილი. ერთს ამ გვარ სომხეს, წითელ საყდრელს, ვკითხე: რა ენაზედ ლაპარაკობთ შინაურობაში-თქო?

— ჩვენ, ბატონო, უფროსები ქართულს ვლაპარაკობთ და ახლმოდნის ბიჭობა-კი ეხლა და ეხლა უფრო სომხურს ეტანება, რადგან ჩვენ სოფელში 30 კომლზე მეტი აზრუმიდან გადმოსახლებული სომხობა ცხოვრობს.

- შენი სახელი?

— ჰეტრე ასლანოვი, შენი ქირიმე...

— მერე რა, მაღლიერი არა ხართ, რომ ეხლა თქვენი შვილები თავის დედა-ენას სწავლობენ? ეს კარგად იცოდე, ჩემო ჰეტრე, რომ, რა კაცსაც თავისი ეროვნება დაკარგული აქვს და თავის დედა-ენაზე არ ლაპარაკობს, ის კაცი მტრისათვისაც საზიზღარია და მოკეთისათვისაც. ერთი მითხარ, თქვენმა კატამ რო ძალივით ყეფა დაიწყოს და ძაღლმა კიდევ კატასავით კნავილი, მეორედ მოსვლა მოხდება თუ არა?

— ჰაი, ჰაი, ბატონო, რომ ანჩიქრისტე მოვა!

— ჰო და აღამიანიც მაგრეა...

მთელ სოფელ წითელ საყდარში მარტო მოსე სანდაძეს ოჯახია მართლ-მადიდებელი, რომლისათვისაც მღვდელი ბარაღეთიდან ამოდის. აქვე უცხოვრიათ რამდენიმე კომლს ქართველობას ფოცხვერაშვილებს, რომელნიც ბორჯომის ხეობისკენ გადასახლებულან.

ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა საინტერესო კითხვა აღძრა; გამოიცანით ამ ორთა მშათა სანდაძეთა შორის ვინ უფრო ყოფილა მომზადებული ცხოვრების მეჯლისზედ საბრძოლველად, „სომეხი“, თუ ქართველიო? ჩვენ ამის გამოცნობა არ იყო რომ გაგვიპირდა. ერთის შეხედვით არა რომ ეწინააღმდეგება ბ. ვარძიელის ბაასს!? მართლაც და ისე გამოდის, რომ საქმა-

ოა კაცმა სომხის ეკლესიის ტიბიკონზე გაიაროს, სომხის ტერტერამ მონათლოს და ის არის და ის, მაშინათვე მდიდარიც გახდები, აღებ-მიცემობის უნაც მოგეცემა და ფულის ყადრიც გეცოდინება. ვიღრე ჩვენ თეორიებს წარმოვადგენდით, ჩემმა მობაასე გლახმა, პეტრემ, გამოცანა მარტივად აგვისხნა: „აღექსის ყისმათი იყო და ეგ გამდიდრდა... უწინ აქაურობას ფასი სად ჰქონდა! ტბა მაშინ თუმნად იყო იჯარით და ახლა ას თუმნადაც არ იძლევიანო. თორემ მთელი სოფელი სომხობა არა ვართ, რალა გასომხებული ქართველი გამდიდრდა და არა ნამდილი სომეხი? ეჰ! ვისაც ღმერთი მისცემს, მისცემს, ვენაცვალე იმის მადლს“.

—

ტბის ნაპირზედ ორი კარგი მკვიდრი ნავი ება. ჩვენ გულმა ველარ გაგვიძლო, მასპინძელს ესთხოვეთ ტბაზედ გასეირნება. ორმა მეთევზემ ღონიერი მკლავებით მოუსუა საჭეებს და ამ ზღვის ოდენა ტბაში არხეინად შეგვაცურა. ტბის წყალი ისეთი ანკარაა, რომ რამდენიმე საჟენის სიღრმეზე ძირის ფერადი კენჭები საამოდ მოსჩანან, თითქოს წყალთა ნიშნებს (აღებს) თავისი ნაზი თითებით განგებ მოუქარგავთო. აკი იმიტომაც სავსეა ტბა გემრიელის კალმახით! საკვირველია, რომ კალმახის მეტი აქ სხვა არა თევზი არა გვარობს.

ეკლესიის გასწვრივ, ტბის თითქმის შუა გულში კუნძულია და თუმცა ქალებს, პირველი ზღატყების შემდეგ შიშმა მოუარა, მაგრამ ჩვენნი ნავი მაინც კუნძულს მიადგა. აქ გარშემო ძლიერ ბლომად დაფრინავდნენ გარეული იხეები. გაზაფხულობით თურმე სავსეა ეს კუნძული იხეთა ბუდეებით, ბევრ კვერცხებსაც აგროვებენ მეთევზენი და ერბო-კვერცხით იგემრიელებენ პირს, ზაფხულში კიდევ სხვის ქუჭულებს იჭერენ ჩასახობათ. ბუნების მცხოვრებთა გამრავლების თანასწორობაში ასეთი თვალსაჩინო ადგილი უქირავეს ადამიანის ღორმუცელო-

ბას. ისიც საკვირველია, რომ იხვის მეტი ამ ტბაზე არა ფრინველი თურმე არ იცის და იშვიათად, მხოლოდ თეთრი ფრინველი, ცელ-ნამგალა, გვიხვდებოდა. აქ არც გარიანია (გაგარი), არც ბატი, როგორც სხვა ტბებზე იცის.

ვისაც თვალი უდევნებია ამ იხვთა ცხოვრებისათვის, ბევრს საინტერესო ამბებს მოგვითხრობენ. ჩვენ ქართველებში კარგი მონადირე შეიძლება ძრიელ ბევრიც იყოს, მაგრამ იმ გვარი-კი, რომელიც ერთსა და იმავე დროს ცხოველთა და ფრინველთა ცხოვრებას თვალ-ყურს ადევნებდეს ღ აგვიწერდეს, ამისთანა მონადირენი ჩვენში სულაც არ მეგულებიან. ამიტომ ისევ რუსის მწერალს დაუგდოთ ყური. აი როგორ აგვიწერს იხვთა ცხოვრებას ცნობილი რუსის მწერალი აქსაკოვი, რომელიც თითონვე გატაცებული მონადირე იყო და განგებ თვალ-ყურსაც ადევნებდა ფრინველთა ცხოვრებას.

„მეტად საგულისხმოა, მამალ იხვს რა რიგ თავგანწირულად უყვარს თავისი მეუღლე! იმავე დროს-კი საშინლად ემტერება თავისავე დედალი იხვის ბუდეს, მის კვერცხებს და ჭუჭულებს. თუ რომ მიაგნო და იპოვნა მისი ბუდე, წამსვე მიანგრ-მოანგრევს და ბუდეში რასაც იპოვის—კვერცხები იქნება თუ გამოჩეკილი ჭუჭულები—ყველაფერს ანადგურებს: კვერცხებს სვამს, ამოსრუტამს ხოლმე ან ნისკარტით დაღვწაწს და პაწაწა ჭუჭულებს-კი ყველას ახრჩობს.

ხომ ასე უსამართლოდ, მტრულად ეპყრობა მამალი იხვი ჩამომავლობას, მაგრამ დედალი-კი ისე გაგიჟებით უყვარს, რომ მის დღეში არ მოშორდება; ერთი წამი რა არი, ერთს წამსაც ვერ სძლებს თუ მეუღლეს არ ეკურკურება, თავს არ ევლებს. რაც უნდა გაქირება შეემთხვეს, პირველი არ აფრინდება ადგილიდგან, ვიდრე დედალი არ დაიძრას. ხშირად ჰოხდება, რომ დედალი სადმე პატარა გუბეში კჷუპალაობს, მამალი იხვი-კი განუშორებლად დარაჯივით ზის იქვე ნაპირას ან ქვაზე ან

ჩირგვზე. ამ დროს მონადირე უახლოვდება მათ თოფის სროლაზე, მაგრამ დედალი ვერ ჰხედამს, ან ვერაფერს ამცნევს, მამალი-კი ტრიალ-ფთხრიალს იწყებს, ყვირის, თითქოს ნიშნულად ხმას აძლევსო, რადგან ნამდვილად ჰხედამს მათკენ მომავალ მტერს, მაგრამ შენც არ მომიკვდე, დედალი აინუნ-შიაც არ იგდებს, აგერ აშკარად ჰხედამს მამალი, რომ მონადირემ მას თოფი დაუმიზნა, ნიშანში ამოიღო, მაგრამ დედალზე ადრე მაინც არ აფრინდება—სიკვილის რჩეულობს და თავისი საყვარელი მეუღლის მოშორებას-კი არა. აგერ იგრიალა დაუნდობელი მტრის თოფმა და ერთგული მეუღლე იქვე გაჯორდა. დედალი იხვი თოფის ხმაზე წაშვე თავს უშველის ხოლმე და ცალი თვალით მაინც არც-კი დაჰხედამს მის სხვერპლს, მისთვის მოკლულს მეუღლეს.

სულ სხვა სურათია თუ რომ მონადირემ დედალი იხვი მოჰკლა. მაშინ მამლის ცოდვით ქვეყანა იწვის—ჯერ თავს დასტრიალებს მონადირეს, გულ-საკლავად დაჰკვივის და მერე რამდენიმე დღე განუწყვეტლად დასტირის იმ ადგილს სადაც საყვარელი მეუღლე მოუკლეს.

ახლა წარმოიდგინეთ იხვის დედაშვილური სიყვარული, რამდენი სიფრთხილე და ხერხი ჰმართებს დედალ იხვს, რომ თავისთვის ბუდე მოაწყოს და მეუღლის მალულად კვერცხები დასდოს, ქუქულები გამოჩეკოს!

ჯერ სადმე იმისთანა მიფარებულ ადგილას იშადებს ბუდეს, საიდგანაც გაჰირეების დროს გაქცევა-დამალვაც შეეძლოს; ამისთანა სახერხო ადგილად-კი უფრო გუბის ანუ ტბის ნაპირებს რჩეულობს. აგერ დაუდვა დრო დედალ იხვს კვერცხის დებისა, და ახლა-კი სულ იმის ცდაშია რაიმე ეშმაკობით გაეპაროს თავის მეტად განუშორებელ მეუღლეს. აქვე ტბის ნაპირს დაჯდება, თავს ფრთის ქვეშ ამოიდებს... მითომ

მძინაშსო. მამალ იხეს მართალი ჰგონია თავის მეუღლის ძილი და თითონ-კი ნამდვილ ძილს მიეცემა ხოლმე.

ამ დროს დედალი იხვი ფრთის ქვეშ-ქვეშ მომძინარებულნი ცალის თვალით უცქერის მამალს და რაკი დარწმუნდება სძინავსო, წამსვე მიიმალება ჭილ-ბალახებში. ათ ან ოც საყენზე მეტს ქურდულად გაძვრება-გამოძვრება ჭილსა და ლერწმებში, მერე რომ უფრო უკეთ არიოს გზა და კვალი, ცოტათი მალლა ამოფრინდება, ჰაერში რამდენჯერმე იმრგვლივ შემოუვლის და სრულებით სხვა მხრით ისევ დაეშვება ბალახებში და თავის მზა ბუდისკენ ფარულად მიძვრება. კვერცხს დასდებს თუ არა, ფრთხილად წააყრის ზედ ბალახსა და ბუმბულებს. ახლა ისევ სხვა გზით, სრულებით სხვა მხრით ისევ ბალახ-ბალახ გაძვრება, ამოფრინდება, რამდენჯერმე შემოუვლის იმ ადგილის ახლოს სადაც მისი მამალი ზის, დაეშვება ისევ დედამიწაზე და სრულებით სხვა მხრიდან მოველინება თავის ერთგულს მეუღლეს. იშვიათია, რომ მამალი იხვი მთელ ამდენ ხანს გაბმულს ძილში იყოს. ზოგჯერ დედალი მთელ საათს იგვიანებს და ამ დროს გამოღვიძებული მამალი იხვი მოუსვენრად უძახის და დაეძებს თავის გაპარულ მეუღლეს, გაფაციცებით ათვალიერებს ყველგან და აჩქარებული დაცურაობს, უვლის ტბის ნაპირებს და დაეძებს თავის დედალს, მაგრამ არც ისე ძრიელ შორს მიდის, იმედს არ ჰკარგავს, ჩქარ-ჩქარა უკანვე იხედება, ხომ არ მოდის, ხომ არ მოცურაობს ჩემი საყვარელი მეუღლეო.

ზოგჯერ დედალ იხეს სხვა ეშმაკობაც სჭირია. როცა დაჰხედაშს, რომ მამალს ძილი არ მოსდისო, მივა და მოვალერსება, დაუწყობს ნისკარტით ფხანვას მამლის კისერს და ზურგს, მოუხილავს ბუმბულებს და ამასობაში მიაძინებს. ზოგჯერ-კი ფხიზელ მამალსაც გაეპარება ხოლმე. რომ დაატყობს მამალი ძრიელ მაღიანად მიირთმევს საუზმესაო, ან თუ მამალი სხვა რასმეზე გაერთო, დედალი წამსვე გაჰქრება, ბალახებში მიიმა-

ლება და გასწევს თავის ბუღისკენ კვერცხის დასადებად. მაგრამ მამლის ასე მოტყუება ყოველთვის, რასაკვირველია, რომ ძნელია, საწყალ დედას ზოგჯერ ძვირად დაუჯდება ხოლმე ბუღის და კვერცხების სიყვარული. თუ მამალი მიუხედა ეშმაკობას, განრისხებული გამოეკიდება დედალს, ჩასქიდებს ნისკარტს კისერში, გამოათრევს ტბაზე და აქ იმდენს მიართყამს, ვიდრე ჩვენ მივეშველებით—საწყალ დედალს ნაწიწკნი ბუმბულები პანტასავით სცვივა.

ასე თუ ისე დედალი იხვი მიინც ახერხებს და მამლის მაღულად თორმეტამდე კვერცხს სდებს. ახლა-კი სრულებით დაემალება მამალს და კვერცხებზე ჯდება კრუხად. თითქმის მთელი დღე ზის კვერცხებზე და მხოლოდ დღეში ერთხელ გადმოდის ცოტა ხნობით, რომ იქვე ახლო-მახლო მალულად, ხელად შეჭამოს, შესვას რამე.

მთელი სამი კვირა უნდება კვერცხების გამოჩეკამდე და ამიტომაც კრუხი ძრიელ გამხდარია. ბოლოს გამოიჩეკებიან იხვის ქუქულები მონაცრო ყვითელი ფერისა და ორიოდ კვერცხიც უეჭველად ლაყე გამოდის, რადგან იხვი კრუხი თანაბრად ვერ ათბობს ყველა კვერცხებს.

გამოიჩეკებიან თუ არა, ქუქულები აღარ რჩებიან ბუღეში. რამდენივე საათის შემდეგ დედას მიჰყავს და იქვე ტბის ანუ გუბის ნაპირთან სადმე ქილიან, ჩალიან მყუდრო ადგილებში დატურაობენ. რა ალაგასაც წყალში ქუქულებს ცურვა უჭირდებათ, დედა ფრთხილად, ნაზად ჩაავლებს ნისკარტს და პირით გადაჰყავს. ეს ბევრ მონადირეს უნახავს და მეც ჩემი თვალთ ვნახე, ამბობს აქსაკოვი.

რა განუსაზღვრელი დედა-მეილური სიყვარული აქვს დედალი იხვს, შემდეგ მაგალითებიდან შევიტყობთ: როდესაც ძალი ანუ კაცი ბუღიდგან ააფრთხობს, დედალი იხვი აფრინდება თუ არა, მაშინათვე თავს მოიმიზნებს, ისე ფრინავს თი-

თქოს ფრენა არ იცისო, ანუ თოფ ნაკრავია და ფრთებში და-
ქრილიაო, ასე რომ ვინც უნდა იყოს, იფიქრებს ადვილი და-
საჭერიაო და მაშინათვე გამოუდგება. დედა იხვსაც ვგ უნდა.
ძრიელ იშვიათია, რომ მონადირე ძალლი არ მოსტყუვდეს. ამა-
სობაში იხვი ძალღს ტყუებ-ტყუებით მთელ ვერსს მეტ მან-
ძიღს ატარებს და მით თავის ბუდღს გადაარჩენს განსაცდელი-
სგან. მაგრამ გამოცდილი მონადირე-კი მალღე მიუხვდება ხოლ-
მღე იხვს ეშმაკობას და თუმცა იმავე დროს დარწმუნებულია,
რომ დედა იხვს მთელი ბუდღე კვერცხები, ვინ იცის დღე-დღე-
ზე გამოსაჩეკი, ოხრად დარჩება, მაინც მონადირღს ავიწყდება
კოდო-მადლი და საწყალ თავ-განწირულ დედას თოფით უღღბს
ბოღღს.

უფრო ხშირად-კი დედალი იხვი თავის ქუქუღღებს შეს-
წირავს ხოღმღე სიცოცხღღს. ახღად გამოჩეკილი ქუქუღღები
დღღას დაჰყავს და არხეინად დაცურაობენ ტბაზე, მყუდრო
ადღღღს, მაგრამ ნაპირს-კი მაგრღე რიგად ძრიელ არ შორდღ-
ბიან, რომ ვინიცობაა მტრისაგან თავი შეაფერონ ჩაღა-ბუ-
ღაში. დაინახვენ თუ არა მტერს (მონადირღს), წამსვე საცო-
დავად შესწიღღღებენ ქუქუღღები და შურდუღღის ქვასავით გაე-
ქანებღან ბაღახებღსაკენ და აქ იმაღღებღან. დედა იხვი-კი ტბა-
ზე რჩება, ზარდაცემული ყვირღს, სცემს ფრთებს და აჰყავუ-
ნებს წყაღს. მერღე აფრინდღება და მონადირღს ხან წინ ეღღბღ-
ბა, ხან თავს დასტრღაღღებს. ამ გვარად მონადირღე უნებღღღედ
მთელ თავის ყურადღღბას დედა იხვს აქცეღს და იხვი-კი ამ
დროს სუღ იმღს ცდაშია, მონადირღე სხვა მხარღს გაიტყუღს,
ქუქუღღებს მოარღღღს. ადამიანიც, ხომ მოგეხსენებათ, შეუ-
წყნარებელია, უმიზნებს თოფს და, შვიღღებისთვის თავ-დადღ-
ბული დედა, გუღში ტყვღა ნაკრავი, მკვდარი დაღღემა ხოღმღე
ტბაზე. ცქრღაღა ქუქუღღები, რაც უნდა პატარები დაღბღღ-
ნენ, მაინც ახერხებენ თავისი თავის გამოზღა-გამოკვებას. ზოგ-

ჯერაც სხვა დედა-იხვის ქუქულებს შეეკედლებიან და ორი ბუღობა ერთად დაკურაობენ. მე მინახავსო, სწერს აქსაკოვი. ზოგჯერ ერთი კრუხი დედა-იხვი ოცზე მეტს, სხვა-და-სხვა სიდიდის ქუქულებს, მიუძღოდაო.

კუნძულზე სვირნობის დროს ერთი მეთევზე შემებაასა:

— „ბატონო, ი გარიანი რო ბძანეთ, ზოგჯერ ტბაზე გადმოივლიან ხოლმე, მაგრამ ჩვენი კაცი იმათ ხელს სულ არ ახლებს.

— რატომ?

— იმიტო, ბატონო, რომ გარიანის მოკვლა დიდი ცოდნა—იმას ჩვენი კაცი თოფს არ ესვრის. მოხდება-კი ხოლმე, როგორ არ მოხდება, ზოგი კაცი ან თავხედობით, ან უცოდნარობით მოჰკლამს გარიანს, მაგრამ მოკლულის მეუღლის ცოდვით, მთელი სოფელი იწვის—ჯერ მთელი ორი დღე იმ ადგილს დასტრიალებს, სადაც მოუკლეს მეუღლე; ისეთი გულამოსკენით ყვირის, ადამიანი გეგონება, ხან-კი ეძახის, არა სჯერა, რომ მკვდარია, თუმცა-კი მოკლული გარიანის ბუმბულები იქვე ტბაზე ცურაობენ.

— ეგ რა უყოთ, ყველა ცხოველი და ადამიანიც მაგრეა. შენ არავინ მოგკლამია შენი ახლო ნათესავი ან ნაცნობი? თუ გინდ შენი ხელითვე დამარხო, აბა კარგა მოიგონე, ჩაუფიქრდი, გჯერა ადამიანის სიკვდილი? გჯერა, რომ ის შენი ნათესავი ანუ ნაცნობი ახლა მკვდარია?

— ეი... აი დიდება შენდა, ღმერთო! ე მწიგნობრობა რა კარგი რამ ყოფილა! ჩვენ აბა მაგის პასუხი ჭკვაში საიღვან მოგვივა და ის-კი უნდა მოგახსენო, რომ შარშან ერთი საყვარელი დიი მომიკვდა, მაგრამ მე დღესაც ისე მგონია, საცა წავალ, იმისი სული ჩემთან დაიარებაო. სიზმარში ხომ ხშირად ვხედავ. ჩვენი მოხუცნი ამბობენ—წირავს თხოულობსო. მოგეხსენებათ, შენი ჰირიმე—„სანთელ-საკმელი თა-

ვის გზას არ დაჰკარგავსო“—ნათქვამია და ჩვენც ახლა წლის წირვას ვაპირებთ... მაგრამ, ბატონო, ი გარიანის ამბავი არ განათავებინეთ...

— როგორ არა... შე ველი. აბა სთქვი, რა უნდა გეთქვა?

— მე ის უნდა მეთქვა, შენი ჰირიმე, რომ გარიანის-თანა ცოლ-ქმრული სიყვარული აღამიანებში არც მინახამს და არც გამიგონია. მთელი ორი-სამი დღე დაცალეზული გარიანი არც სქამს, არც სვამს, ბოლოს იმედს რომ გადიწყვეტს, ავა სადმე ფრიალო კლდეზე, თავს ფრთის ქვეშ ამოიდებს და ციკაბ კლდეზე ქვასავით დაეშუბა, დაგორდება და თავს იკლამს. აი, ასეთი მეუღლური ერთგულებაა ამ ფრინველთა შორის და აბა, ლმერთი არ არი? კაცმა როგორ უნდა გაიმეტოს მოსაკლავად გარიანი...

— შენი სახელი?

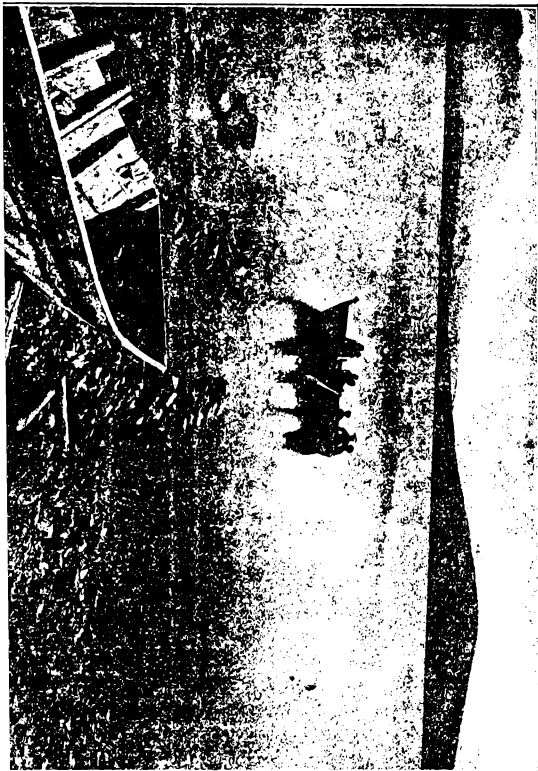
— დემეტრე, შენი ჰირიმე.

— მართალი ხარ, ჩემო დემეტრე. მაგისთანა მეუღლეობა, როგორც მაგ ფრინველთა შორის ყოფილა, აღამიანებში ძრიელ იშვიათია...

— იშვიათი როგორ არ არი, შენი ჰირიმე! თქვენში რა წესია, რა მოგახსენოთ და ჩვენში ჯაეახეთში-კი ადათია, რომ ქმრის სიცოცხლის დროს მანდილოსანი მაგრე რიგად უცხო კაცს სახეს არ უჩვენებს; მაგრამ როცა ქმარი მოუკვდება, მას შემდეგ მთელი სახე ახდილი აქვს, მითომ რა არი, ხალხმა დაინახოს და ვისაც ექაშნიკება მუშტრის თვალით გაშინჯოს...

კუნძულზედ ნასიამოვნები ჩაესხედით ნაეში და ისევ მას-პინძლის სახლისაკენ გავეშურეთ.

შუა ტბაში რომ მოვცურავდით მაშინ გაგვახსენდა ტბის სიღრმე... მაშინ ვიგრძენით, რომ ჩვენი სული მენავეთა ხელშია, რომელიც ერთგულად უსვამდნენ საქეებს.

— შენ, ეი დემეტრე!..

— რაო, ბატონო...

— ე მუყაითად იყავი, თორე, ღმერთმა-კი დაგვიფაროს და ე ნავი რომ გადაგვიბრუნდეს, მშვიდობით, ცოლო და შვილო!.. 60—80 საყენის სიღრმიდგან ვინდა ამოგვიყვანს?

— არა, შენი ჭირიმე, რაც კაცს არ უწერია, არ გადახდება. ნუ გეშინიანთ, ბატონო... პირველი ხომ არ არი... ხემწიფის შვილები გვიცურებია ამ ტბაზე...

შიშით რა იქნება— „შიში ვერ გიხსნის სიკვდილსა, ცუდია დაღრეჯილობა“,— ჩვენი ბერიკაცი იტყვის ხოლმე.

შიში ტყუილი გამოდგა, მშვიდობიანად მივაცურეთ ჩვენი ნავი ისევ მასპინძლის კარებთან და ღიღი მადლობა გადუხადეთ სიამოვნებისათვის.

ბ. ივ. როსტომაშვილმა ჩვენი ტბაზე ნავით სეირნობა ფოტოგრაფიულად გადილო, რომლითაც შეიძლება წარმოგვინა იქონიოთ ამ ტბის და მისი არე-მარის სურათისა (იხ. გვ. 113), აგრეთვე გადილო წითელ საყდრის ეკლესია და თითონ სოფელიც.

სამწუხაროდ, სხვა მაზრებში აღარავინ მიჰბაძა ივანე როსტომაშვილის მაგალითს, რომელმაც მთელი ჯაფახეთის არქეოლოგიური ნაშთნი ზედ-წარწერებითურთ ფოტოგრაფიულად და ხელით გადილო და აღწერა. დარწმუნებული ვარ, არც ერთი სხვა მაზრა საქართველოში ასე სავსებით არ არის აწერილი და გადაღებული, როგორც ჯაფახეთია, რისთვისაც ღიღი მადლობის ღირსია სამშობლოსათვის დაუღალავი მოღვაწე ივანე როსტომაშვილი.

ყველა ჩვენგანს ამდენად რომ შეგნებული ჰქონდეს თავისი ზნეობრივი წმიდა მოვალეობა სამშობლოსადმი, მაშინ რალა გაუქირდება ჩვენს მომავალს თაობას!

ტბის მშენებელი სურათს ალტაცებულნი გავცქეროდით. ჩვენმა მასპინძელმა გვიანბო:

— ბორჯომიდან აქ ხშირად მოდიან მოაგარაკენი, განგებ ამ ტბაზე სასეიროდ. თვით დიდი მთავარნიც ხშირად გასულან იმ კუნძულამდე; ხემწიფის შვილმაც (აწ ტახტის მემკვიდრე) ორჯელ ისეირნა და კუნძულზედაც ინადირა.

სანდამემ ოქროს საათი გვაჩვენა:

— ეს ოქროს საათი ხემწიფის შვილმა მე მაჩუქა და ჩემს შვილებს კიდევ ყველას ვერცხლის საათები დაურეგა. სტუმრად ჩემს სახლში ბრძანდებოდა.

ნამესტნიკმაც (დიდი მთ. მიხ. ნიკ.) მედლით დამაჯილდოვა და ერთი თოფი პიბოდისა მიბოძა. ამ მხარეში განსაკუთრებით მე და ჩემს შვილებს გვაქვს ნამესტნიკისაგან ნება დართული პიბოდის და ბერდანკის თოფები ვიქონიოთ.

ეს, ხომ მოგეხსენებათ, მთა ალაგია და ბევრჯელაც გვსტუმრებიან ავაზაკები, თარაქამა ყაჩაღები, ძაგრამ ვერას გვაკლებენ.

თ ა ვ ა VI.

ზამთრის სურათი გაყინულ ტბაზე.—დედა-შვილის ბასი ვა-
ყინულ ტბაში თევზთა ცხოვრებაზე.—თმოკველის შენი შვნა
ბუნების უცოდინარობაზე.—მეთევზის მარტივი ახსნა.—ორ
არშინ ქვევით რატო ტბა არ იყინება?—„გიმნაზისტის“ სისუს-
ტე საკამათო საგანში.—ჩვენ ქალ-ვაეთ რად არ უყვართ გიმნა-
ზიის დასრულება.—მარტო გიმნაზია ოჯახისთვის ქალს ვერ
მოამზადებს.—ცხოვრებაში გამოსადეგ ქალებს უფრო პოლო-
ნელნი და ნემცები ზდიან.—ქათამაშვილის მოყვანილი მაგა-
ლითი.—ოჯახი და ჰარამ-ხანა?—ყოველი ბუნების სხეული
სითბოსაგან განიერდება, სიცივისაგან იკუმშება.—რა ცუდი
დღე დაგვადგებოდა. უკეთუ წყალი ამ კანონს დამორ-
ჩილებოდა.—„რაც გინდ ყინამდეს ზამთარი“ თევზთა
ქიფს ვერ დაუშლის.—წყალი-სითხე, წყალი ყინუ-
ლი.—წყალი ორთქლი.—ტექა-ქუხილით ყუმბარები
დახეთქილი.

ომ ტბის ყურებით ვეღარ ვძღვებოდით, მასპინძელ-
მა ღიმილით გვითხრა:

— „ჰმ! ნეტა ზოგი ზამთარშიაც გიჩვენათ ჩვე-
ნი ყოფა. აქაურობა მ—ე თვე უგზო უკლოდ შე-
კრულია თოვლისაგან. მაგრამ ჩვენს ბედზე ტბა ისე
ძრიელ იყინება, რომ ზამთრობით ჩვენი გზა მხოლოდ ეს
ტბა არის და ზედ მთელ ზამთარს ხე-ტყეს ზიდავენ ბორჯო-
მის ტყიდან სომხები და ღუზბორები. მადლობა ღმერთს, ჯერ
აქ არავითარი უბედურება არ მომხდარა, რადგან ტბა ძლიერ
ღრმად იყინება“.

— „უი! გენაცვალე დედა... საწყალი თევზები, მაშ ზამ-
თარში ხო სულ დაიყინებიან?“ — მიმართა პატარა ქალმა თავის
დედას, ჩვენს თანამგზავს.

— არა, შვილო, რად დაიყინებიან, აკი ზამთარშიაც მოაქვს ხოლმე კალმახი!

— მაშ თუ-კი ჩვენ გვცოვია ზამთარში? ხელ-ფეხი გვაძრება?

— ბატონო თეკლე, გთხოვთ აუხსნათ თქვენს ქალს, რა მიზეზით არ იყინებიან წყალში თევზები—ჩაერია ბაასში ბ-ნი თმოგველი.

— მე რა ვიცი რატომ არ იყინებიან... აგერ, შვილო, მეთევზეებს ჰკითხე და ისინი აგიხსნიან.

— გახსოვთ ჩვენი არა ერთი კამათი, ბ-ნო თეკლე, თქვენ იმ აზრისა ხართ, რომ ოჯახისთვის შინაურულად გაზდილი ქალი სჯობიაო; ბევრი სწავლა რა საჭიროა ქალისათვისაო, წერა-კითხვა-კი იცოდეს და მეტს რას აქნევს, ოჯახისთვის ისიც კმარაო. აი ეხლა გაქვსთ თვალ-წინ მაგალითი. ბავშვის გონება საზრდოს თხოულობს, მაგის ცნობის მოყვარეობა უეჭველად უნდა დაკმაყოფილოთ, მაგრამ თუ-კი ბუნებას არ იცნობთ, რა პასუხი უნდა მისცეთ? მერე განა მარტო მაგას დაგვიკითხებათ?—თქვენი ქალი ეხლა 12—13 წლისაა და მაგას ეხლა ყველაფერი სურს გაიგოს.

— ბატონო! მაგისთვის რად „სპორობთ“, ჩვენი ქუთით, იმიტომ არ იყინებიან ამ ტბაში თევზები, რომ ტბა ორ არშინ ქვევით აღარ იყინება. თუ-კი თქვენ თქვენს ოთახებში არ იყინებით, თევზების სამყოფელი ადგილიც ეს ტბა არი. ასე დაუწესებია ღმერთს, ვენაცვალე იმის მადლს—დააბოლოვა მეთევზე დემეტრემ.

— მართალი ხარ, ჩემო დემეტრე, მაგრამ მარტო ეგ პასუხი არ გვაკმაყოფილებს. ჩვენ მიზეზი გვინდა შევიტყოთ, ორ არშინ ქვევით რატომ არ იყინება ტბა, —უპასუხა თმოგველმა და ახლა მეორე ქალს დაეკითხა:

— ქალო, კატო, შენ ხო „გიმნაზისტკა“ ხარ, აგვისხენ საგანი ჩვენის ბაასისა.

— Оставьте, пожалуйста!.. ჩვენთვის ეგ არ უსწავლელიათ.

— „ჰო და აბა მიტომ მომიხსენებია თქვენთვის, რო გიმნაზიას გათავება უნდა. ჩვენი ქართველი ქალ-ვაჭანი რის ვაივაგლახით მეხუთემდე-კი მიატანთ ხოლმე და მერე მორჩა და გათავდა—ე რუსული ხო ვისწავლეთო (მოდნისთვის) და დანარჩენზე თავი რაღასთვის ვიტეხოთო. ამ აზრს თავადი უმატებს: მე ისეც „კნიაზი“ ვარ და რომელი „ლიმნაზია“ მომცემს კნიაზობასაო—დეე უბრალო კაცის შვილებმა იტეხონ თავი, რო ხარისხი რამ მოიპოონო. ჰო და იმას მოგახსენებდით, ქალო, კატო, თქვენ რო მეხუთიდან არ გამოსულიყავით და ფიზიკა გესწავლათ სულაც არ გეუცხოებოდათ ჩვენი საკამათო საგანი“.

— „უი! ნეტავი არ მინდა, მიუგო ქ-ბა თეკლემ—მე რო ი თქვენი ფიზიკიანი ქალები მინახავს, ერთი იმისთანა შეგხვდეთო ცოლად, ი ოჯახს რო ყირამალა გადაგიბრუნებსთ, მაშინ მომიგონებთ, მართალი ვიყავ თუ არა. ძველად ქართველ ქალს ფიზიკას-კი არ ასწავლიდნენ, ასწავლიდნენ ქმარ-შვილის სიყვარულს, ოჯახის მოვლას, ერთგულებას და „რაც ვის რა ბედმან მისცეს, დასჯერდეს და მას უბნობდესო“. ქართველი ქალი ყოველთვის მორჩილი იყო თავისი ბედისა და რაც უნდა მძიმე ყოფილიყო მეუღლეობის უღელი, მის ღღეში არ გაუტეხდა სახელს თავის თავს და თავის ოჯახს, თავის ქმარ-შვილს“.

ჩემის აზრით, თუმცა ბ. თმოგველი არც გასამტყუნარია, აბა სწავლა ვის მოსქარბებია, რომ ჩვენისთანა დაქვეითებულ ხალხს სწავლა მოსქარბდეს, მაგრამ ისიც-კი მართალია, რომ მარტო გიმნაზიები ოჯახისთვის გამოსადევ ქალს ვერ მოგვი-

ზადებენ. ოჯახისთვის ქალი, ოჯახბავე უნდა აღზარდოს, მოამზადოს. მეორეც ესა, თუ ქალს ბუნებითვე დაყოლილი არა აქვს ოჯახის მოვლის ნიჭი, აქ ან სწავლა რა შუაშია, ან უსწავლედობა. ქარაფშუტა ტიკინა ქალებს, რომელთაც თავის სიცოცხლის მიზნად, მხოლოდ მოდაზე ჩაცმა-დახურვა და ტანცი-მანცი მიაჩნიათ, სწავლა-დასრულებულებშიაც შეხედებით და უსწავლელთა შორისაც. აგრეთვე ქმარ-შვილის მოყვარულ, ოჯახისთვის თავდადებულ მოყაირათე ქალს უსწავლელებშიაც იპოვით და ნასწავლებშიაც. მკითხველი დამეთანხმება, რომ ცხოვრებაში გამოსადეგ ქალებს უფრო პოლონიელნი და ნემცები ზრდიან. ეს ხალხი გარდა გიმნაზიურ სწავლისა, ოჯახში და პროფესიანალურ სკოლებში ასწავლიან ყოველივე იმას, რაც მომავალში საჭიროა მათთვის ოჯახის მოვლისთვის და ცხოვრებაში გამოსვლისთვის. ამიტომაც რაც უნდა დიდებულ მაგნატის და მდიდრის ქალიც იყოს უეჭველად ასწავლიან ოჯახის მოვლას, ქრა-კერვას და მზარეულობას, რისთვისაც მოზარდ ქალებს, თუ რამდენიმეა ოჯახში, თითო კვირის ჯერი აქვთ და ამ ერთ კვირას მთელი ოჯახის მოვლა, თადარიგი მორიგ ქალს ეკითხება.

ამ აზრს დავმოწმა ბ. ქათამაშვილი, რომელმაც გვიამბო: — „ერთი კაი ნაცნობი ქართველი ინტელიგენტი მყავს, რომელმაც ვარშავაში ყოფნის დროს ეხლაზან პოლონიელი ქალი შეირთო. ქალი გამოჩენილი გვარისაა, სწავლა დამთავრებული და კონსერვატორია გათავებული, ყველა ამას დაუმატეთ 15 ათასი მანეთიც ქრთამი. ახლა გაკვირვებულს ვართ. ეს ქალი ზატარა, 10—12, წლის ბიჭით იოლას მიდის და მთელი დღე ფეხზე ტრიალებს—მზარეულიც ის არის, მოახლევც და მოსამსახურეც... გაკვირვებულს ვართ. ჩვენი ქალი,—ცოდო გამქლავებული სჯობს,—ჩვენი ქალი ვერ იზამს ამას და აბა როგორ ვსთქვა ტყუილი. ახლა უყურეთ ამ პოლონელ ქალს,

როცა სადარბაზოდ ან სასეირნოდ გამოდის, იმაზედ, გრანდამას ჩვენს ქალაქში ვერც-კი შეხედვებით. აი ქალი ამას ქვია... დაილოცოს იმის აღმზრდელი...

„ჩვენ დედებს-კი საკვებურად ის მიაჩნიათ: „ისე გამიზღია, ვენაცვალე ჩემს ლოლას, რომ ხელი არაფერზე გაუსვრია—სამზარეულოში ფეხი არც-კი შეუღდამსო“. „მახლას! რას იზამ... მერე-კი ვჩივით, ყმაწვილებს ვამტყუნებთ, ოჯახზე გული რადა აქვსთ ატრუებული, რატომ ცოლს არ ირთავენ, ოჯახობას არ ეკიდებიანო. არა, ერთი მიბძანეთ, მუქთა ხორა ცოლი ვის რა ქირად უნდა!—„მაქამეთ, მასვით, მოდაზე ჩამაცვით, მასეირეთ, გამართეთ“... ე... მერე... გარჯა?... „დიახ, როგორ არა, უკაცრაოდ! მე შენი „კუხარკა“ როდი ვარ“. აი ჩვეულებრივი პასუხი ზოგიერთა ქალისა—ოჯახის დედა ბოძისა...

„უკაცრავად-კი გახლავართ, და ამისთანა ქალების ალაგი, პატროსანი ოჯახი-კი არა, ჰარამხანაა!“

— „ბატონო... ე სიტყვა ბანზე-კი ნუ აავდეთ, ერთი, თქვენებურად აგვიხსენით, მაშ რა მიზეზია, რომ ზამთროპით ტბაში თევზი არ იყინება—მიმართა ცნობის მოყვარე მეთევზე დემეტრე ჩვენს აყლაყუდა თანამგზავს.“

— „საქმე ხო ცოდნა არ არი, ჩემო დემეტრე, საქმე ის არის, რო მე შეიძლება ვერც-კი მოვახერხო ქართული ენით გასაგებად აუხსნა...“

— ე, შე დალოცვილო, და მა რილას ქართველი ხარ, თუ-კი ქალთულიც არ იცი. მა რილასთვის გაწუა ქართველმა დედამ ი ტკბილი ძუძუ, —მიუვო დემეტრემ.

— ისევ შენ გვიამბე —სთხოვა აყლაყუდამ თავის ამხანაგს ბ. ვარძიელს და ესეც არ დაჰზარდა:

— „დიდის სიამოვნებით, მაგრამ ჩემის აზრით მეთევზემ, თავის გამოცდილებით, საკმაოდ ახსნა. მაგაზედ მეტად-კი ან

რა საქიროა, რომ ეგ საგანი ყველამ უეჭველად მეცნიერულად იცოდეს — ცხოვრებაში რა გამოსადეგია. თუმცა-კი ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ ჩვენი დროის საუკეთესო მეცნიერთა აზრით, ვინც ბუნებას არ იცნობს და ბუნების მეცნიერება არ შეუსწავლია, იმას არაფიზიკური უფლება არა აქვს თავის თავს განათლებული კაცი უწოდოს. მართლაც და ბუნების უცოდინარი განათლებული კაცი ემსგავსება ჩვენს შინაურ უმეცარ ექიმებს, რომელთაც ადამიანის არც ანატომია იციან, არც ფიზიოლოგია და მკურნალობას-კი ჩემულობენ“.

ბოლოს ბ. ვ. პირდაპირ გადავიდა სამეცნიერო საგანზე:

— „რალა თქმა უნდა, დიდაც საინტერესოა ვიცოდეთ, ასე საშინლად რო იყინება ზამთრობით ეს ტბა, რატომ კალმანხი-კი არ იყინებიან. მაგრამ წინაღვე ბოდიშს ვიხდი, თუ ადვილ გასაგებ ენით ვერ ავიხსნათ...“

„საქმე იმაში მდგომარეობს, ბატონებო, რო ბუნებას ჭკუას ვერ ვასწავლით, თავის ოჯახში ყველასათვის სარისტა, წესი და რიგი მიუცია. ყველგან და ყველაფერში შესანიშნავად აქვს დაცული ოჯახის ყაირათი და თადარიგი.“

აქ დემეტრემ ერთი ორი ამოიკვნესა...

ხოლო ბ. ვ. განაგრძო: !

— „ბუნებას ბევრი დაურღვეველი, გადაუვალი კანონები აქვს, რომელნიც განაგებენ მთელ მსოფლიოს. ამათ შორის ერთი კანონია, რომლის ძალითაც ყოველივე სხეული ბუნებისა სითბოსაგან განიერდება, ფართოვდება და სიცივისაგან იკუმშება, პატარავდება.“

— **Примѣръ!** — წამოიძახა აყლაყულამ.

— „მაგალითად, გენახებად უთოოდ, როცა მკვდელს უნდა, რომ ურმის თვალს რკინის სალტე გადაუჭიროს, მაშინ მკვდელი ძალზე გახურებულ რკინის სალტეს ჩააცვავს ხოლმე ურმის თვალს და იმ წამსვე ცივ წყალში აციებს“...

— მართალი ბძანებაა, შენი ჰირიმე — წარმოსთქვა დემეტრემ — როცა მქედელი რკინის სალტეს აკეთებს, განგვ აკლებს ზომას, ასე რო ცივი სალტე ურმის თვალს სრულებით ვერ ჩეცმის და იმიტო აცხელებს სალტეს, რომ გაგანიერდეს და აღვილად ჩაეცვას ურმის თვალს. მერე რაკი გაცივდება სალტე თავის ზომისა დადგება, ურმის თვალს მოეკირება.

— ვიწრო ფეხთსაცმელი, შეიძლება იმდენად არ გაწუხებდეს — მოიყვანა მაგალითი აყლაყულამ, — მაგრამ აბანოში ბანების შემდეგ რამდენს ვეწვალეებით ხოლმე, ვიდრე ვიწრო ფეხთსაცმელს ჩაეცვამდეთ.

— „მავსადამე — განაგრძო ბ. ვ. — რაც მეტად ცხელდება რაიმე სხეული, იმდენად მისი მთელი გარსი (объём) უფრო, მიტულობს, მეტს ადგილს იკერს და მკიდროება (сжатие), აგრეთვე სიმკვრივე (плотность) სხეულს აკლდება, თანაც წყალში სუმბუქდება.

პირ-იქით, როცა სხეული ცივდება და რამდენადაც ძრვიელ ცივდება, გარსში კლებულობს, მკიდროვდება, იკუმშება, მკვრივდება და მძიმდება.

„წყალი რო ამ კანონის ძალას ემორჩილებოდეს, მაშინ, თქენი მტერი! ზამთარში ტბა-მდინარენი და ზღვა-ოკეანენი სუ მთლად გაიყინებოდნენ, ზედა პირიდგან ძირის ძირამდე ყინულის ლოდად გარდაიქცეოდნენ.

მაგალითად, ზედა პირი ტბისა გაიყინებოდა თუ არა დაიძებოდა, ახლა ყინულ ზეით მოქცეული წყალი გაიყინებოდა, დამძიმებოდა, კვლავ დაიძირებოდა და კიდევ და კიდევ რაღა თქმა უნდა, რომ ყინულში ყოველივე სიცოცხლე მოიხსობოდა, წყალთა ცხოველნი მთელ ქვეყანაზე გაწყდებოდნენ. ეს-კი წარმოსადგენადაც ძნელია, რადგან დასაბამიდგანვე სიცოცხლე ჯერ წყალში გაჩნდა და მერე ხმელეთს მოეფინა“.

— „კაი საქმეც დაგვეპართებოდა, თქვენმა მზემ, რო წყალ-

თა ცხოველნი გაწყდნენ,—ჩაერია ლაპარაკში ჩვენი აყლაყუ-
და.—რას ბძანებთ, რამდენი მილიონი ხალხი დარჩებოდა მშვიე-
ერი. არამტუ წყალთა ნაპირების მცხოვრებთა, არამედ მთე-
ლი სახელმწიფოთა კეთილ დღეობა და ხალხთა სიმდიდრე
წყალთა ცხოველების ნადირობაზეა დამოკიდებული“.

— „ისიც-კი უნდა წარმოვიდგინოთ,—დაიწყო ისევ ბ.
ვ.—ტბა-მდინარენი და ზღვა-ოკიანენი მთლად რო იყინებოდ-
ნენ, ამ სისქე ყინულს ან-კი რა გააღებოდა!? თორმეტი მზე,
მგონი თორმეტი ზაფხული რო ცდილიყო ვერას დააკლებდა.
„კიდევ ამიტოა, ბუნება ბრძნულად მოიქცა და გზა აუხვია
თავისავე კანონს, რადგან მისი ოჯახისთვის გამოუსადეგარი და
გამანადგურებელი იქნებოდა.

„ბუნებამ წყალს და მხოლოდ წყალს, სულ სხვა, განსა-
კუთრებითი თვისება მიანიჭა. ეს შესანიშნავი განსხვავებითი
თვისება-კი იმაში მდგომარებს, რომ როცა ზამთრის პირას სი-
ცივე ჩამოვარდება და ჰაერის სითბო 4⁰ გრადუსამდე ჩამო-
ვა, ამ დროს წყალი იკუმშება, მომატებულად მქიდროვდება,
ჯარსში კლებულობს და შედარებითი წონაშიაც (უძლებლნი
ყნებ) მატულობს. 4⁰ სითბოს წყალი რაკი გადასცილდება,
სათბო დაჯგუბა თუ სიცივე, ეგ სულ ერთია, მიინც გახიერდუ-
ბა, თუაითოჯგუბა.

„როგორც საზოგადოთ, ისე ამ ჩვენი ტბის წყალი, რო-
ცა ზამთრის პირას 4⁰ სითბოსი გახდება, ძირის სართული წყალ-
ზე უფრო მძიმე შეიქმნება და ამიტო ტბა ჩასძირამს ამ დამ-
ძიმებულ ზედა პირა წყალს; ხოლო მის მაგიერ ძირიდგან სუ-
ბუქი წყალი ზევით ამოვა, აქ ისევ 4⁰ სითბოს შეიძენს, დამ-
ძიმდება და ისევ ქვევით ჩავა, ჩაიძირება. ამ გვარად წყლის
ნაკადულნი განუწყვეტლად აღი-ჩადიან, ვიდრე მთლად ტბა
ერთნაირ ტემპერატურისა, 4⁰ სითბოსი, შეიქმნება.

„მერე ზამთრის სიცივე-ყინვები რო დაიქვრს, ტბის ზე-

და პირი მეტად გაცივდება, წყალი იყინება, ე. ი. წყალი 4° სითბოს ქვევით ჩამოდის, 0° იყინება და შეკუმშვის მაგიერ, რაც სხვა სხეულს უეჭველად დაემართებოდა, წყალი-ყინული განიერდება და შედარებითი წონაშიაც კლებულობს, სუმბუქდება.

ამიტომაც ყინული წყალზე გაცილებით სუბზუქია და ტბაზე ჩატების დროს ატივტივებული დასურაობს.

„მდინარენი-კი სხვათა შორის, მთლად იმიტო არ იყინებიან, რომ განუწყვეტელ მოძრაობაში არიან და საცა მოძრაობაა იქ უეჭველად სითბოც იბადება. მეტადრე ჩვენნი გიყი მდინარენი, გააფთრებული ქვიდგან ქვაზე რა დახტიან, ძნელად იყინებიან და მხოლოდ იმ ალაგას, საცა მდორედ მომდინარებენ.

„მაგრამ ზღვა-ოკეანენი და ტბა-მდინარენი მინც ძრიელ ღრმად გაიყინებოდნენ, თუ რომ ბუნებაში არ არსებობდეს ყოვლად ძლიერი დაბრკოლება—*ფარული-სიბოა* (скрытая теплота).

მაგალითად, ერთ გირვანქა წყალს 79 ერთეული სითბომბადი (теплородъ) უნდა წავართვათ, რომ 0° ყინულად გარდაიქცეს. ამას-კი ვერ შესძლებენ თვით ჩრდილოეთის ხანგრძლივი და საშინელი ყინვა-სიცივები.

„ამასთანავე, თითონ ზედა პირი ტბისა, რაკი გაიყინება, როდი-ლა უშვებს სიცივეს ღრმად ტბაში. მაგალითად, შემოდგომის ნათესი ზამთარში იმიტო არ იყინება, რომ თოვლის ქვეშ თბილად ინახება, თოვლის ქობა არ უშვებს მიწაში სიცივეს და უთოვლო ზამთარი თუ შეხვდა, მაშინ ყანები ძრება-ილუპება...

„არც ზაფხულის სიცხე ჩადის წყალში ღრმად, რადგან წყალი ცუდი გარდაამტეხია (плохой проводникъ) სითბოსი. ამიტომაც არი, რო ღრმა ტბის გულში, წყალი ზაფხულ-ზამთარ

გამუდმებითი ოთხი გრადუსი სითბოსია და ცხოველთა ცხოვრება წყალში ყოველ დროს ერთნაირ ტემპერატურაში (4°) სწარმოობს“...

— ი შენი დედამა ცხონდა, ბატონო, ეგ-კი მართალი ბძანებაა, ჩაერია ლაპარაკში მეთევზე დემეტრე—ზამთარწი რო თევზზე მიწადირია, ამოიღებ თუ არა წყლიდან სათხეველს, დიდ ყინვაში უეცრივ გაითოშება ხოლმე და წყალში რო ჩავაგდებ, ისე ლხვება-რბილდება. მაშ სჩანს, ბატონო, წყალი ჰაერზე უფრო თბილი ყოფილა. ჰო და რაღა თქმა უნდა „რაც გინდ ყინამდეს ზამთარი“ თევზთა ქეიფს ვერ დაუშლის!

— „ჰაი, ჰაი! რო იქეიფებენ!? არა ხნავენ, არა თესვენ, ბატონს ხარჯს არ აძლევენ და მოვახშეს ქედს არ უხრიან—თავისუფლად, უზრუნველად ცხოვრობენ. მათ კარს წვიმისა და მზის მეტი არაფერი მიადგება. ჰაერი იმდენად არის წყალში განზავებული, რომ რამდენიც სკირია თევზს, სისხლის დასაწმენდათ, ლაყუჩებით სუნთქავს—წყალს პირში იგუბებს ხოლმე და ლაყუჩებით სცლის*).

„მოუნდა თევზს ცურვა? ვინაა დამშლელი—ტანის მოყვანილობა, ბოლო, ბუშტი და ფრთები საგანგებოდ ცურვისთვის აქვს მოწყობილი—გაარტყამს პრტყელ ბოლოს მარჯვნივ, გაარტყამს მარცხნივ—წინ გასრიალდება, ფრთებს საქე-საებ მოუსვამს და საითაც უნდა იქით მიტრიალ-მოტრიალდება; გაჰბერავს ჰაერით საცურავ ბუშტს—დასუმბუქდება, ატივტივდება, ზევით ახტება; დაჰფუკამს ბუშტს—დამძიმდება, ქვევით ჩავა, ჩასრიალდება და არის განუწყვეტელ სიამოვნებაში. მოსშივა და, ჩემმა ღმერთმა, ვერ იშოვის საზრდოს—მხედველო-

*) ნადულ გაციებულ წყალში ცოცხალი თევზი რამდენიმე წუთში კედება, რადგან წყალი როცა დულს ჰაერს ჰკარგავს.

ბა საკვირვლად კარგი აქვს და აგერ ტბა სავსეა წვრილმან ცხოველებით და ქიქუინებით: ინავარდე, ინადირე, ინალიმე— ბუნების სუფრა უხვია.

დაუღგება თევზს დრო და ბუნებას მოვალეობას ვაღუხდის—თავის მსგავსის შესანახად, შთამოების გასამრავლებლად ათი ათასობით, ასი ათასობით და მილიონობით კვერცხს (ქვირითს) სდებს და აღარაფერს ზრუნავს, თითონვე გამოიჩეკებიან, კვერცხის ყვითელი საზრდო ჰყოფნით და მერე-კი დეე თითონ ისაზრდოონ—წყალში საკვებავი მზა-მზარეულია, მხოლოდ ყბა გააღე და იცურავე. წყალში იმდენად გაქირვებული არ არი ბრძოლა არსებობისთვის“.

— „ი... ი თქვენი ღმერთის ქირიმე, თქვენი ღმერთისა!“ — წამოიძახა დემეტრემ და ჩვენც ყველანი დიდად ნასიამოვნები დაერჩით და გულითადი მადლობა გადაუხადეთ ორივე ლექტორთ.

გამოვემშიდობეთ ჩვენს პურად მასპინძელს ალექსი სანდაძეს და მისი მადრიელნი გზას შინათკენ გაუღეკით. მთელი 7—10 ვერსი გზა სულ ტბის ნაპირას მოსდევს. გზად მომავალთ ლექციის შთაბეჭდილება გამოგვეყა და ტბის მცქერელნი ისევ წყალზე და მის თვისებაზე ებაასობდათ. მართლაც და წყალი საზოგადოთ ძრაველ საინტერესო სხეულია და ბევრა შესანიშნავი თვისებაც სჭირს, როგორც ფიზიკური, ისე ქიმიური. აი, თუ არ გამიწყრებით წყლის ორიოდ ფიზიკურ თვისებას კიდევ მოგახსენებთ:

წყალს ყველანი ვიცნობთ, თხელი სხეულია, რომელიც ძრიელ გავრცელებულა დედამიწის ზურგზე—მოგვხსენებათ, რომ სამი წილი სმელეთისა წყალს უქირავს. მაგრამ სხვაფრივაც ძრიელ არის გავრცელებული, თუმცა-კი ისე აშკარად არა სჩანს. მაგალითად, ჰაერში, ორთქლად ნაქცევი, აღორთქლილი დაცურაობს და მერე სიცივე რო დაჰკრავს, შეკუმშული ქვეყა-

ნადვე გვევლინება ვითარ თოვლი, წვიმა, სეტყვა, თრთვილი, ჯანი და სხვ. როცა ჰაერი ($40^{\circ}/_{\circ}$) ორმოც პროცენტზე ნაკლებ შეიცავს ალორთქლილ წყალს, ამ გვარი ჰაერი სასუნ-უქველად აღარ ვარგია—ხმელია და სულის ხუთამს. ხოლო ის ჰაერი, რომელშიაც $80^{\circ}/_{\circ}$ მეტი ურევია ალორთქლილი წყალი, ნოტიოდ ითვლება.

ამასთანავე, ყველა მცენარეთა და ცხოველთა სხეული ქარბად შეიცავენ წყალს. მაგალითად, ხის ნაჭერი ჯერ ნედლი აწონეთ, მერე ფურნეში გაახმეთ, მაშინ შეიტყობთ რამდენსაც დაიკლებს. ესთქვით რომელიმე ცხოველი, და თუ გინდ ადამიანიც, იწონს 150 გირვანქას, ფურნეში რა გაავხმოდ ერთი ფუთი ძლივს-ღა დარჩება, ესე იგი, 110 გირვანქა ორთქლად დაიკარგება, რადგან წყალი იყო. ამ გვარად, როცა ხორცს ყიდულობთ იცოდეთ, რომ ფულს წყალშიაც აძლევთ, რადგან ორ გირვანქა ხორცზე გირვანქა ნახევარი წყალი მოდის და ნახევარი გირვანქა მაგარი სხეული. ბოსტნეულობა და ყველა გვარი მწვანელიც ხო ბლომად შეიცავენ წყალს. მაგალითად: ისპანახი შეიცავს $88^{\circ}/_{\circ}$ წყალს, ახალი კართოფილი $75^{\circ}/_{\circ}$, კიტრი $95^{\circ}/_{\circ}$, ახალი კომბოსტოს თავი $85^{\circ}/_{\circ}$ და სხვ...

წყალი სამ გვარ მდგომარეობაშია ცნობილი. პირველი, რომ სითხეა, თხელი სხეულია; მეორედ, რაკი სითბო 4° ზევით დაადგება, მაშინ წყალი გარსში მატულობს, ფართოვდება, მერე 100° -ც. სიცხეში დულს და ორთქლად, გაზად გარდაიქცევა; მესამედ, ვიცი, რომ რაკი 4° სითბოს ქვევით და ქვევით დაიწვეს და სიცივე დაადგება 0° , იყინება და მერმედ ღიღი სიცივისაგან ქვასავით მაგარ უნუჯად გარდაიქცევა და იმავე დროს გარსში მატულობს და სუმბუქდება.

რომ წყალი გაყინვის დროს განიერდება და საშინლად ფართოვდება ეს ადვილი დასამტკიცებელია. ჩაახხით წყალი ბოთლში პირთამდე და გარეთ სიცივეში დადგით როცა ჰყი-

ნადეს. თუ ბოთლი უძრავად იდგება, შეიძლება თითქმის—12° სიცივეშიაც არ გაიყინოს, მაგრამ საკმაოა ცოტათი შენაძრით, ან ყინულის ნაქერი ბოთლის პირთან წყალს მიაკაროთ, ამ დროს წყალი ყინულად გარდაიქცევა, გაგანიერდება, გაფართოვდება და ბოთლში ტევა რო აღარ ექნება, ბოთლს საშინელის ძალით დახეთქამს, ლუკმა-ლუკმა აქცევს. ან-კი რასაქიროა ამის ცდა, ჩვენში ყველა დედაკაცმა იცის, რო ზამთარში სამსე კოკას გარეთ არ დასდგამს—„წყალი არ გაიყინოს და ე კოკა-კი არ გასქდესო“...

კოკა ან ბოთლი რა ბძანებაა. წყალი გაყინვის დროს ისეთის საშინელის ძალით განიერდება ხოლმე, რომ ბოთლის მაგივრად გინდ სქელი რკინის ქურქელი იხმართ, მაინც ვერ გაუძლებს და ქეჭა-ქუხილით დაიმსხვრევა. ბევრჯელ სცადეს (იულიამი), განგებ თუჯის ყუმბარაში (ზარბაზნის ტყვია) პირთამდე ჩაასხეს წყალი, დაუცეს რკინის საცობი ქახრაკიანი და ზემოდგანაც საცობზე დააწყეს მძიმე ტვირთი, მაგრამ აი შენც არ მომიკვდე! რაკი ყუმბარაში წყალი ყინულად გარდაიქცა, მსწრაფლვე საცობი (პრობკა) ამოისროლა და საშინელის ხმაურობით ყუმბარა ნაქერ-ნაქერ დაამსხვრია—გეგონებოდათ ზარბაზანი გავარდაო.

ნაწილი მესამე.

ერთი კუთხე ჯამახეთისა.

ნაწილი მესამე.

მართი კუთხე ჯავახეთისა.

თ ა გ ა I.

დასავლეთის ცეცხლი.—ზაქროს პრაქტიკული ჭკუა.—სამზარი ყველას გვიამა.—საყველაწმინდოს შემდეგ მოგზაურთა გუნდი შუაზე გაიყო.—ღედამიწამ ახლა მეორე გვერდი უცხუნა მზეს.—ზაქარომ აგვიხსნა მზის და ღედამიწის ვითარება.—მზე და ზღვის ხელმწიფის ქალი.—ხუმრის მივედით.—ღირსეული შვილი თავისი ერისა.—კათელიელის ჩივილი მამულის უქონლობაზე.—„სხვანი ასე ირჯებიან, შენც აღვიძებდე ჭკე:საო“.—ლეგენდა ხუმრისზე—„თინათინის“ და „უეთანდლის“ მიჯნურობა.—ჩვენი მასპინძელი მაჰმადიანი—სულეიმანი და მისი ბებია—ქრისტიანი.—იგივე სულეიმანი ეკლესიის მნათედ.—გლეხი კაცის ცხოვრების სახსარი მამულია.—მიწა მიწის მუშაკს უნდა ეკუთვნოდესო.—მერენიელი სომხები ხუმრისში და აზაერეთელი სომხები მოდევიაში.—ქართველებს ცდა ფუჭი გამოდგა.—წისქვილის დამკარგავი სარეკელს ეძებდაო“.

ასავლეთს ცეცხლი მოეკიდა, ღრუბელთა გროვა ფერად-ფერადად იწოდა—მზე ჩასვენებას აპირებდა, პატარა ყური-ლა უჩანდა. არე-მარემ ფერი იცვალა, ალაგ-ალაგ დიდ-დიდად დაიჩრდილა, ალაგ-ალაგ ჯერ შუქი იდგა. აგრილდა.

სოფელ მოლითთან უკანასკნელად გამოვთხოვეთ სატრფიალო ტბას. კარგა მანძილი

რო გავიარეთ, ჩვენმა ზაქარომ განგვიცხადა: „ბატონო, ე ხურჯინმა მთელი ღღეა წელი მოსწყვიტა ცხენს და ეს საგზალი შინვე ხო არ უნდა მივიტანათო“. მოგვეწონა ზაქაროს პრაქტიკული კჳუა. ავარჩიეთ დაჩრდილული მწვანე ადგილი და თივის ბულულთან ხელად სუფრა გავშალეთ. სწორე მოგახსენოთ სამხარი ყველას ძრიელ გვიამა, ასე გემრიელად, ასე მაღიანად მგონი მის ღღეში პური არ გვექამოს. დიახ, ასეთი გავლენა აქვს სუფთა პაერზე მოძრაობას! საყველაწმინდოს შემდეგ ერთმანეთს გამოვეწმინდობეთ და მოგზაურთა გუნდი შუაზე გაიყო—ნახევარი შინ წავიდა, ქალების ურემს გაჰყვა და ჩვენ-კი მარცხნივ გავწიეთ ხუმრისისაკენ.

მზე სრულებით ჩავიდა, ჩაიმალა, მაგრამ მისი ცეცხლებს სხივები ცაში ღრუბლებს ჰფერავენ და სამსარის მთის ქედზედ ნასროლი, გაფანტული, დაქანტულნი სთვლემამდნენ, ბინდი სინათლეს შეებრძოლა. დედამიწამ ახლა მეორე გვერდი მიუცხუნა მზეს—ჩვენ გვიბნელდება, სხვებს უნათდებათ.

ზაქარომ დაგვაჯერა: „მაგრე-კი არა, დედამიწა ზღვაზე სდგასო და ორი ვეშაპი თევზი იმაგრებენო; ახლა მზე იმ ზღვაში ჩავიდა, იქ იბანებს, ამაღამ დაისვენებს და ცისკრისას ისევ ღმოსავლეთიდან მოგვევლინება ახალის ძრიელებითაო“.

— „მაგრე-კი არა, ზაქარო, ის რაღათ დაგავიწყდა, მზე—ქაბუკია, ი ზღვის ხელმწიფის ქალთან ამაღამ დაიძინებს და დილაზე ისევ ჩვენ დედამიწას ემსახურებაო“—უხუმრა ჩვენმა თანამგზავრმა.

— „არა, ბატონო, ეგ არ ვიცი და ის-კი გამიგონია, რომ მზე ცისკრის ვარსკვლავს ეარშიყებაო, მაგრამ სხივებს ესერის თუ არა, კეკლუცი ვარსკვლავი სადღაც ეაქრება ხოლმე“.

— „გინდა, ზაქარო, გიპოვო ეგ კეკლუცი ვარსკვლავი?“

— „რა ბძანებაა, ბატონო, სად იპოვით“.

— „დაპკვირებებიხარ როდისმე: მზე ჩავა თუ არა, დასავ-

ლეთზე ზოგჯერ მთვარე და ერთი ბრჭყვიალა ვარსკვლავი წყვილად გამოჩნდებიან ხოლმე?“

— „როგორ არა, მინახამს, ბატონო, აი ძალზე რა ბრჭყვიალებს, „ყველა ბუზი-ბზუისო, ფუტკართან ყველა ტყუისო“. ე ხო ყველა ვარსკვლავი ანათებს, მაგრამ მაგ ვარსკვლავთან ყველა ტყუიან—მთვარესაც-კი უჯიბრდება ხოლმე. მაგას, ბატონო, ხო მწუხრის ვარსკვლავს უძახიან“.

— „ჰო და ეგ მწუხრის ვარსკვლავი იგივე ცისკრის ვარსკვლავია, თუ იქ მზეს დაემალა, ხელიდან გაუსხლტა, ახლა რაკი მზე თავიდან გაიცილა მთელი მწუხრი მთვარესთან არ-შიყოფს, ვალერსება, ცისა და ქვეყნის საქმეებზე ქორიკანაობს“.

გზამ ისევ ტბას დაგვაახლოა—ტბის პირ-პირ მივიდით. კარგა ბინდი შეიქმნა, როცა შამბნარიანი შეღმართი შევიარეთ და სოფ. ხუმრისს მივედით, რომელიც უფრო ნასოფლარსა ჰგავს. რუს-ოსმალის უკანასკნელ ომამდე აქ და სოფ. მოდევიაში ბერძნები ესახლნენ და ომის შემდეგ ყარსისკენ ითხოვეს, გადასახლდნენ.

ცოტა არ იყოს გაგვიკვირდა, რომ ჯერ აქ, ამ ნასოფლარში სხვა ტომის ხალხი არ დაუსახლებიათ. ქეშმარიტად რომ ღირსეული შვილი იყო თავისი ერისა სახელმწიფო ქონებათა აწ განსვენებული გამგე, დიდ-კაცობაშიაც-კი არ ივიწყებდა თავის მოძმეთ და იგინი, როგორც რუსულ გაზეთებიდგანაც ვიცით, ორი ათასამდე ახლად დასახლა თბილისის გუბერნიაში. ამ საგანმა კამათობა გამოიწვია. აქვე ხუმრისში შემთხვევით შეგვესწრნენ ჩვენი კარგი ნაცნობნი ერთი ბარალელი და ერთიც კოთელიელი. *) ამათ შემოგვიჩვილეს:

*) ამ ორიოდ წლის წინად 5—6 სული ქურთი მონათლა და ახლა ბარალელი და კოთელიელი ამ ქურთების აქ დასახლების საქმეზედ ამოსულიყვნენ.

— „ვერ წარმოიდგენთ, რა შევიწროებაში არიან მამულის უქონლობით ამ ხუმრისის ახლო მდებარე ქართველთა სოფლები, მეტადრე კოთელია, ქიხარულა და სხვ... მაგრამ განსვენებული გამგეს დროს არამც თუ დასახლების ნებას ვერ მივიღებდით, სახელმწიფო სათიბ-საძოვრების შოვნაშიაც-კი მისგან უპირატესობა სხვა რჯულის ხალხს ჰქონდა მინიჭებული“...

— „მე აქ გასაკვირველად არაფერი მიმაჩნია, ასეთი წესია ცხოვრების მეჯლისზე...“

„კატკატა უთხრა ვეკესაო,
ჩაკარდი გულის ხმასაო,
სხვანი ასე ირჯუბიან,
შენც აღვიძებდე ჭკვასაო“.

სოფ. ხუმრისი იმავე ტაბიწყურის ტბის აღმოსავლეთ ნაპირზე მდებარეობს. ნახევარი ტბისა ბორჯომის მამულს ეკუთვნის და ნახევარიც სახაზინოა, ჯავახეთშია. ამიტომაც სოფ. წითელ საყდარი ბორჯომისაა, გორის მაზრაზეა მიწერილი, და ხუმრისი-კი ჯავახეთში ითვლება და ახალქალაქის მაზრისაა.

— „აი გაამბობთ რად დარქმევია ამ სოფელს ხუმრისი“, — დაიწყო კოთელიელმა ა. ბ. და განაგრძო: — „აი ეს სოფლები ხო ერთმანეთს გაჰყურებენ... ხუმრისელი ავთანდილი, წითელ საყდარელ თინათინის ეშხით იწოდა, მაგრამ ტბის სივრცე-სიღრმე ხელს უშლიდა. მოგვხსენებათ, თუ კაცმა მოინდომა, შეუძლებელი არაფერია. სიყვარულით გამქვალულმა ბიჭმა ბოლოს ისეთი ცურვა ისწავლა, რომ მთელი ტბა და მისი სიღრმე სახუმაროდ მიაჩნდა; რომ დაღამდებოდა, ტბის იქითა ნაპირას გოგო დაიჭერდა ანთებულ მკვარს და ამ ნიშანზე აქედან ეცემოდა ბიჭი ტბას და 3—4 ვერსის მანძილზე ცურვა-ცურვით ხელად გოგოსთან გაჩნდებოდა. დიდხანს სტკებოდნენ ქალ-ვაჟი სიყვარულის ცეცხლის შრეტით, მაგ-

რამ ამათაც ჩაჰშხამდათ ნეტარება - თაფლი ძიმწარედ გადაექცათ, მოგვეხსენებათ ანდაზა: „რასაც კაცი თავის თავს უზამს, მტერი ვერ უზამსო“. ერთხელ გოგომ უხუმრა თავის მიჯნურს: „მე რო მკვარი არ ავინთო, შენ ვერც-კი მომაგნებო“. ბიქს ცოტა არ იყოს ეწყინა.

— „მე ხუთ ვერს ტბას მკერდით ვაპობ და ეს რეებს მეუბნებაო!?“ — ქალმა განაგრძო: „ი მტყუანს ძირძიდა, რო ყველაფერი ჩემი უნარიო“...

გაიარა კარგა დრომ და აკი უხუმრა გოგომ! ერთ ღამეს, კუმეტ ბნელაში, ი დალახვრილმა, ჯერ ანთო მკვარი და მერე, როცა ივარაუდა, ახლა-კი შუა ტბამდე იქნებაო, გოგომ მკვარი გააქრო. ბიქმა, გზა-კვალ დაბნეულმა, უნიშნოდ, წყვიდალ ბნელაში ცურვით ნაპირს ვეღარ მიაგნო, იტრიალა, იტრიალა და მკლავებ მოდუნებული ტბის უფსკრულში შთაინთქა. ეს ამბავი გოგომ შეიტყო თუ არა—დაუდგა თვალი—გაგვიდა მწუხარებისაგან და ისიც ტბაში გადავარდა, რომ საფლავიც ერთი ჰქონოდათ და მეგობარნი სულნი საიქიოსაც ერთად შემტკბარიყვნენ. ხალხმა სთქვა: „ეს ვერაფერი ხუმრისი (ხუმრობა) იყოო?!...“

ესევე ლეგენდა მე გამიგონია ფარჯანის ტბაზე (უდიდესი ტბაა ჯავახეთში)—ფარჯანელი გოგო მკვარს უნათებდაო და გამოღმდიგან, ქოროღლის მთის ნაპირებიდგან ბიქი ჰკეჭლა ფარჯანსაკებ ამ შუქზე ტბაში ცურვით გადიოდაო. ბოლოს ესეც გოგოს მუხანათობით ტბაში დაიღუპა და მას აქეთაა ტბას ფარჯანა ეწოდაო.

იმ ღამეს ხუმრისში ჯაგვიმასპინძლდა ქართველი მაჰმადიანი სულეიმანა, რომელიც აქ ძველის ძველადვე, მამა-პაპითვე მკვიდრობს, ბინადრობს თავისი სამიოდე კომლი მეზობლით. ის ბერძნები რო ყოფილან, ისინი პასკევიჩის დროს (1828—30) იყვნენ ოსმალეთიდან გადმოსახლებული და მერე ისევ

ყარისკენ გადასახლდნენ. ხოლო ხუმრისში ძველად ქართველთა სიცოცხლე სდულდა და ახლა-კი მოწმად საქართველოს აქ მეფობისა სულიემან-ლა დაგვრჩენია, რომელსაც ამ ათიოდე წლის წინედ თავის ბებია ქრისტიანულის წესით დაუმარხავს.

აქვე არის თლილი ქვით ნაშენი ეკლესია წმიდა გიორგის სახელობაზე. მლოცველები, მეტადრე ზაფხულობით, იაილებიდან მეცხვარე მწყემსნი ბევრნი მოდიან—თუშები, ქიზიყელები და სხვ... ეკლესიის მნათოდ თვითონ სულეიმანს არის, გასაღებიც მას ახარა და სანთლებსაც სულეიმანს ჰქვიდის.

ჩვენი მასპინძელი ქართულის პურადობით დაგვიხვდა. ვახშამზე ლაპარაკი ისევ მწვავე საგანზედ, მამულის თაობაზედ, ჩამოვარდა. მოგეხსენებათ, გლეხ-კაცისათვის პირველი საგანი და სახსარი ცხოვრებისა მამულია, მიწა და მის თვისება-როდენობაზეა დამოკიდებული არამც თუ მისი ცხოვრება და კეთილ-დღეობა, არამედ მთელი სახელმწიფოსი, მთელი ქვეყნისა.

„მიწა მხოლოდ უკვდავი,

უკვდავიც იგი კრია,

რა კრსაც უუკარს გუთანი,

სამშობლოს მიწა-წყალა“...

ღიად ამ მიწას გლეხ-კაცი მთელი თავისი სიცოცხლით ექიდება, ეჯავჯგურება, შავ მიწას ჩაჰყურებს და მის გულიდგან ელის ხსნას ყოველივე გაჭირებიდგან. მტერსაც მითი უნდა გასცეს პასუხი და მოკეთესაც.

„მიწა ვარ ნადავ მენა,

ბეჩავი გლეხად შობილი,

მიწა ჩემი დედ-მამა,

ჩემი და, ჩემი მშობილი“...

ცოცხალია—მიწა ინახამს, მოკვდება და ისევ მიწამ უნდა შეინახოს, მიწადვე უნდა მიიქცეს.

ტყუილად-კი არ ქადაგებენ მეცნიერი ხალხი, რომ მიწა მიწის მუშაკს, მიწის მოქმედს უნდა ეკუთვნოდესო, ვინც მიწაში ოფლისა ღერის, პატრონიც იგი უნდა იყოსო, მაგრამ ბევრი წყალი ჩაივლის, ვიდრე ხალხთა შორის ცხოვრება და საციალურ-ეკონომიური დამოკიდებულება ნორმალურად მოეწყობა და კაცა—მსჯედი, კაც—აღაძიანად გარდაიქმნება.

როგორც აღმოჩნდა ვახშამზე ლაპარაკიდან, სულაც არ დავიწყებით არც ხუმრისის და არც მოდეგის მამულები.

ოცი კომლი ყოფილა ამორჩეული შორეული სოფლის მერენიელნი სომეხნი ხუმრისში დასასახლებლად. ამაზე საქმე წარმოებდა კიდევ, მაგრამ მერენიის სოფლის საზოგადოება ერთმანეთში ვერ მორიგებულა—არ დათანხმდა მართო ოც კომლს ესარგებლა ხუმრისის მამულებით. ბოლოს სასოფლოდ უთხოვიათ და ახლა ხუმრისი თავისი სათიბ-სახნავ-საძოვრებით იჯარით აქვთ მერენიელებს 600 მანეთად წელიწადში.

მოდეგის მამულები-კი, რომელიც კიხარულაზე ახლოა, ქართველთა ნასოფლარია, ეკლესიაც მათი ღვას, აზავრეთელ სომხებისთვის მიუციათ იჯარით 400 მან. წელიწადში.

— „ამ გვარად ქართველები-კი ჩვენი მამა-პაპეულიდამ პირში ჩალა-გამოვლებული დავრჩით“... დაბოლოვა ბაასი იმავე კოთელიელმა...

მაგრამ, განა არის რამე აქ საწყენი?..—ასეთი წესია ცხოვრების მეჯლისზე... „ბავშვი თუ არ იტირებს, დედა ძუძუს არ მისცემს“...

მე ვუსაყვედურე: ქართველებს შნო და უნარი არა გაქვთ, უთაურნი, დაუდევარნი ხართ, ყველაფერს მოხერხება უნდა, ცხოვრება ჭკუის ბრძოლაა, ერთი ხიდან ჯვარიც გამოიჭრება და ნიჩაბიც“-მეთქი.

— „ე, შე, დალოცვილო,—მიბასუხა ბარალელმა მწიგნობარმა:—რატო ათჯერაც არ მიგვიცია თხოვნა: შევიწროებულნი ვართ და ნება მოგვეცით ხუმრისში დაესახლდეთ ოცი-ოდე კომლი ქართველი, მაგრამ რას იზამთ, ორჯელვე უარი მოგვივიდა, მესამედ, აი, ამან, სულეიმანამ და მისმა მეზობლებმა მოწმობა მოგვცეს“ (приёмное свидетельство)..

— „ღიახ, შენი ქირიმე, მართალი მოხსენება გახლავთ“, —დაემოწმა სულეიმანა—ჩვენ ქალაღი მივეცი; რადგან აქ უწინაც ქართველებს უცხოვრია და მათი ეკლესიაც არის, ოღონდ ქართველები გადმოასახლეთ და ჩვენს საკომლოებში მივიღებთო“...

— ეს მოწმობა არზით წარვადგინეთ და შემდეგი „რეზოლიუცია“ გამოვიდა: „преимущество будет дано Мере-
нийцамъ“ —უპირატესობა მერენიელებს მიეცემათო, —დაასრულა ბარალელმა.

სამართალი მოითხოვს ესთქვათ, რომ როგორც აღმოჩნდა, ეხლა ხან ჩემ-მიერ შეკრებილ ცნობებიდგან, მართლაც და მერენიელ სომხებისთანა შევიწროებული სოფელი მთელ მაზრაში არ მოიპოვება. გარემოებას ისე მოუტანია, რომ მამულების გაზომის დროს ზოგი საბატონოდ ჩამოუთლიათ, ზოგი სახაზინოდ და თითონ სოფელი-კი უმიწოდ დარჩენილა, რის გამოც საშინლად არიან დალატაკებული და ყელთამდე ვალებში იხრჩობიან.

მაშ ჩანს ჩემი ბარალელი ქართველი იმიტო თუ ცხარობდა, რომ ქართველების წასოფლარი სომხებს რად უნდა ერგოთო.

მომავონდა შემდეგი ანდაზა: ერთ კაცს წისქვილი ვალში გაუყიდეს და მერე კუნჭულებში რალაცას დაუწყო ძებნა.

ჰკითხეს: „კაცო, აქ რაღას დააფრატუნებო?“

— „დამაცათ ერთი! სარეკელი დამეკარგა და იმას დავეძებო“... ქართველებმა მთელი ჯავახეთი დაკარგეს, სადაც ეხ-

ლა სამოცი ათასი მეტი სომხობა ასახლია და ახლა რაცღა
ნასოფლარისთვის-კი გული ეწვით...

ეჰ! რას იზამთ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

თ ა გ ა II.

ხუმრისიდან თრიალეთისკენ. — იგივე ტბა და ამომავალი
მზე. — რა უბედურებაა ეს მოტიტვლებული მთები! — უკვდავე-
ბის წყალი და ჰაერი. — შორს ჩვენგან მიკრობა-ბაცილები. —
მთის ხალხი საკვრელად არჩენს კრილობას. — რეკუპტი მათი
სასწაულთ-მომქმედი მალამოსი. — ბუნების კალთაზე ოცნებამ
გამიტაცა. — ხელმწიფე ვარ ბუნებისა, თუ იგივე უმნიშვნელო
ქია? — მუშა ხარების ქარხანასთან შედაუება. — მათი კუჭის სა-
კვირეული მოწყობილობა. — ეელურ ფილოსოფოსის ბასი ხა-
რების ბედნიერებაზე. — ლიპერტის დასკვნა: ხარია გამარჯვე-
ბული თუ ადამიანი? — რითი დაიჭირა კაცმა დღევანდელი სა-
უკეთესო ადგილი ცხოვრების მეჯლისზე? — ბუნება ზოგისთვის
დღეა, ზოგისთვის დედინაცვალი. — ბუნების შეცნირების ემ-
ბაზში ნათელ-ღება. — მაჟულის-შვილობად მხოლოდ გაზეთ-
ში წერა მიანიათ. — გაზეთის გამოჯერებულა ხელს იღებენ
ქართველობაზე. — როგორ იქცევიან ჩვენი მეზობლები სომხე-
ბი? — ისტორიულად ახსნა, რად გეჯობიან სომხები? — კოთე-
ლიელს მტრად მიანია სომხები. — საქმე, ბატონებო,
საქმე! — მეტი ნაწილი საზოგადო მოღვაწეთა რეკლამისთვის ირჯებიან. — მომავალი თაობა სასტიკი მსა-
ჯულია.

ხუმრისიდან დილა აღრიან გზას გაუუდევით თრია-
ლეთისაკენ. ამომავალი მზის უბიწო სხივები ანკა-
რა ტბაზე ნაეარლობდნენ, ცელქობდნენ, ტბის
ციმციმა ზვირთებში კრთოდნენ ფერად-ფერადად,
იმსხერეოდნენ. თუმცა დიდი მანძილი არ გამოგვევლო, მაგ-
რამ ტბის და მის არე-მარის დილის სურათმა ანდამატივით მი-

გვიზიდა—დასვენება დავაპირეთ. ამისთანა დიდ ტბებს, როგორც ჯავახეთში, იშვიათად შეხვდებით საქართველოს სხვა მაზრებში.

ტბის ნაპირას, ჩუხჩუხ წყაროსთან, ყვაილებით მოქარგულ მწვანეზე ჩამოვხდით და შიკრიკი მეთევზეებთან ვაფრინეთ. ვიდრე ცოცხალი კალმახი მოგვევიდოდა, მთის წყაროს ცივ-ცივი წყლით პირი ვიბანეთ, გული ვივრილეთ და ქვის ჩრდილში მწვანეზე წამოვგორდით. მართლა-და რა უბედურებაა ეს მოტიტვლებული მთები! ჩვენი ცოდო ეკითხოს ვინც აქაური ტყეები განება და ძირიან ფესვიანად ამოაგდო! აბა, რაა! კაცი ერთ ხეს, ერთ ბუჩქს ვერ იპოვის, რომ პაპანაქებაში მზეს თავი მოარიდოს, ჩრდილს შეეფაროს. აბა ამისთანა ბუნებამ რა კეთილი გავლენა უნდა იქონიოს აქა მცხოვრებთა ხასიათზე, სულიერ მხარეზე!

სამაგიეროდ აქაური ჰაერი და წყალი უკვდავებაა, საუცხოაა, შეუღარებელია. ჩემმა ღმერთმა მიკრობებით მოიწამლები!

შორს ჩვენგან! თვით უკვდავმა მეცნიერმა პასტერმა დამტკიცა, რომ მჭიდროდ დასახლებულ ქალაქებში ათას ნაირი ბაცილა-მიკრობები უხვად ირევიან, სოფლად ნაკლებია, ხოლო მთა ალაგებში, მაღლობზე, თითქმის არ მოიპოვებიან არავითარი ჩვენი დროის მიკროსკოპიული მავნენი.

მაშ რაღა გასაკვირველია, რომ მთა ალაგებში ადვილად არჩენენ იმ გვარ კრილობასაც-კი, რომელიც ბარად სასიკვდილს კრილობად ითვლება. მართალია, მდაბიო ხალხის სხეული და მეტადრე მთიულისა, უფრო მთელია, საღი ხორცია, რისთვისაც არ უაღებდა კრილობა, მაგრამ იმ გარემოებასაც დიდი მნიშვნელობა აქვს, რომ ბარში ათას გვარი მიკრობები აგვეკვიატებიან, მოგიწამლავენ იარას, მთაში-კი სუფთა მყავბადის გამო თავისუფალი ხარ ამ ვაისაგან. თორე დიდ საიდუმ-

ლოს-კი არ შეადგენს მთიულ ექიმთა სასწაულთ-მომკმედი მა-
ლაშო. ღორის მუცლის ქონი (უშარილო, ახალი), ფიქვის კე-
ვი და თაფლის სანთელი, ყვითელი. უფრო მკოდნე ექიმები-
კი ფიქვის კევის მაგიერ თირამინდს (*Terebinthina veneta*)
ხმარობენ. ამ საგნებს ნელ ცეცხლზე ტაფაში აღნობენ და შე-
იქმნება მალაშო. ამავე მალაშოს ზოგჯერ ავაჯუასაც (მცენარეა)
უმატებენ, რის-გამოც მალაშო წითელი ფერის გამოდის.

ბუნების კალთებზე გორებამ ბუნებაზედვე ჩამაფიქრა და
ცოტა არ არის ოცნებას მივეცი. წყაროს ჩუხჩუხ-ჩხრიალი
სმენას მიტეპობდა; ტბის სივრცე, ცის ლაქვარდი ოცნებას
შორს, შორს იტაცებდა... შენ მაინც მითხარ, წყაროვ, გამი-
ქარვე ექვეულობა, მართლა ხელმწიფე ვარ ბუნებისა, მისი
მრისხანე მბრძანებელი, თუ იგივე უმნიშვნელო ჰია?

ამ დროს რალაც ქინქლა-ბუზი ჩამივარდა თვალში, გა-
მამწვავა, თოფ-ნაკრავივით წამოეხტი. მივირბინე წყაროსთან,
თვალს ბანვა დაეუწყე... ეს არი შენი პასუხი, წყაროვ!.. ვაი-
მე, ჩემო ამაყო გონებავ, რა აღვილად დაგემსხვრა ოცნების
ფრთები!..

გახურებულმა მზის სხივებმა კისერი დამწვა და ისევ ქვის
ჩრდილი მომანახვინა.

იქვე ტბის ნაპირად, მწვანე შეღმართზე, მუშა ხარები
მცვრიან ბალახს დამშეულნი აჩქარებით ძოვდნენ და რომელ
ხარსაც მოესწრო თაშვის გავსება, მუცელზე იწვა და ზარმა-
ცად იცოხნებოდა. შემშურდა რო ამ ხარებს არც მზისა ეში-
ნინათ და არც ქინქლა-ბუზებისა, თავისთვის არხეინად იცოხ-
ნებოდა.

წარმომიდგა როპელივე ქარხანა, სადაც ორთქლის მანქა-
ნა ატრიალებს ყველა ჩარხებს და რამდენსაც მეტს შეუკაებ
შეშას ანუ ქვანახშირს, იმდენად მეტ ორთქლს მოგცემს და
მეტის ძალითაც მოიყვანს მოქრაობაში მთელ ქარხანას. ისე

ებლა ეს მუშა ხარები არიან: შეიძლება წინაღვე ითქვას, რომ ხარისაგან ამდენ ფუთ შექმულ ბალახს ამდენი ძალა და სითბო აქვსო და ამოდენა ღონით შეიძლება ვაშუშაოთ ხარი ამდენ ხანსაო.

ხარის ცოხნამ გამახსენა რა საკვირვლად რთულად მოუწყევა ბუნებას ამ ხარების საქმლის მოსანელელებელი იარაღი (კუჭი). როცა ხარი სძოვს, ჩქარობს, რომ ტყუილა დრო არ დაკაუგოს და რაც შეიძლება ბლომად მოსძოვოს—ერთი ენას-კი მოუსვამს ხოლმე და ხელდახელ, მსხვილად, ოდნავ დაღეკილ ბალახს პირდაპირ გზავნის დიდ ფაშვში (პირგლეი კუჭში). ფაშვში დამბალი ბალახი გუნდებად გადადის მეორე კუჭში (ტოტი); აქ საქმელი ლუკმებად ნაქცევი ბოყინის საშუალებით ისევ საქონლის პირს უბრუნდება. ახლა-კი იწყება დინჯად ცოხვნა და ხელ-მეორედ გულიანად დაღეკილ საქმელს ხარი ყანყან-ტოთივე ყლაპავს და გზავნის პირდაპირ მესამე კუჭში, სადაც საქმელი უფრო რბილდება და ცოტა ხნის შემდეგ გადადის მეოთხე, ნამდვილ კუჭში, რომელსაც დვრიტა ჰქვია და რომელშიაც ქიმიურად იხარშება საქმელი. ხოლო, სასმელი წყალი და სხვა რამ თხელი საქმელი პირდაპირ ამ ნამდვილ კუჭში ჩადის. ძუძუთა ხბოს მხოლოდ ეს ერთი კუჭი, დვრიტა, აქვს, ეს ის დვრიტაა, რომელიც იხმარება რძის ასაქრელად—ყველის გასაკეთებლად.

აი ასეთი რთული და ძრიელი იარაღი აქვს ხარს და ყოველ მცოხნავ ცხოველს საქმლის მოსახარშად, მოსანელეებლად.

ცნობილ მეცნიერ მოგზაურს ბეკკერს ჰქონია ბაასი აფრიკაში ველოური ხალხის ერთ წინამძღოლთან კომპაროხთან. ამ ველოურს კაცს უთქვამს: „ხარი აღამიანზედ ბევრად ბედნიერიაო, რადგან არც ხვნა უნდა, არც თესვა, საქმელს-კი ყოველთვის მზა-მზარეულს შოულობს და რასაც შესჭამს, ადვი-

ლად ინელებსო. ადამიანი-კი მხოლოდ დიდის ჯაფით და გაკირებით შოულობს თავისთვის საჭირო იმ გვარ საზრდო-საკვებავეს, რომლის მონელებაც ადვილად შეეძლოსო“. ამ შეჯანთან ფილოსოფოსის მოსაზრებაზე ლიპპერტი ამბობს: „მართალია კაცი ძრეელ ჩამორჩა მცოხნავ საქონელს, რადგან ამ ცხოველს ადვილად შეუძლია თითქმის ყოველივე მცენარეული საქმელი სასარგებლო საზრდო-საკვებად გარდააქციოსო.

„კაცს აკლია აგრეთვე იმ გვარი ძალა ძარღვ-ყუნთებისა და სიმარდე, როგორც მტაცებელ მხეცთათვის მიუნიჭებია ბუნებას. ამიტომ, კაცს არც მხეცივით შეუძლია მტაცებლობა-ნადირობით თავი ირჩინოს, ისაზრდოვოს და, რაღა თქმა უნდა, რომ კაცი ბუნებრივ იარაღს—ქანგს, საგლეჯ კბილებს და სხ. მოკლებული, შედარებით ბევრ გვარ გაქირებას იტანსო“.

ამ მხრივ თუმცა ვერწმუნებით ნილოსის ხეობის ფილოსოფოსის აზრს, მაგრამ არ შეიძლება ისიც არ შევნიშნოთ, რომ მას ნაკლებ სცოდნია ხარის ბუნება. განა ეს ცხოველი-კი, რომლისთვისაც ბუნებას მიუტია ისეთი რთული და სრული იარაღი საქმლის მოსანელებლად, განა ეს-კი ადვილად არ ჩავარდება ხოლმე გაქირებაში საქმლის უქონლობის გამო?

იქ, სადაც ვერც ერთმა ცხოველმა ვერ შესძლო არსებობისთვის ბრძოლა, ვერ იცხოვრა და სრულებით ამოწყდა ჩვეულებრივი საქმლის უქონლობის გამო, კაცმა ღირსეულად დაიცვა თავი, ამოწყვეტას გადაარჩა და თავისი მსგავსი დაიფარა, როგორც გაყინულ ჩრდილოეთში, აგრეთვე ცხელ და მწირ აფრიკის უდაბნოში.

მერე რითი შესძლო კაცმა ასე გამარჯვება? რა იარაღით იბრძოდა და იბრძვის კაცი არსებობისათვის? რითი დაიმკვიდრა ბუნებაში უპირატესობა ყოველთა ცხოველზე? რა საშუალებით დაიმორჩილა, დაიმონავა კაცმა თავისთვის სასარგებ-

ლო ცხოველნი? რითი, რა ძალით დაიმორჩილა კაცმა თვით ბუნება და გამოიყენა თავის საკეთილდღეოდ ბუნების კანონთა ძალნი და საიდუმლონი? რითი დაიჭირა კაცმა დღევანდელი საუკეთესო ადგილი ცხოვრების მეჯლისზე?

ყველა ამ კითხვებს ერთი პასუხი აქვთ—ლეთისაგან მონიჭებულ ჭკუა-გონებით, სულიერის ძალით და სრულ-ყოფილი აგებულობით გახდა კაცი ხელმწიფედ მთლად ბუნებისა და მით ღირსეულად იმართლა თავი შემოქმედის წინაშე, რომელმაც დაჰბადა კაცი სახედ თვისად.

თუმცა კაცი მეფობს ბუნებაში, შემოქმედობის გვირგვინად ითვლება, მაგრამ ბუნება ზოგისთვის დედაა, ზოგისთვის დედინაცვალი. უმთავრესად იმაზედაა დამოკიდებული, სად რა სახის ბუნებაა, რა რიგი ჰაეა, რა თვისების ნიადაგია და რა გვარ საქმლით იკვებება ადამიანი. ამ გვარად, კაცის კეთილდღეობას, მეცნიერთა აზრით, ღიძი დამოკიდებულება აქვს თვით ბუნებასთან და, ცხოვრების ასპარეზზე, რასაკვირველია, ბურთი იმას გააქვს, ვინც ჭკუა-გონებით განვითარებულია და სულით, ხასიათით ძლიერია. ხოლო, გონიერი სულის ძლიერებით ისაა აღჭურვილი, ვინც ბუნების მეცნიერების ემბაზშია ნათელ-ღებული.

მაშ ბუნების მეცნიერების ცოდნით არ დაიმორჩილა კაცი მა ორთქლი, ელექტრონი და.....

ეს რაღა სასწაულია!? თავს წამომადგა რაღაც გრძელი ჩრდილი... ავიხედე და, ბიქოს! თურმე ჩენი აყლაყულდა თანამგზავრი მოაბიჯებს ჩემკენ. მომიახლოვდა თუ არა, რაღაც უცნაური ლაპარაკი დამიწყო...

— „ე ხო შეგატყე, რო შენ სხვა-და-სხვა ცნობებს გაზეთისთვის აგროვბ“...

— ?!... წამოვდექი...

— ჰო და, თუ მაგის ნიჭი გაქვს, ლმერთმა ხელი მოგი-

ნართოს—მამულისთვის ისა სჯობს, რომ შვილი სჯობდეს მამასა.

თუ არა და აი რა მოგახსენო. თვით ჩემს ნაცნობებში რამდენი მინახავს. დაიწყებს, ბატონო, ქართველობას, იბარებს ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს, ზერა-ქვერად არც-კი გაიცნობს სამშობლო ლიტერატურას, ქართველის სულის ვითარებას, მის წარსულ ისტორიას და აწმყო ცხოვრებას და ახლა-კი სულ იმ ოცნებაშია, აცა, როდის იქნება, მისი გვარიც აღბეჭდილი ნახონ ქართულ გაზეთში—დეე ჰიქინაზე გასქდნენ ჩიტირეკიანთ ნიკა და ქარაფშუტაანთ „ბარიწნა“ თიკაო. ასე ჰგონიათ, ბატონებო, მამულის-შვილობა მხოლოდ იმაში მდგომარეობს და იმაში გამოიხატება, რომ უეჭველად, გინდა თუ არა, გაქვს ნიქი თუ არა, უეჭველად გაზეთში გაგზავნო დასაბეჭდათ... ჰო და იმას მოგახსენებდით,—იღებს, ბატონო, კალამს, აწყობს უაზრო ლექსებს (ამ ლექსებმა ხო სწორედ რო საქმე გაგვიქირეს—რა ვიცი ვინ არ არის ეხლა ჩვენში პოეტი—მეოცე საუკუნის დასაწყისი და ლექსები! აფსუს, დაკარგულო ღროვ!)...

დიად, აწყობს ლექსებს, ან დასწერს კერძო ამბავს კერძო ადამიანზე პირადობით გამოწვეულ რაიმე ბიზილის. გაზეთი, რასაკვირველია, არაფერს არ უბეჭდავს... ოჰ! თქვენი მტერი. ის არის და ის. მორჩა და გათავდა! იმ დღიღგან, ის აღარც ქართულს გაზეთს იწერს გამოჯავრებული, რატომ, „თხზულება“ არ დამიბეჭდაო და გაზეთისავე გამოჯავრებული სრულებით ხელს იღებს ქართველობაზე და ისევ გადაგვარების გზას დაადგება ხოლმე. მის მერე, რო მოკლა, ზედ გადააკვდე, რომ შეეძლოს კიდევ, არავითარ ქართულ საზოგადო კეთილ საქმისთვის ხელსაც არ გაინძრევს...—ჩვენდა საბედნიეროთ, ბატონო რ., მაგ ჯურა, ქარაფშუტა, უნიადაგო ვაჟბატონები ცოტანი გვყავს!—მიუფე მე.

— „ქრთამი ჯოჯოხეთს ანათებსო“—ჩვენ მეზობლებს ფული აქვთ, მე-XIX საუკუნის ძალა ხელში უჭირავთ, ვაჭარი ხალხია. მაგათ დიდი ხანია ასე გადააკეთეს რუსთაველის უკვდავი სიტყვები:

„ათასად გკარი დაფასდა,
ორი ათასად ზრდილობა,
თუ კაცსა ფული არა აქვს
ცუდაა გკარი შეილობა“.

უმთავრესი მიზეზი-კი, რასაკვირველია, ისტორიაში უნდა ვეძიოთ. ცხრაასი წელიწადი მეტია (კილიკია არაფერი ჩასათვლელია), რაც სომხებმა პოლიტიკური თვით-არსებობა დაჰკარგეს. მას აქეთია მოედნენ ქვეყნის პირს და მთელი თავისი ძალ-ღონე ინდუსტრიას მოახმარეს. ამ დაქსაქსულ ხალხის შემაერთებელი სულიერი ძალა—ქრისტიანობა-ეკლესია-და იყო და არის დღესაც; თვით ჩვენი მეფენიც სომხებს განგებ იწვევდნენ ვაჭრობა-ხელოსნობისათვის, რადგან ჩვენ თავად-აზნაურობას სამარცხვინოდ მიაჩნდა ვაჭრობა და ზიზლით უყურებდა არშინსა და სასწორს. ქართველი გლეხი-კი თუმცა იკადრებდა, მაგრამ იმას მონობაში ამოსდიოდა სული და ვინ მისცემდა მას ამის ნებას, რადგანაც ის ვერ მოშორდებოდა თავის საბატონო ადგილს...

ხოლო, რაც შეეხება ჩვენს ისტორიას, ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისამდე პოლიტიკურ თვით-არსებობისათვის მედგრად ვიბრძოდით და მთელი ჩვენი ძალ-ღონე შევავლიეთ ოთხსავე კუთხივ შემოსეულთ ქრისტიანეთა მტერს. სადღა იყო მოსვენება, ვიღას ეცალა მოქალაქობრივი განვითარებისთვის, დამშვიდებული ცხოვრებისათვის მაშინ, როდესაც მთელი საქართველო სამარ ასპარეზად იყო გადაქცეული და საუკეთე-

სო შვილები ერთი ასის წინააღმდეგ ბრძოლის ველზე სამშობლოსთვის სწყდებოდნენ.

ამ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში, ქრისტეს-მიერ უფროსი ძმის ძლიერ ფრთას თავი შეკაფარეთ თუ არა, ძმას ძმურად ხელი მივეცი და კვლავ ერთად ვებრძოდით ჩვენს მოსისხლე მტერთ. ვით ბუნებითვე მეომარი ხალხი, მეტადრე ჩვენი თავად-აზნაურობა, ახალმა სამხედრო დიდებამ და მასთან ჩინ-ორდენ-ჯამაგირ-პენსიებმა საშინლად გაიტაცა.

სომხებმა-კი ამ დროს, როგორც მომზადებულმა, პრაქტიკულ ჭკუის ხალხმა, ახალი მფარველობის ქვეშ, ახალი წყობილებით მზა-მზარეულად ისარგებლეს—სადაც ხმალი და თოფი გზას სჭრიდა, იმათ არშინი და სასწორი შეიტანეს, აღებ-მიცემობა გააძლიერეს და ქონებრივადც გაძლიერდნენ.

შეიმუსრა სპარსი, ოსმალთა, დაღესტანი და ჩვენც დაგვიდგა დრო და ხანა მოქალაქობრივი, ეკონომიური განვითარებისა, მაგრამ ამ ახალი ცხოვრების დროს ქართველების კულტურას ძრიელ აბრკოლებდა ყოველის გამანადგურებელი მონობა, საზიზღარი ბატონ-ყმობა, რომელიც რუსების შემოსვლის დროს უფრო განმტკიცდა.

სომხებს-კი მის დღეში არ სდგამათ მონობის მძიმე უღელი—არც თავიანთ მეფეების დროს და არც შემდეგ: სომხობაში ბატონ-ყმობა სრულებით არ ყოფილა.

მაშასადამე, ქართველების კულტურული ცხოვრების დასაწყისად ბატონ-ყმობის მოსპობის დღე (1864 წ.) უნდა ჩათვალოს. და აბა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებთ, ეს პატარა ერი ამ 30—35 წლის განმამავლობაში რომელ ერთს გავეძლოლოდით!..

ან როგორ შევქმნიდით კულტურას, როდესაც ბატონები თავის ბატონობას მაინც არ იშლიდნენ, თანაც სამხედრო ცივილიზაციას გამოუდგნენ და რაც რამ შეძლება ჰქონდათ

ან ზნეობრივი, ან ქონებრივი ზიზილ-პიპილეების ძებნაში და ფუფუნება-განცხრომაში ჩაღუპეს...

„თავისუფალი“ გლეხი-კი, ჩემო ბატონო, ვიღრე გონს მოვიდოდა და თავის ახალ მდგომარეობას დაუკვირდა და კულტურის კიბეზე შესდგა ფეხი, უკვე სომეხ ვაჟრის ქსელში გაება და დღეს-კი ყველანი ერთად, ბატონიც და გლეხიც, ერთ ტაფაში ვიწვით, ფულის ყმანი ვართ და ცხოვრება-კი რთული გახდა, მოთხოვნილება თანდათან გვემატება“...

— „ეგ ხო მაგრა, ყველაფერში გეთანახმები, მაგრამ, მაგარი ის არი, რო სომხობა თითონაც ძრიელ მუყაითი, გამრჯე ხალხია და ცხოვრების ავ-კარგი შეგნებული აქვსთ. ამათ სრული საესებით გამოიყენეს რუსეთში თავიანთ უფლებანი, ჩვენ-კი აქედ მხარეში დღეს უპატრონოდ ვართ დაჩენილი და დაჩაგრული...“

ამ ლაპარაკზე შემოგვესწრო კოთელიელი, რომელმაც პატივი გვცა—მთამდე მანძილი გამოგვაცილა.

ჩემი კოთელიელი მეგობარი ძრიელ გაცხარდა:

— „რას ბძანებთ, ბატონებო! მგონი დროა თვალი ავახილოთ და შავი თეთრისაგან გავარჩიოთ—შევიტყოთ ვინაა ჩვენი მტერი და ვინ მოკეთე! ჩემის ფეხით ჩავსულვარ თბილისში და მიძღვევია წლის იჯარა მოდევიაში ასი თუმანი, ოღონდ ჩვენს გაჭირვებულ ქართველ სოფლებს მიეცით-მეთქი—არ იფიქროთ, რომ რაიმე ვაჟრობის ინტერესი მქონდა—ახლა-კი აგერ 15 წელიწადია მოდევის მამულები აზაერეთელ სომხებს ნახევარ ფასად, 400 მან., უჭირავთ წელიწადში...“

„თუ აქ განგებ არ იყო საქმე მოხერხებული და თუ უპირატესობა სხვისა არ არის, მაშ რა მიზეზია, რომ არც ჩემი თხოვნა შეიწყნარეს და ჩვენს მამაპაპეულს მამულს ჩვენ არ გვაძლევენ?..“

— „აბა, ამაზე არის, აი, ნათქვამი: „აზამბურელი თათა-

რი ლორის თავს შედავებოდაო“—ჩაერია ლაპარაკში ისევ აყლაყულა თანამგზავრი და განაგრძო: მაშ მართალი ვყოფილვარ თუ არა? სომხები გაზეთებში-კი არ ყვირიან, საქმეს არიგებენ. საქმე, ბატონებო, საქმე! ცოცხალი საქმით, ცოცხალი მაგალითით დაგვიმტკიცეთ მამულის სიყვარული, თორე „სიტყვა უსაქმოდ მკედარ არს“...

„ჩვენში გულწრფელი, საზოგადო მოღვაწე, რომელიც მხოლოდ იდეას ემსახურებოდეს და ეკლიან გზაზე ბრძოლა ღზინად მიაჩნდეს, ამისთანა თავგამოდებული მუშაკნი ღღეს ძრიელ ნაკლებად გვეყვანან—ერთი, ორი, სამი... სუ თითებზედ მოითვლებიან. დანარჩენები-კი თუ შრომობენ, უიდეოთ, მხოლოდ ცრუ-თავმოყვარეობისთვის, რეკლამისთვის გამოდიან საზოგადო ასპარეზზე და უფრო იმიტო, რომ ბრბოს მადლობა დაიმსახურონ და გაზეთშიაც მათი სახელი ქებით მოიხსენიონ... რას იზამთ, ასეა საქმე. ადამიანი სუსტი ქმნილებაა, თუ სულ წითელი კვერცხი არ გვიგორე, ხელსაც არ გვანძრევთ—ჯერ არა ვართ მომწიფებულნი საზოგადო საქმისთვის, არა გვაქვს შეგნებული ჩენი წმიდა მოვალეობა და საზოგადო საქმის არსებითი მნიშვნელობა.

არა, ერთი მიბძანეთ, ღეთის გულისთვის, რაზე ავიტკიოთ აუტკივარი თავიო—ასე სჯიან მეტი ნაწილი ქართველი ინტილიგენციისა.

რისთვის დავიგლიჯოთ ხელ-ფეხი ეკლიან გზაზე ბრძოლითაო, როდესაც აგერ შარა გზა ვარდით მოფენილი მზა მახლავს და კიდევ მაქვსებენ, მახარებენ, ოღონდ აქეთკენ ქენ პირიო.

არა, ბატონებო! ადამიანი პირუტყვი როდია, რომ გარდა ფიზიოლოგიური არსებობისა, სხვა არავითარი ზნეობრივი მოვალეობა არ ჰქონდეს. ხოლო ერთი უზენაესი მოვალეობათაგან კაცისთვის არის სამშობლოს საყვარული და მისი ერთგულუბა. ჩვენში-კი ღღეს გაწრიოკდა ქართველობა, იშვიეთად-

ლა შევხდებით, რომელსაც შეგნებული ჰქონდეს თავისი მამულის-შვილური მოვალეობა შთამოგების წინაშე... დიად, ბატონებო, მომავალი თაობა სასტიკი მსაჯულია და ჩვენ ყველამ პასუხი უნდა ვაგოთ, ანგარიში უნდა მივცეთ ჩვენი საქმეებისა შთამოგებას და ისტორიას. ვინც იმ განკითხვის დღეს სამჯავროდგან პირ-ნათლად გამოვალოთ, მეტი ნურც რა გვინდა. ხოლო ვაი იმას, ვისაც შთამოგება და ისტორია პირუთენელი განაჩენით საშვილიშვილოდ წყვეა-კრულვას გადასცემს და უკუნითი უკუნიამდე შთამოგების სალანძღავი გახდება—ამ ქართველს მეტი ჯოჯოხეთი ნურც უნდა...

მაშ ნეტარ არს კაცი, რომელიც შეძლების დავვარად პირნათლად შრომობს სამშობლო კულტურის ასაყვავებლად“!..

— — —

თ ა გ ა III.

„აბულო, მთაო მაღალო!“—გრძნეულთა ლაბარატორია საათ-საათობით მოძრავ მნათობებს გვიგზავნიდა.—რად არის საჭირო ქართველების დასახლება ხუმრისსა და მოღვეიაში?—ბარალელის გოდება-ჩივილი.—აზავრეთელი სომხების მედგრობა-გამჭირახობა.—ცხოვრების მეჯლისზე სომხები გვეჯობიან.—სომხების ავტონომია ოსმალეთში.—თეთრ ფართუკიანი სომხის გოგოს ეროვნული თვით-მცნობიერება.—თავის გასამართლებელი მიზეზი ისტორიაში გვაქს.—სომხის იშხანები და მიწის მუშაკნი.—პრინციპი ერთობისა და თანასწორობისა.—სომეხი გლენ-კაცის თვით-მცნობიერება და მისი უფლებანი.—წარჩინებული მოღვაწენი, პოეტნი და პროფესორნი სომხის გლეხ კაცობიდან.—სომხის დევიზი—„რასაც შეიძენ შენია, რაც არა დაკარგულია“.—ქართველი გლეხკაცის შედარებითი არაარობა.—ეროვნულს პრინციპსაც ჩვენზედ კარგად იცავენ.—ეკონომიური ძალა სომხებს უჭირავთ.—ეგ გელუპავს, რომ სომხები ჩვენ მტრად მიგვაჩნია.—სომხები მიწის მუშაკნი.—ანტონ ფურცელაძის წერილიდან „მავილი თუ ინდუსტრია“?—უკანასკნელი დასკვნა ორ მეზობელ ხალხთა შესახებ.

ხალის კალმასით პირჩაგემრიელებულნი, და ტაბი-წყურის ნაპირზედ ნასიამოვნები შესხვდით ცხენებზე და მგზავრობა განვაგრძეთ. აგერ აბულის მთაც გამოაჩნდა თავ-მოშეღებლი.

„აბულო, მთაო მაღალო,
შეზდილო, შეკაკებულო!“

ამისთანა უზარ-მაზარ მთას უეჭველია შთაბეჭდილება უნდა მოეხდინა ჯავახელებზე და ამიტომაც გამოუთქვამთ ეს ლექ-

სი, რომელიც მართლა რო ზედ გამოკრილია. ათი ათას ფუტ-ზე უმაღლესი მთა ისეა „შეზილილი, შევაკებული, რომ გაუქირებლივ ახვალთ ზედ. ხალხს ისე დაუბრიყვებია ეს გოლიათი მთა, რომ გვერდებს, ფერდობებს და კალთებს გუთნით უთხრიან-უჩიჩქნიან, ჯიანჭველასაებ დაჰხვევიან.

ვიცოდი, რომ აბულის მთა ჯავახეთისათვის ნამდვილი ბარომეტრია—ამინდის მაჩვენებელი, მაგრამ იმას-კი აბა როგორ წარმოვიდგენდი, რომ ჯავახეთისათვის ყველა მნათობი უეჭველად აბულთან ამოდიოდა. წუხელ გაკვირვებული დავრჩი! გეგონებოდათ აბულს მოჰფარებია გრძნეულნი და თავის ასტრონომიულ ლაბარატორიად საათ-საათობით გვიგზავნიან მოძრავ მნათობებსაო.

ჯერ სომელი ამოვიდა, მერე საათის ათზე—რომელიღაც ბრკყვიალა ყვითელი ვარსკვლავი; მერე საათის დასაწყისზე ხაჩი-შაჩა ამოციმციმდა, მესამე საათის ჩარეკზე ცისკრის კარსკვლავი ამოკაშკაშდა, მერე, საათის ოთხზე, პატარა აბულთან ალიონი ცას ცეცხლივით მოეკიდა და ბოლოს, ამდენი მზადების შემდეგ, მეექვსე საათის ჩარეკზე, ამოსხივდა თვით მზე, მნათობთა ნათელის მიმნიჭებულა.

კარგა მანძილზე რო გავიარეთ ჩემმა თანამგზავრებმა კოთელიელმა და ბარალელმა მიმითითეს ერთ ნანგრევზე. ამ ადგილებში უწინ ძლიერ შიშიანობა იყო და ამიტომ აქ ტბის ახლო ყაზახები იდგნენო (казахій постъ). არც ახლაა მგზავრისათვის ეს გზა უშიშარი—ზამთარში ნამქერი და ზაფხულში ბორჩალოს თარაქამები ნაევარდობნო.

— „აი კიდევ ამიტომაა საჭირო ქართველების დასახლება ხუმრისსა და მოდგიაში, რათა ზაფხულობით ავაზაკობა შესწყდეს და ზამთარში კიდევ წალკისკენ გზა არ შეიკრას ამ მთებზეო—უამინდობას ხუმრისში შეიძლება შეაფაროს თავი მგზავრმაო...“

— „ყველა თავისას ჩიოდა, მენახირე ბუზალაკსაო“ — გავგიჟირეთ საქმე თქვენის ხუმრისით და მოდევით!“ — გაჯაყრებული კილოთი შესძახა ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა.

— „გვიჟირს, გული გვეწვის, — შევებასა მწიგნობარი ბარალელი — და ამიტომაც ყველას თავი მოვაბეზრეთ. არა, ერთი მიბძანეთ: „შინ რა ობლებს შიოდეთ, გარედ ტაბლას რა უნდაო?“ ქართველებს რა სული გვეხუთება, მაშ სხვას რად უნდა მიეცეს ჩვენი მამაპაპის სისხლით და ოფლით მორწყული ნასოფლარები, დედულ-მამული; სხვა რჯულის ხალხს რად უნდა ჩაუვარდესთ ხელში ჩვენი ეკლესიები, ჩვენი წმიდა სალოცავები ხუმრისისა და მოდევისა, სხვას რად უნდა ვალანძლინოთ ჩვენი მამაპაპის სასაფლაოები, ვინ არის მოვალე, თუ არ ჩვენ, ქირის-უფალი გაუხდეთ იმათ ძვლებს! თქვენი არ ვიცი, ბატონებო, ეგ გულზე ჰკილია, და ჩვენ გლახ-კაც-კი სიკვდილი გვირჩენია და იმას ჩვენივე თვლით ვერ ვუყუებთ, როცა ბარს დაუგდებენ, ან გუთანს გაატარებენ ჩვენი წინაპრების სასაფლაოზედ...“

ბარალელი რა აღარ წყნარდებოდა მე შევებებასე: „ეძიდებდეთ და ჰპოვებდეთ“ — მეთქი...

— „რავქნათ, ე ოხერი, რა არა გვაქვს ქართველებს იმდენი ლიზლობა და მოხერხება!“ ..

აი რა მოგახსენოთ:

„მოდევია რა იჯარით აზაერეთელ სომხებს მისცეს, მთავრობამ ხელ-წერილი ჩამოართვა და სასტიკად აღუკრძალა არამც და არამც არ გაბედოთ და არ დასახლდეთ მოდევიაშიო — მხოლოდ მამულებით ისარგებლეთო...“

„ახლა, როგორ გგონიათ!? დაურიდებლად ასულან მოდევიაში აზაერეთელი სომხები, აუშენებიათ მკვიდრი სახლები 15 კომოს და აგერ 15 წელიწადია არხეინად ცხოვრებენ და სარგებლობენ — თავს მოვიკლავთ და აქედან ფეხს არ მოვი-

ცვლითო. აბა, ჩენი ქართველი კაცი გაბედამდა, მოახერხებდა?!
„წრეულს კიდევ გამოეცხადათ მთავრობისაგან, რომ აიყარნენ, დაცალონ მოდევია და აბა ენახამთ...“

ნათქვამია: „ყმაწვილი სტირის, გაუა და სტირისო“...
ეპ! ჩემო ბარალელო, მერე აქ განა არის რამე დასაძრახი!? ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

„ცოდვა გამჟღავნებული სჯობს“, ჩვენ ვერა ვართ ცხოვრების მეჯლისზედ საბრძოლველად ისე მომზადებული, როგორც ჩენი მეზობლები სომხები არიან.

ახლა გამახსენდა ჩემი ბაასი ერთს სომხის მღვდელთან. ჩენი ბაასი შეეხებოდა ეხლანდელ მწვავე ამბავს—სომხების ოსმალეთში ავტონომიას.

ბოლოს უთხარი ჩემი დასკვნა:—ავტონომიისა-კი რა მოგახსენოთ და ადამიანურ უფლებას-კი უეჭველად მიანიჭებენ ოსმალს სომხებს, რადგან ევროპის ჰუმანიური სახელმწიფოები ამას ითხოვენ, ხონთქარს ძალას დაატანენ-მეთქი...

ამაზედ იცით რა პასუხი მივიღე?..

— „ოღონდ-კი ის უფლება მიეცით ოსმალს სომხებს, რა უფლებითაც დღეს აქ რუსეთში ვსარგებლობთ; დაცული, შეუხებელი იყოს მათი სიცოცხლე და ქონება, და ჯერ-ჯერობით ეგეც კმარა,—გარწმუნებთ რომ 20—30 წლის განმავლობაში მთელ იქაურ მამულებს და ვაჭრობა-ხელოსნობას ხელში ჩაივადებთო...“

ტერტერას სიტყვებს მგონი განმარტება აღარ სჭირია—
ცოცხალი მაგალითები ყველას თვალწინ გვაქვს...

მერე რაო, განა ეს დაეძრახვით?!

ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

ჩვენ რომ გამოუფხიზლებლად სუ ელოთობდეთ და „არ-

აინად“ გვეძინოს, ხვალისთვის არას ვფიქრობდეთ, საწვილი-მვილოს არას ვზრუნავდეთ, სხვისა ნეტა რა ბრალია?!

შენ რო გულაბის ქვეშ იწვე და ზარმაცად შეჰყურებდე: ახ ნეტა აის ქარვის ფერი, მწიფე გულაბი პირში ჩამივარდუ-ხოდესო... მე რო ვიშრომო, ის გულაბი შენ თვალწინ მოვ-წყვიტო და შევექცე, განა არ შემერგება, უსინდისობად ჩა-ქომერთმევა?

ღიად, ცხოვრების მეჯლისზე ვინც პირლია დარჩება, იმას პირიდგან ლუკმა გამოეცლება!

ერთს ჩემს ნაცნობს, თეთრ-ფართუკიანი სომხის გოგო შე-ეკამათა: „სომხის ერისთანა კარგი, ყოჩალი ერი მთელ ქვეყანა-ზე არ არისო“. ჰკითხეს: „მერე, პატარა ქალო, შენ რა იციო?“ და აი მისი პასუხი:

— „ვარეპეტმა (მასწავლებელმა) სკოლაში გაკვეთილის დროს აგვიხსნა, რო „პიოც ასკი ბეს ლავ ევ ყოჩალ ჰასკ აშხარ ბოლოროვიჩ ჩკა“...“

აი ასე ზრდიან თავიანთ მოზარდ თაობას, ასე აყვარებენ სკოლის სკამიდგანვე სამშობლოს და ასე უღვიძებენ სიყრმიდ-განვე ეროვნულ გრძნობას, თვით-ცნობიერებას. ახლა შენ გე-კითხები, მკითხველო: ბევრი გვყავს ქართველებს ამ გვარი მასწავლებელი?... მაშ მოდი და ნუ იტყვი: ჰეშმარტიად რო ბედნიერი ერია სომხობა და მომავალიც ამათია ცხოვრების მეჯლისზე.

რომ ჩვენ ძრიელ ჩამოვრჩით სომხებს ყველაფერში, ამას არავითარი ეჭვი არა აქვს, ხოლო ქართველებისთვის თავ გა-სამართლებელი მიზეზნი, ვიმეორებ, ისევ ისტორიაში და სა-ციალურ წეს-წყობილებაში უნდა ვეძიოთ.

როგორც ზემოთაც მოგახსენეთ, სომხობაში მის დღეში არ ყოფილა სამარცხვინო მონობა—ბატონ-უმობა და თუ ჰყავ-დათ იშხანები (თავადნი), რომელნიც მიწას ჰფლობდნენ, ამათ-

თან იმ გვარივე დამოკიდებულება ჰქონდათ, როგორც დღეს ჩვენშიაც სუფევს ნაბატონარს და ნაყმევს შორის. ამ იშხანებს მხოლოდ გადაჭრილ ღალას, მეთედს, აძლევდნენ და ის იყო და ის, სხვა არავითარი უფლება იშხანს სომებს გლებზედ, მის პიროვნებაზედ არა ჰქონდათ-რა...

ამ გვარად პრინციპი ერთობისა და თანსწორობისა ამ ხალხს იმ თავითვე შესისხლორცებული აქვთ. სომეხი გლებ-კაცი იმ თავითვე თავის თავს ადამიანად გრძნობდა, საზოგადო კირსა და ლხინში ხმა ჰქონდა და მეტადრე ეკლესიის საქმეში სრული მოქალაქობრივი უფლება ჰქონდა მინიჭებული, რადგან მნათე-დიაკონიდგან მოყოლებული, ვიდრე პატრიარხ-ქათალი-კოსამდე ხალხის არჩევით იყო და არის დღესაც.

ამ გვარად თვით-ცნობიერება სომებს გლებ-კაცში იქამდე იყო გაღვიძებული, რომ, რა წამს დასავლეთ ევროპის განათლების თითო ოროლა სხივმა კავკასიასაც უწია, იმ წამსვე სომეხი გლებ-კაცი მზად დაუხვდა, აღტაცებით მიეგება და ამ მდგომარე საუკუნის მეორე მოცე (40—50) წლიდგანვე სომებს გლებ-კაცის შვილები გაბედულად გამოდიან სალიტერატურო საპუბლიცისტო ასპარეზზე.

ღიახ, იმ დროს, როდესაც ქართველი გლებ-კაცი ჯერ მონობის უღელ ქვეშ ტანჯვით კენესოდა, უენო ცხოველს ედარებოდა, იმ დროს სომხის გლებ-კაცის შვილები უკვე წარჩინებულ მოღვაწეებად გამოდიან.

მარტო ერთმა ერევნის გუბერნიამ აი რამდენი ნიჭიერი გლებ-კაცი მისცა სომხის საზოგადოებას:

ა) ს.ო.ფ. აშტარაკიძეგან:

1) კათალიკოზი ნერსესი, რომელიც სამშობლოს მფარველად, მის ინტერესთათვის მებრძოლად ითვლება და საუკეთესო კაცად სომხის ბოლონდელ ისტორიაში;

- 2) რომანების მწერალი პერჰ პროშანცი;
- 3) პოეტი სუშბათ შახ-აზისი.

ბ) სოფ. ქანაქერიდან:

4) ხასატურ აბოჯანცი, რომელიც სომხის ახალ ლიტერატურის მამად ითვლება, რადგან ამან პირველმა გახედა და დასწერა ახალ სომხურ ენაზე შესანიშნავი წიგნი— „სომსეთის უძღურებანი“.

ბორჩალოს მაზრის სოფ. ბოლნისიდან გამოვიდა ერთი ნიჭიერი გლეხ-კაცი:

5) ლაზაროს ჯღაიანცი, გამოჩენილი პედაგოგი და შესანიშნავი მწერალი.

სპარსეთის სომეხ გლეხებში სალმასტის მაზრიდან გამოვინდგენ:

6) პროფესორი ემინი.

7) პროფესორი ნაზარეანცი სტეფანოს, პირველი მოთავე ახალი ლიტერატურისა და რედაქტორი ლიბერალ ქურნალი-სა „წრდილეკიის მნათობი“-სა.

8) რაფევი, გამოჩენილი რომანისტი.

თბილისმა მხოლოდ ერთი ნიჭიერი ხალხის შვილი მისცა 9) სუხდუკიანცი—ცნობილი დრამატურგი.

ყველა აქ ჩამოთვლილი შესანიშნავნი პირნი სამშობლოსთვის მედგრად მოღვაწენი, რომელთაც სომხური ლიტერატურა დღევანდელ ხარისხამდე ასწიეს, ესენი ყველანი ხალხიდან გამოვიდნენ, გლეხ-კაცის შვილები იყვნენ.

სომხის მაღალ წოდებიდან-კი მხოლოდ ერთი გამოვიდა, ცნობილი რედაქტორი „შშაკისა“ ბ. არწრუნი და ამით მგონი გათავდა კიდევ—სომხის მაღალ წოდებას არა მოუციარა.

ახლა რაც შეეხება ეკონომიურ მხარეს, სომეხი იმ პრინციპით იზრდებოდა. მოღვაწეობდა, რომ რამდენადაც მეტს გაირ-

ჯები, მეტ ენერგიას გამოიჩენ ღ ყიართს გასწევ, იმდენად ქონებრივად, მატერიალურად გაძლიერდები, ცხოვრების მეჯლისზე კარგი ლუკმა გერგებაო—რასაც შეიძენ შენი და შენი ოჯახის საკუთრება ანისო. ამ გვარად სომეხს დევიზად გაუხდა: რასაც შეიძენ შენა, რაც ანა დაკარგულა. ასე მიმდინარეობდა სომეხთა ეროვნული ეკონომიური ცხოვრება მთელი ათასი წელი და ასე მიმდინარეობს დღესაც, როდესაც ამ პრინციპმა პირველი ადგილი დაიჭირა.

ავიღოთ ახლა ქართველების წარსული ეკონომიური, სოციალური მდგომარეობა.

ვიდრე საქართველოში ბატონ-ყმობა სუფევდა, აბა რა საფიქრებელი იყო ქართველი ხალხის ეკონომიური განვითარება, აღებ-მიცემობა, მრეწველობა-ხელოსნობა!

არა, შენი კირიმე, რა გული უნდა მქონდეს შრომისა, რისთვის უნდა გავიტეხო ძილი და შევადიო ძალ-ღონე, როდესაც ნამდვილად ვიცი, რომ რასაც შევიძენ, ხვალ მუქთა ზორა ბატონი მოვა და ყველაფერს წამართმევს! ხოლო, რაც შეეება ქართულ ლიტერატურას, აბა თქვენგან არ მიკვირს! ზენი გლეხ-კაცი არამტოუ ასარეზზე გამოსულიყო და სათავეში დასდგომოდა საქმეს, არც-კი იცოდა ლიტერატურა ხეს ესხა, თუ თავრიზიდან მოდიოდა.

მე თითონ მახსოვს ბატონ-ყმობა, რაც უნდა შეძლებული გლეხი ყოფილიყო, ბატონის შიშით ქალამნებზე თასმების გაკეთებასაც-კი ვერ ჰბედავდა, ბაწრის ან ლაზლის ძაფით იმაგრებდა—ბატონმა რომ თასმები მინახოს, კოდის პურს მომიმატებსო... მაშასადამე, რაღა ხალისი უნდა ჰქონოდა ან ხელობა ესწავლა ქართველ გლეხს, ან მეტი ენერგია და გამპკრიახობა გამოეჩინა შრომაში და საქმეში.

შემოვიდნენ რუსები და აბა თითონ რა კულტურა ჰქონდათ ამ საუკუნის დასაწყისში, რომ ჩვენთვის რა ესწავლები-

ნათ? რუსეთშიაც იგივე ბატონ-ყმობა მძვინვარებდა და ეს პრინციპი ჩვენშიაც უფრო განამტკიცეს. რუსების თავად-აზნაურთა იდეალი—სამხედრო ღიღობა, ომი, ლხინი, ფლანგვა იყო და ჩვენ კეთილშობილთაც ეს უნდოდათ, წაქეზება არ დასჯირდათ, მზად დაუხვდნენ—ოჰი, ლხინი, ფლანგვა ჩვენ თავად-აზნაურობას დევიზად გადაექცათ.

ვაქრობა-მრეწველობა-მეურნეობა ესლა ხან ჩავარდა პატრივში, თორე უწინ ინდუსტრიას ვინ აქცევდა ყურადღებას.

ასე და ამ გვარად, გარემოებამ ისე მოიტანა, რომ დღეს სომხობა გვეჯობნის ყველაფერში. ეროვნულ პრინციპსაც ჩვენზედ წმიდად იცავენ და შეძლებითაც ჩვენზედ ძრიელნი არიან და ძლიერდებიან.

ახლა ერთა მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებდეთ, ამისთვის რა უფლება გვაქვს სომხებს უსაყვედუროდ, მტრად უყუროთ, სომეხი აქ რა შუაშია? ჩვენ ხო ინდუსტრიისთვის არ ვიყავით მომზადებული და სულ ერთი არ არის: არუთინა და ვართანას მაგიერ, არონ და ხაიმა ურია იქნებოდა, დჯომბული ინგლისელი, კარლ ივანიჩი ნემეცი და მუსიო ჟანი ფრანგი იქნებოდნენ და კიდევ სხვა ათასი მოჰკიდებდა ხელს საქართველოში ვაქრობა-ხელოსნობას და იქნება უარესი დღეც გვენახა მათს ხელში.

თუ არა და რათა გვეგონია, რომ სომეხი უეჭველად ვაქარი და ხელოსანი უნდა იყოს!? ჩვენ იქამდე შემცდარი შეხედულობა გვაქვს შედგენილი ამ ხალხზე, რომ საკმაოა წარმოსთქვათ სიტყვა „სომეხი“, რომ მაშინათვე თვალწინ წარმოგვიდგეს სრული თავისი საზიზღრობით მცარცვავე ჩარჩი, მოვახშე—ობობა ვაქარი! არა, ბატონებო, მიბრძანდით და თქვენი თვალით ნახეთ:

კავკასიაში მთელი მაზრებია სომეხ გლეხ-კაცებით დასახლებული. აიღეთ, მაგალითად, მაზრები: ახალ - ზაიაწყოისა

(99⁰/₀), გუმბრისა (98⁰/₀), ასალ-ქალაქისა (97⁰/₀), ესმიაძინისა (97⁰/₀), შუშისა (94⁰/₀) და სხვ... როგორც ხედამთ ⁰/₀, ჩამოთვლილ მაზრებში ცხოვრობენ მხოლოდ სომეხნი გლეხ-კაცი, რომელნიც საშინელი შრომის მოყვარენი არიან, ცხოვრების მეჯლისზე მედგრად იბრძვიან და პატიოსან ოფლით ცხოვრობენ — მიწად-მოქმედებენ: ხნავენ, თესავენ, მებალობენ, მევენახობენ, საქონლის მოშენებას ეწყობიან, ქირაზე დადიან და სხვ. და სხვ. გასაკვირველ შრომასთან საშინელი მოყაირათე ხალხია — ცხოვრებაში მოთხოვნილება ძრიელ შემცირებული აქვს და თუ ჩვენ ქართველ გლეხ-კაცს ყელში რო წაუჭირო, ერთი ბისტი არა აქვს თვალზე მიიკრას, სამეხი გლეხ-კაცი სახლში და ჯიბეში ფულს გამოუღვევლად ინახამს — შავი ღლისთვის ზურგი გამაგრებული აქვს.

თუ სადამდე მიდის ამ ხალხის შრომის მოყვარება, მშვიდობიანი მოქალაქობრივი ცხოვრების სიყვარული, ეს იქიდგანაც ცხადად სჩანს, რომ ახალ-ქალაქის საპატიმროში მთელი ორი წელიწადი მხოლოდ სამი ტუსალი იჯდა და ისიც მგონი თათრები იყვნენ. დიახ, ახალ-ქალაქის მაზრამ, სადაც 70 ათასი სული სომხობა ცხოვრობს, მთელ ორ წელიწადს არც ერთი დამნაშავე არ მისცა! ან-კი სად სცალია სომეხ გლეხ-კაცს ქურდობა-ავეზაკობისათვის, როდესაც მედგრად შრომა და საშინელი ყაირათი გაღმერთებული აქვს.

ხოლო, რაც შეეხება ჩარჩ-მცარცვაობას, ეს პატიოსანი ხალხი, შრომის შვილი ისევე იჩაგრებიან ზოგი ერთა სომეხ მოვახშეთაგან, როგორც ჩვენი ქართველი გლეხ-კაცი. არ-კი გეგონათ, რო თავიანთებს ინდობდნენ!..

ვინ არ ვიცით, რო მხეცური მტაცებლობა, ჩარჩობა, უსინდისო მოვახშეობა სხვა არის და პატიოსანი ვაქრობა, აღებ-მიცემობა და მრეწველობა-ხელოსნობა სხვაა.

ვინ არ ვიცით, რო ქართველებს დიდი ხანია ქალაქები

ხელიდგან გამოგვეცალა და მთელი ქართლისა და კახეთის ვაკრობა და ხელოსნობა, ე. ი. საუკეთესო ეკონომიური დარგები სომხებს უქირაეთ. მაგრამ აბა ამ საგანს კრიტიკულად შეხედით. ერთ კითხვას მოგცემთ: შეგვეძლო ქართველებს ქალაქების აშენება? ანა. რატომ არა და იმიტომ არა, რომ ქართველობა იმ თავითვე მეურნე ხალხა, მიწაზეა მიკერებული და მიწაზედვე სოფელში უნდა ეცხოვრა, ნება არა ჰქონდა მოშორებოდა. გარდა ამისა ყველგან და ყოველთვის ქალაქები მაშინ აშენებულან, როცა მიწა აღარ ჰყოფნიდათ და საქალაქო ინდუსტრიას ჰკიდებდნენ ხელს. ჩვენ საქალაქო ინდუსტრიის გარემოება არ გვექონია და ამიტომაც ქალაქები მაშინ აშენებულან, როცა მიწა აღარ ჰყოფნიდათ და საქალაქო ინდუსტრიას ჰკიდებდნენ ხელს. ჩვენ საქალაქო ინდუსტრიის გარემოება არ გვექონია და ამიტომაც ქალაქები ლიხს აქეთ საქართველოში სომხებმა დაიქირეს.

ვინ არ ვიცით, რომ მეტარე ჩვენს „დედა ქალაქში“ — (უი! მეხიმეც დასცემია ჩვენისთანა შეილებს) — თბილისში ისე ფეხს ვერ გადასდგამ, რომ თუ-კი რამ საეაქრო გაქვს და ვაკრობა-ხელობის სახელი ჰქვიან, სომეხს არ შეხედე! საუკეთესო მამულები სოფლებში? ეს ხო ყველამ ვიცით როგორ ნელ-ნელა გადადიოდნენ და აწც გადადიან სომეხთა საკუთრებაში..

მერე რაო, განა ეს დაეძრახეთ?!

„ხმალი მგათაო!.. უკვე მესმის, მაგრამ უაკრაუად, ჩემო ბატონო! კიდევ ეგ გვლუბავს, რომ სომხები ჩვენ მტრად მიგვანჩნია და სხვა რამის უნო რომ ღმერთს ჩვენთვის არ მოუცია, სულ ხმალზე გვიკიდია ხელი. ეს იმას ამტკიცებს, რომ ჩვენ

1) თუ ლიხს იქით სომხებმა ფეხი ვერ მოიკიდეს ამის მრავალი ისტორიული მიზეზებია.

არა ვართ ჩვეული ქვეა გაეძრად და საგანს ღრმად დავაკვირდეთ.

სიტყვამ მოიტანა და რაკი მწვავე საგანს შევეხეთ—ქართველთა და სომეხთა ურთი-ერთ განწყობილებას, იმ განწყობილება-დამოკიდებულებას, რომელიც დიდი ხანია გამწვავებულია და ამ ბოლოს დროს დღიურ ვარმად შეიქმნა—საჭიროდ და სასარგებლოდ მიგვაჩნია აქვე მოვიყვანოთ ჩვენი ცნობილი მწერლის ბ. ან. ფურცელაძის აზრი.

მკითხველს ესომება, რომ ქუთაისში მომხდარი ჩხუბი ქართველთა და ებრაელთა შორის, ბ. ან. ფურცელაძემ სამწუხარო მოვლენად აღიარა გაზ. „ივერიაში“ დასტამბულ მეთაურ წერილით. ამ წერილის წინააღმდეგ ბ-მა ი—მ ღია წერილით გასცა პასუხი (იხილ. „ივერია“ 1915 წლ. № 255), რომელშიაც ავტორი ებრაელთაგან სომეხებზე გადავიდა და სჩიოდა, რომ ამ შემოხიზნულ ხალხისაგანაც მოთმინების ფილა აივსოვო და ნულა გაგვიკვირდებოთ თუ რომ ამათთანაც როდისმე დიდი უსიამოვნება მოგვიხდესო.

ბ. ან. ფურცელაძემ ამის პასუხად დასწერა ფრიალ საგულისხმო წერილი „მახვილი თუ ინდუსტრია“ (იხ. „ივერია“ № 262 და 263—1915 წლ.) აი აქვე ამოვწერ მეტად საინტერესო ფაქტებს, საიდგანაც აშკარად დავინახამთ ჩვენ ვართ ჩვენივე თავის მტერი თუ სხვა:

— „ბ-ნი ი ეხება დიდს, მწვავეს საგანს—მოგვითხრობს ბ. ან. ფურცელაძე—და მის წერილიდგან გამოდის ის აზრი, რომ სახსარი ჩვენის ხსნისა და ხალხთა შევიწროებისა იმ ხალხის უსამართლოებისაგან, რომელნიც ძველადვე შემოხიზნიან საქართველოს, არის ის, რასაც მიჰმართეს ქუთათელი შესახებ ებრაელებისა. თუ ამ ხალხის დაწინაურებელთა პირთა არ შეასმინეს თავის ხალხს,

რომ ჩვენს უსიამოვნებაზე ხელი აიღონ, —საწყაო აივსო და სხვა ღონე აღარ დაგვრჩენიაო...

„საკვირველია, თითქო ჩვენი საქრისტიანო სწავლა სულ სახარებაზე არის აგებული და რატომ ასე მულამ ავიწყდება ყველა ქრისტიანს სახარების სიტყვანი...“

„ჩაუფიქრდეთ, პატივცემულო ი, საქმესა და ავწონოთ: განა მწერლობის მხრივ საქიროა კიდევ წაქეზება ამ საქმეში? განა უვიც ხალხს კიდევ უნდა ამაში წასისინება? მუშტსა და მახვილს დიდინანია იქნევს კაცობრიობა და რა ბოლო მოჰყვა ამას?“

— ისა, რომ კაცი დღესაც ვერ გამოსულა მხეცის ბუნებიდგან, თუმცა სწავლაც, განათლებაც ბევრად წინ წავიდა.

და რომ კაცს ის ძალა და სახსარი, რაც მოანდომა სისხლის ღვრას, მოეხმარებინა ბუნებასთან ბრძოლაზე, თავის გონებრივსა, ქონებრივსა და ზნეობრივს განვითარებაზე, დღეს კაცობრიობა მხეცის ბუნებით-კი აღარ იქნებოდა, ანგელოზთა ბუნებით და ჯოჯოხეთის წამების მაგიერად სამოთხის განცხრომილებაში.

„მიჩვენეთ ხალხი, რომელსაც თავის სახსრად მარტო მახვილზედა ჰქონდეს დამყარებული და თავისი ბოლო მახვილზედვე არ გაეთავებინოს.“

„ძლიერი და ხანგრძლივი ბედნიერი ყოფილა მხოლოდ ის ხალხი, რომელიც მახვილისაგან უფრო ინდუსტრიას მოსქიდებია.“

„ამ გვარი ხალხი ყოფილა გონებითაც, ქონებითაც, სახელმწიფო წეს-წყობილებითაც, განათლებითაც დაწინაურებული.“

„ჩვენ-კი განა ან ისტორიულმა მავალითებმა, ან ჩვენმა სხვა რიგად მოწყობილმა გარემოებამ დაგვაყენა ამ

აზრზე, რომ მუშტის და მახვილის წილ მივმართოთ ინდუსტრიას?

— „არა! ჩვენის აზრით გამოდის: ჩვენ ინდუსტრიათა გვებრძვიან, ჩვენ-კი მუშტითა და მახვილით გავცეთ პასუხიო. ეს ზომ ველოურის ხალხის წესია და არა იმ ხალხისა, რომელსაც ჰსურს ისარგებლოს ცივილიზაციის ყოველი ნაყოფითა!.. ბრძანებთ: საწყაო აივსოო და მაშ რა ვქნათო!

„რა საწყაო? ის რომ ჩვენა ვკამთ და სხვები ინახვენ?!

ვსკამთ არამც თუ დღევანდელს დღეს, ვკამთ ხვალინდელ დღესაც, ვსკამთ ჩვენთა შვილთა სისხლსა და ხორცსა, ვსკამთ მათს სიცოცხლეს.

„მაშინ, როდესაც ეს ჩვენი შემოხიზნული ხალხნი, რომელთაც, თქვენი აზრით, ჩვენი მოთმინების საწყაო ააესეს, სცდილობენ სარჩოს შექენას, ხვალინდელი დღის გამაგრებას, სცდილობდნენ ალებ-მიმცემლობა, მრეწველობა, სწავლა-განათლება, ყოველივე ინდუსტრიაული ძალა ხელში ჩაეგდოთ, ჩვენ ამ დროს რას ვშვრებოდით?! ექვიფობდით და მთელი სამშობლოს ბედი, მთელი მამა-პაპათა ნაღვაწი, მამა-პაპათაგან სისხლით და მწარე ოფლით შექენილი და დაცული მამული ჩავაყარეთ ჩვენს სვაეს მუცელს, და ჩვენივე ხალხი, თავისივე ქვეყანაში, რომლისაც ყოველი ნაბიჯი გავსილია მათი მამა-პაპათა მის დასაცველად ჩაყრილი ძელებით, მორწყულია მათი მამა-პაპათა სისხლით, გაუშვით ბოგანოთ უცხო ტომთა ხელში.

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, ბ-ნო ი, როდესაც კახეთის თვალი, არამც თუ საქართველოსი, იქნება თვით მთელი ქვეყნის საუკეთესო მამულები კახე-

თისა წავიდა ჩვენი ხელილამ ჩვენი სისუნაგით, ჩვენი ქარაფშუტობით, ჩვენი... ჩვენი ათასი საზიზღრობით?!

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, როდესაც საქართველოს საზრდოს სალარო, მთელი ბორჩალოს მაზრა ჩვენი თავქარიანობით, გაქსულობით, ჩვენი სისუნაგით გადავიდა ჩვენი ხელიდგან უცხოთა ხელში და გაივსო ეს ქვეყანა უცხო ტომით, უცხო თესლითა?!

„რატომ არ აივსო ჩვენი მოთმინების საწყაო, როდესაც გული და ღვიძლი საქართველოსი, დედა ბოძი და ბურჯი ჩვენი ქვეყნისა, ტფილისი, ძველადვე მთელს აზიაში პირველ ქალაქად განთქმული თავისი სიმაგრით და სიმდიდრით, რომელიც მთლად ერთიანად ეკუთვნოდა რამდენსამე ქართველთ თავად-აზნაურთა გუარსს—შთაფთქით და ჩავყარეთ ჩვენს გაუმადლარს მუცელს, შევაქამეთ კამელიებს, შევქამეთ ათინის ლამეებში, ღვინისა და ბანქოში?!

„რატომ არ აივსო და არ ივსება მოთმინების საწყაო, როდესაც ბორჩალოს ქართველობა, ქართველმავე დიდებულმა თავადმა, მისი თქმით, ქართველთავე საბედნიეროდ,—განდევნა თავისი მამულებილამ, ამოჰხადა სულეები მძიმე გადასახადებით, მიანწვევინა ამოწვევტამდის, ჩათესლა მათს აღზგას უცხო თესლი, მისცა ამათ არამც თუ თავისი ქონება და თავისი თავიც შესაქმელად?! გესმით, ქართველი დიდებული ქართველთავე ჰმუსრავს... ქართველთავე საბედნიეროდ?! აივსო განა ამით ჩვენი საწყაო?!...

„გადით მრავლისაგან მრავალს ჩვენს საბატონო სოფლებში და ჰნახავთ, რა ხდება ქართველთაგანვე ჩვენი ქართველი ხალხის თავს. მთელი სოფლები ივლიტებიან-სწყდებიან სახლეულობით. ერთი სოფელი, სადაც ამ ოცდაათი, ორმოცის წლის წინად ესახლა რვაასი კომლი

და თვითო კომლში შუათანა რიცხვით ითვლებოდა თხუთმეტ სულამდის, ეხლა აღარ არის ოთხასი კომლი, ისიც შუათანა რიცხვით კომლში არ არის ხუთს სულზე მეტი. იკვლიეთ, ეძიეთ: რამ გაავლო იმათ მუსრი, და მიიღებთ პასუხს: მებატონეთა უჯათმა, აუარებელმა გარდასახადმა, შეუსვენებელმა ჯათამ, უძილობამ, უსახლობამ, დღე და ღამ ცარიელს ნოტიოზედ გდებამ. დღიურს სახნაეზე იხდის აქ და ბევრგან სხვაგან მიწის მუშა ორს წილს; თვითონ უნდა მოჰხნას, დაჰფარცხოს, თავისი თესლით დასთესოს, მორწყოს, გამარგლოს, მომკას, მოიტანოს, გალენწოს და ორი წილი კარზედ მებატონეს მიართვას, ერთი წილი გაუშვას ცოლ-შვილის შესანახავად და ათასი გარდასახადის გასაძლოად. საწვავი შეშის გარდასახადს აძლევს უღელ ხარზე თხუთმეტ მანეთს, აძლევს საძოვარს, სარწყავი წყლის გარდასახადს და სხვ. და სხვ. ცხადია ამ გვარს მდგომარეობაში მყოფს ხალხს ადვილად ერგვა ყოველივე ავადმყოფობა და თვით უბრალო სურდოც-კი ექცევათ ამათ სასიკვდილო სენად და ევლევათ შეუწყალებლად მუსრი.

„გკითხავთ თქვენ: რომელი ლანგ-თემური, რომელი შაპ-აბაზი, რომელი ყრუ მურვანი-ლა უშერებოდა ჩვენს ხალხს უარესს? ისინი თუ ჰხოცდნენ, ჰტლეტავდნენ, ჰტლეტავდნენ, ჰხოცავდნენ უცებ, საჩქაროდ. აქ ჰმუსრავენ კოტ-კოტად, წვეთ-წვეთად, ხანგრძლივი წამებით.

„განა აივსო აქ ჩვენი საწყაო და ან ხმა-კი ამოვიღეთ სადმე ამაზე, ამ უჯათზედ, ამ წარმართობაზედ?!.

და სხვა, და სხვა, და სხვა.

„შევსჯამეთ მამულეები, დავკარგეთ მიწა-წყალი და უღებთ ბოლოს ახლა ჩვენს მრჩენელს და შემნახველ ხალხსაც.

„განა ან-კი შევნიშნეთ ეს ჩვენივე ხელით ჩვენი ხალ-

ხისა და შვილების ყელების დაქრა?!

„ქართული ანდაზა არის: გიჟის სარჩოს, კვიანი იხმარებდაო.

„როგორ გგონიათ, ვანა ისრეთი მდიდარია ქვეყანა, რომ ვინმე თავის სარჩოს ოხრათა ჰყრიდეს და არავის უქირდეს ამ სარჩოს აკრეფა?..

„მითხარით, ვისა და რას გინდა დააბრალოთ ეს ჩვენი ასე ოხრად უმიწა-წყლოდ დარჩენა? ვანა ამაში ჩვენზე მეტი დანაშაული და ბრალი მიუძღვის ვისმე!? გადაავლეთ თვალი, როგორ და რაში გადავაგეთ ჩვენი სარჩო-საცხოვრებელი, ჩვენი სულს იქით. თქვენ მგონი ქართლში ბრძანებულხართ და გაგონილი გექნებათ, რომ ერთი დიდი სათავადისშვილო მამული წაიდა ქართველების სკლიდგინ ერთი კნიანის ერთს საკაბეში.

„მიბძანდით თბილისის ფრანკუზების მალაზიებში და წაიკითხეთ მათს წიგნებში მარტიროლოგი ჩვენი კნიენების ნისიებისა: წვეილი ჩულჭი სამი თუმანი, ერთი ბალის კრუჟაკოები ოცდა ათი თუმანი, კიზიტის საკაბე ორმოცი თუმანი, ფერჩატკები 25 მანეთი და სხვა და სხვა... და ამ გვარს კრუჟოვებსა და ჩულქ ფერჩატკებში, სხვათა შორის, მიდის ჩვენი ხელიდამ ერთი უდიდეს და უკეთეს მამულთაგანი კახეთში, წავიდა ჩვენი ხელიდამ ქარვასლები, საუკეთესო მამულები ბორჩალოში, ტფილისის მაზრაში და მრავალს სხვა ადგილებში.

„ერთი ჩვენი სახელოვანი პოეტი, რომელიც გულის მოსაკლავი ლექსებით აძლევდა შეჩვენებას ჩვენს ამ გვარს მამულების ფლანგვას, ამავე დროს თვითვე ჰფლანგავდა თავის მამულებს და ჩაუგდო ისინი ხელთ უცხო თესლთ, უცხო ტომის ხალხთ...

„აბა მოსძებნეთ და ჰნახეთ ჩვენში მასაც, რაც სხვა-

გან ითვლება ანახრონიზმად. ჰნახავთ ჩვენს დიდებულს მებატონეთა შორის, რომ ძაღლებზე ჰხარჯავდნენ ასსა და ათას თუმნობით წელიწადში და ამავე დროს რომ უთხრათ: რუსეთსა და საზღვარ გარეთ ჩვენი მოსწავლე ყმაწვილობა, ჩვენი ქვეყნის მომავალი ნუგეში სიმშლით იპუსრება-თქო, გროშს ვერ ამოაღებინებ ჯიბიდან.

„დიახ, არამც თუ კამელიებს, არამც თუ ბლოტებს, ჰერვიეს, ფაგეებს, ფეშტინებს და სხვა ამ გვარებს ვაჭმევდით ჩვენს სარჩოს; არამც თუ ლეინოსა, ათინის ღამეებსა, ციგანებს, აკტრისებს, ვოლტიჟორკებს და ქალაღლის თაშაშობაში ვსჯანდით ჩვენი საშვილიშვილო მომავალს ბედს, ჩვენ ვგლეჯამთ სიმშლისა და გაქირვებისაგან მიხწეულს გლესს თავის ოფლს და ვაყრით ძაღლებს პირში, ვაჭმევთ იმათ ჩვენს საცხოვრებელს და ამავე დროს გავიძახით: შემოხიზნულთ შეგვკამეს, საწყაო ჩვენი მოთმინებისა გაავსესო... განა ვამოჩნდა ჩვენში ერთიც არის მთქმელი, რომ ძაღლებზე ჩვენი მომავალი ბედის გადამგებს არა აქვს ადგილი ჩვენს საზოგადოებაში?!

„მაშინ, როდესაც ჩვენი გასათხოვარი ქალები ატარებდნენ დროს „Я ВЪ ВАСЪ ВЛЮБЛЕНА“-ს თაშაშობაში, უკეთეს საქმედ მიაჩნდათ „Я ОТЪ НЕГО ШЕЗЪ УМА“-ს ძახილი და ქართულს წითელ კვერცხათაც ვერ ალაპარაკებდი, — ამ დროს გასათხოვარნი ქალნი ჩვენი შემოხიზნული ხალხისა დადიოდნენ, კილითი-კილით სუნით ეძებდნენ თავისის მოდგმის ყოველს ქვეყნის კუთხეს გაფანტულს და გადაგვარებულს ხალხს, უღვიძებდნენ თავისი ძველი სამშობლოს სიყვარულს, აგონებდნენ თავისს ვინაობას, შეასწავლეს საუკუნეთაგან დაკარგული ძველი სამშობლო ენა, გამოაღებინეს მილიონობით ფული თავისს საზოგა-

ლო საქმისთვის. „მაშინ როდესაც ამ შემოხიზნული ხალხის მუშანიც-კი სიკვდილის ქამს სწირავდნენ ათასობით და შეძლებაზედ კიდევ მეტს თავის საზოგადო საქმეებს, — მიჩვენეთ ერთი ქართველი მდიდარი, გროში, გროში რა არის, გროში შეეწიროს სიკვდილის ქამს ჩვენი საზოგადო საქმისათვის...“

.

„ათასი საქმე, ათასი თავში საცემი წინ გვიდევს: ვკარგავთ ენას, ვკარგავთ ხალხოსნობას, ვკარგავთ ათი და ასი ათასობით ჩვენს ძმებს, კათოლიკთა და მაჰმადიანთა ქართველებს; სწავლა ქართული აღარ სად არის და სხე. და სხე. განა ივსება აქ ჩვენი საწყაო და ვიზრუნეთ რამე ამისთვის?!“

.

„შეხედეთ ამ შემოხიზნულ ხალხს, რაოდენი კალმითა და საქმით საზოგადო საქმის მშრომელი ჰყავთ ყოველს ქვეყნის კუთხეს, სადაც-კი საქირაა, რომ გაიყვანონ თავისი სიტყვა, აჩვენონ თვისი საქმე. მიჩვენეთ ერთი ქართველი კაცი, რომელიც უცხო ქვეყანაში იღვწოდეს ჩვენი საქმისათვის. იქაც-კი, სადაც ჩვენი კაცი კითხულიყვენ, ერთს საუკეთესო სამეცნიერო წიგნში ჩვენა ვართ გამოყვანილნი, როგორც გამოუფხიზლებელნი ლოთნი, ლოთობისაგან სახე დასიებულნი და საზიზღრად სახეში სიწითლე ჩამკვდერნი; ვართ გამოყვანილნი, როგორც მხეცნი, ველურნი ადამიანნი, რომელნიც ცოცხალ პირუტყვს ვაძრობთ ტყავს, რომ გავაკეთოთ ტიკები და რუმბები.“

და სხე. და სხე. ამ გვარები“. .

.

ბ-ნ ან. ფურცელაძეს ბევრი ამ გვარი სამწუხარო ფაქტე-

ბი მოჰყავს, რომელიც ამტკიცებს ჩვენს არარაობას... ბოლოს ის დასკვნა გამოჰყავს, რომ ინდუსტრიას უნდა მოვკიდოთ ხელი და ჩვენი ხსნა მაშია და არა მახვილშიო. მაღლობა ღმერთს ეხლა ჩვენც ვიღვივებთო და მეტადრე დიდი იმედი აქვს იმერ ქართველებისა.

თ ა გ ა IV.

უქანასკნელი დასკვნა ორ მეზობელ ხალხთა შინაშე.

კითხველო, ნუ გამიწყრები, ერთი კიდევ უქანასკნელად გადავავლოთ თვალი და განვიხილოთ ის გარემოებანი, რომელნიც გახდნენ მიზეზნი და დაჰბადეს დღევანდელი არა კეთილი განწყობილება ორ მეზობელ ხალხთა, ქართველ და სომეხთა შორის.

საქირო არ არის ადამ-ვედამ დავიწყოთ, საკმაოა მხოლოდ ის დღე მოვიხსენიოთ, რა დღესაც საქართველო რუსეთის მფარველობის ქვეშ შევიდა და ბოლოს შეუერთდა კიდევ, ე. ი. ამ მდგომარე საუკუნის დასაწყისი უნდა ავილოთ.

შემოდგა თუ არა რუსმა საქართველოში ფეხი, განუწყვეტელი ბრძოლა დაუხვდა შინ თუ გარეთ. მთელი ნახევარი ამ საუკუნოსი და თითქმის მეტიც რუსეთი საქართველოს მტერთ გბრძოდა—სპარსეთს, ოსმალს და კავკასიის მთის ხალხს: ლეკს, ჩერქეზს, ე. ი. შამილს და სხვ.

განუწყვეტელ ომსა და ბრძოლის დროს, რუსის დიდძალ ჯარს ბინა-სადგური (კაზარმები) უნდოდა; გამოკვება, სურსათ-პაქსი, მეტი ეჭირებოდა; ამოდენა ჯარს გადაყვან-გადმოყვანა და თოფ-წამალ, ზარბაზან-ყუმბარებს გადაზიდვა-გადმოზიდვა უნდოდა. აი ამ ოპერაციებისთვის მოხერხებული ვაჟა-

რი კაცები იყვნენ საქირო და უეჭველად ადგილობრივი მცხოვრებნი, რომელთაც სკოდნოდან ადგილის მდებარობა, ხალხი, მისი ენა და ზნე-ჩვეულება, გარემოება. თან ფულის პატრონებიც უნდა ყოფილიყვნენ, რომ „ფოდრათების“ აღება შესძლებოდათ და პირნათლადაც შეესრულებინათ.

აბა ერთი მიბძანეთ, ღმერთი გადღეგრძელებდეთ, მაშ ვინ იყო საქართველოში ამისთვის მომზადებული, თუ არ სომეხი ვაჭარი?

ქართველი თავად-აზნაურობა ხომ არ იკადრებდა „პოლკოვოი მირკიტანტობას“ და „ფოდრათების“ აღებას. ჰო, და მაშ ვინდა დაგვრჩა ქართველებში? მაშინდელი უენო, პირუტყვი გლახი?! ჩვენ გლახს ან აღებ-მიცემობის უნარი, შნო სად ჰქონდა, ან საქირო თანხა?!... ან ნებას ვინ მისცემდა.

ამ გვარად მთელი 60 წელი რუსთეთიდგან ტომრობით მოდიოდა ფული ჯარის და ომის საჭიროებისათვის და სომხობაც სარგებლობდა გარემოებით. პოტო ამბობს: წინ ჯარი თოფითა და ხმალით გზას სჭრიდა, მშვიდობიანობას ამყარებდაო და ჯარს უკან სომეხი მისდევდა არშინით და სასწორსაწყაოთიო. დიახ, სწორედ სომხის ჯიბისთვის იყო კავკასიაში ატეხილი დაუბოლოვებელი ომი და ბრძოლა, რომელმაც დაატრიალა სომეხ ვაჭართა შორის დიდ ძალი კაპიტალი. ამ გვარად კავკასიაში მეურნეობამ, მრეწველობამ, ქარხანა-ზავოდებმა-კი არ შექმნეს კაპიტალი, როგორც ეს ევროპაში მოხდა, არამედ ჯარმა და ომებმა. თორე სიმათლე რო ესთქვათ არც სომხობაა დიდი უნარის პატრონი, ინდუსტრიის ხალხი. დიად, კავკასიის პოლიტიკო-ეკონომია საზოგადო კანონებს არ ემორჩილებოდა.

„თათლი იყოს, თორე ბუზი ბაღდადიდგან მოვია“. ფულის ხმამ ანდამანტივით მოიზიდა საქართველოსკენ ქვემო პრინციების სომეხებიც განჯა-ერევან-ყარაბაღისა და სხვ...

ამ გვარად არამტუ ქართველი სომხობა მდიდრდებოდა საქართველოში, გადამთიელმა სომხებმა ც-კი მოიკიდეს თბილისში ფეხი და კაპიტალისტებად შეიქმნენ. დიად, ვაჟარ სომხებს ჩაუვარდათ ხელში მე-**XIX** საუკუნის ძალა—კაპიტალი, ის კაპიტალი, რომელმაც ევროპაშიაც ძირითად შესცვალა ფეოდალური წეს-წყობილება.

დადგა ახალი ხანა. ყველაფერში გაბატონდა ფული და ჩვენს დედა ქალაქში წარმოგვისკუბდნენ სომეხი კაპიტალისტები თავიანთ მრავალ სართულიანი სასახლეებით და მდიდარ ღუქან-ბაზრით, სოლოლაკ-ვერა-კუკია— შეითან-ბაზრიდგან და სირაჯხანიდგან ამოძვრა.

მოგვხსენებთ, რომ გარემოებაც ხელს უწყობდათ: ომი და ჯარი იქით იყოს, სომხებს სხვაფრივაც რთველი კარგი ჰქონდათ— გიყი ფლანგავდა და კეკიანი ჰკრფდა.

ჩვენ თავად-აზნაურობას ერთნაირი მოარული, კირი შეხვდათ— მანა განადგურებისა, მიჰყო, ბატონო, ხელი და შეძენის მაგიერ, რაც შამა-ჰაპეული განძი და მამულ-დედული ჰქონდა, ფლანგა და ფლანგა, ახალ ცხოვრებას შეაღია, თითქოს ხვალ ანუ ზეგ ქვეყანა უნდა წაირღვნასო. სომხობას-კი სწამდა, რო ნამდვილი ცხოვრება ეხლა იწყება, ეხლა შენდებოა, წარღვნა რას მიქვიანო და მხოლოდ ხვალინდელ დღეზე ფიქრობდა. რაც „გიყრატუს“ მეტ ბარგად მიაჩნდა, შორ მხედველ სომხისათვის განძი იყო— ზედი-ზედ ჩაიგდო ხელში ავეჯი, თვალ-მარგალიტი, ძვირფასი განძეული, მამულები და ხვალინდელი დღე გაიმაგრა.

ასე და ამ გვარად გავკვიბატონდნენ ყაზარ, მარქარ, კარაპეტა, რომელთაც ალლო აიღეს ახალი ცხოვრებისა, ახალი მოთხოვნილებისა და აღარ იკმარეს არშინი და საწონ-სასწორი, მისცეს შვილებს უმაღლესი განათლება, შეითვისეს ევროპული ცივილიზაცია და ზომიერი ყაირათიანი ცხოვრება,

დაუახლოვდნენ ევროპულ სავაქრო ფირმებს, დამსახურეს ნდობა, ჩაიგდეს ხელში ვაქრობა და შუამავლობა მთელ ევროპასა და აზიას შორის — ევროპის საქონელს — უბრალო-ზავოდების ნაწარმოებს აზიას აწვდიდნენ, აზიის ნელ მასალას და ზოგიერთა ნახელოვნარ საქონელს ევროპას აძლევდნენ...

იგრძნეს ფულის სიძლიერე, გათამამდნენ, აღადგინეს და განაძლიერეს ეროვნული თვით-მცნობიერება, გაამდიდრეს საშობლო ლიტერატურა, გააცნეს თავი ევროპას და მასთან ერთად ცდილობდნენ კავკასიაში გაძლიერებას, ადგილ-მამულის, ტერიტორიის შექმნას, რომ დამკვიდრებულიყვნენ საშუამოდ და დამკვიდრნენ კიდევ. საქმე იქამდე გააღიხეს, რომ ევროპას განუცხადეს, მთელ კავკასიაში პირველი კულტურული ერი, მხოლოდ ჩვენ სოფხები ვართო და თუ არ გჯერათ მობძანდით და გენახეთო. მთელ დედამიწაზედ მოუანტულმა სამხებმა ამ ოცოდე წელიწადში სამშობლოს აღსადგენად იძენი იშრომეს, რომ აღდეს, როგორც მოგესხენებათ, ოსმალეთის სისუსტით ჰსურათ ისარგებლონ და მის ნამგრევეებზე სამხეთი აღადგინონ. — ევროპას ძალას ატანენ, როგორც ქრისტიან ხალხს, ევროპული ცივილიზაციით აღჭურვილს, პოლიტიკური 'თვით-არსებობა მოგვანიჭეთო, ბოლოარები ჩვენ მითომ რითი გეჯობიანო და სხვ. და სხვ.

როცა სოფხები ასე ირჯებოდნენ თავიანთ ჯიბისთვის და სამშობლოს ინტერესებისთვის, ჩვენ რაღას ვარაგებდით? იმას, ბატონებო, რომ თავი საღათის ძილს მივეციო და თუ ვენერგიას ვიზენდით, გამოუუზიხოვებელ ლოათობაში და კინტურ ყოჩალობაში იხატებოდა ჩვენი შნო და უნარი. ხოლო, როცა ახალ მოდის ცხოვრებამ, მისმა გარეგნობამ ჩვენი თავადობა დააკოტრა, მაშინ მიჰყვეს ხელი და სომხის და რუსის „კუპწების“ ქალებს თხოულობდნენ დღე ქრთამით და მზითვით. ხოლო, როცა აღარაფერი დაგერჩა დასაგირავებელი და შესა-

ქმელი და კუპწებიც მიხედნენ, რო ცარიელი ტიტული კნია-ზობა-კნენინობისა კუქს ვერ გააძღობსო, ჩვენი ნაჰირნახული ფულები რაც გაფლანგეს ისიც კმარაო, ახლა, რასაკვირველია, ჩვენც გამოფხიზლდით, და გვწყინს, გული გეტკივა, რომ ჩვენმა შემოხიზნულმა ხალხმა ძრიელ შორს გაგვასწრო, ყველაფერში გვაჯობეს—მთელი კავკასიის ინდუსტრია ხელში ჩაიგდეს, ქალაქები მათია და სოფელშიაც ჩადგეს ფეხი. გიმნაზია, უნივერსიტეტები სომხის შეილებით გაიფსო, რადგან უკანასკნელ მეწვრიმალეს უფრო ეხერხება შეილის გამოზღა გიმნაზია-უნივერსიტეტში, ვიდრე ჩვენ თავაღ-აზნაურობას. ახლა ჩვენ იმის მაგიერ, რომ ჩვენც სომხების მაგალითს მივყევთ, სომხებზე ხმალ ამოდებული ვიწვეთ—გაგვიშვით, სომხები არიან ჩვენი მტრები—ხმალი მაგათაო!

ღიას, ბატონებო, სომხები ცხოვრების მეჯლისზე ზემოთაროს მოექცნენ, სათაურში სხედან და ჩვენ-კი კიდევ კარგი თუ სუფრის ბოლოს დაგვითმეს ალაგი. ვშიშობ, ვაი, თუ ჩვენი დაუდევრობით მათი ნასუფრალის ამარა-ლა დავრჩეთ, თორე სუფრის ბოლოს ვინ-ლა ჩივა. ღიად, ბატონებო, გულ-საკლაღი სიტყვებია, სათაკილოა ჩვენისთანა თავ-მოყვარე ხალხისთვის, მაგრამ რა გაეწყობა!? ქეშმარიტებას ძრიელაც რო თვალი და თავი ვარიდოთ, როდემდე უნდა ვარიდოთ!?

ღიას, ბატონებო, ამ სამარცხვინო მდგომარეობიდან ის-ღა გვიშველის, რომ მამულ-დედულში მაგრა ჩავდგათ ფეხი. ქალაქები ჩავიგდოთ ხელში, მეურნეობა განვაგრძოთ, სწავლა განათლებით განვითარდეთ და საზოგადოთ ვრცელ ინდუსტრიას მივყოთ ხელი. ყველა ამის შესრულებისთვის-კი უჭკუელებსაჰქირაო ცხოვრებაში მოთხოვნილება შევიმციროთ, შრომა დროდნს გაკიდმერთოთ და ყაირათი-ეკონომია განვაშტკიცოთ—თუ შავი ღლისთვის არ ვფიქრობთ ე საბნის შესაფერ მიინც გავშალოთ ფეხები!..

დღეს არა მახვილით, არამედ ინდუსტრიათი ისე უნდა შევიარაღდეთ ცხოვრების მეჯლისზე საბრძოლველად, ვით ჩვენი წინაპარნი ქულზე კაცი შეიარაღდებოდნენ ხოლმე სამშობლოს გაქირვების დროს.

მაშ გაუმარჯოს ქართველების ასალ დეკიზს:

„შრომა, სწავლა, უაირათი,
მამული და ინდუსტრია“!

•

ნაწილი მეოთხე.

თრიალეთის მთა და ცხვარი.

თ ა გ ი I.

„კამეჩის მინდორი“. — ღვინობისთვის ცამეტის საშინელი უბედურება. — აი სად იყო ლევ ტოლსტოი! — თავ-კვეთილა და შავ-ნაბადა. — საიდგან წარმოსდგა საქართველოში ამდენი მთები? — ჩვენი კავკასია ახალგაზდა ხმელეთია. — ირაკლი ხანი, ზილზ-აბჯრიანი, ასპინძის ომ-გადახდილი ამ გზით დაბრუნდა. — თრიალეთის მთებზე მოყვნილი ცხვარი. — ბრემის აზრი შინაურ ცხვარზე.

ასიამოვნო ტბის პირად მიმავალ გზით, ცოტა ხნის შემდეგ გადავედით კამეჩის მინდორზე.

უწინ, როდისღაც, შემოდგომის პირზე წალკიდან მომავალ კამეჩობისთვის აქ უცებ თოვლქყაპს უსწვრია და მერე ბუქ-ნამქერ-სიცივეს კამეჩობა მთლად გაუწყვეტია. ბევრი უძახიათ ნოესთვის „ნოე! ნოე!-ო“, მაგრამ ნოეს მათთვის არ უშეელია. მას აქეთ დარქმევია ამ ტრიალ მინდორს კამეჩის მინდორი.

ეს ამბავი დილაღ დასაჯერებელია. 1876 წ., ღვინობისთვის 13-ს, ბორჯომის გზაზე, მთის ქედის გადმოსავალზე (9000

ფუტ.), რომელიც ამ კამეჩის მინდორზე თუმცა ძრიელ და-შორებულნი არ არი, მაგრამ ცოტა მაღალი-კია, ცხრა-წყაროს მთაზე, ოლავერდელ (ალავერდი?) სომხებს უსწრო თოვლ-ქვაპმა და მერე ისეთი საშინელი ბუქ-ნამქერი ასტყდა, რომ 40 კაცი და წნ ხარ-კამეჩი დაახჩო. ამათ ქერები წაელოთ ქი-რით ახალ-ქალაქიდგან ხაშურში და ცარიელები რო დაბრუ-ნებულან, მაშინ უსწერია ამ საცოდავ მშრომელ ხალხისთვის მოულოდნელ უბედურებას...

საქონელი მაინც რო გამოეშვათ, არც ერთი არ დაიხრ-ჩობოდა, — რომელსაც ძალად ტაბიკები გამოუმტერეგია, შინ გაქცეულა, გადარჩენილა.

თუმცა-კი თოვლი დიდი არ მოსულა, მაგრამ შეშინებულ უთავბოლო ხალხს დავთრები დაჰკარგვოდა და მის მაგიერ, რომ ერთად შეგროვილთ ღონე ეღონათ, ყველა თურმე თავისთვის გარბოდა, მოძმეს არ დასდიეს, დაქსაქსულები დაიხრ-ჩვენენ. ამდენ ხალხში ერთი კაცი ვერ გამოჩნდა მტკიცე ხა-სიათისა, რომ მოესაზრა: ყველანი ერთად შეეკრიბნა, ირგე-ლივ დაედგათ ურმები, რამდენიმეც შეშად დაემტერიათ, და-ენტოთ დიდი შუა ცეცხლი, ერთი ხარიც თუნდ მწვადებად შეეწვათ და გამოდარებამდე ასე გაეტარებინათ დრო.

ერთი პატარა ბიჭი ურმის ქვეშ შემძვრალა, მწოლარე ხარს ჩაჰხუტებია და რალაც სასწაულით გადარჩა. თურმე თოვლის ბლომად წაუყრია და თოვლის ქვეშ სიცივემ ველარა დააკლო-რა. საინტერესოა ამ ბიჭის ნათხრობი: „მამა ჩემი-კი ურემზე იწვა, სიცივით იფიჩხებოდა, რამდენჯერმე გადმოხედა, რალა-ცას ლულულუდებდა, გაყინული პირი ვერც-კი გაელოა.

„მერე გარიჟრაჟისას გამოიღარა, ქვეყანა დამშვიდდა. მამა-ჩემმაც ძალა მოიკრიფა, ხარებს გადმოხედა და მკითხა: „შეი-ლო, დანა არა გაქვს, ხარებს აპეურები დაეპრათ, გამოუშ-ვათო?“ ადგა, ჩამოვიდა, დანა მივეცი, ხარებს აპეურები და-

აქრა, ტაბიკები ამოაცალა, უღლიდგან გაანთავისუფლა, მაგრამ ხარები-კი დანარჩობილიყვნენ. ბევრი წაჰკრა ფეხი, მაგრამ ისე თქვენი მტერი და დამაწყევარი აღგეს, როგორც ის ხარები აღდგენ.

„სწორედ ამ ალაგას ურმის გარეშემო ათი კაცი მეტი ეყარა თოვლში. მამაჩემი მივიდა, ერთს წაჰკრა ფეხი, აბა წავიდეთო, რალას ელითო, მაგრამ ყველანი-კი მკვლარი დახვდა, მერე რალაც ფუსფუსი დაიწყო და ე კაცს მუხლები ჩაეკეცა და იქვე თქვენი ქირი წაიღო. მივარდი და გათოშლილი-კი დამხვდა“...

აი სად იყო ლევ ტოლსტოი, არ აღწერა ფსიხიური (სულიერი) მდგომარეობა ამდენ ხალხისა—მის, „Хозяинъ и работникъ“-ს ბევრად აჯობებდა.

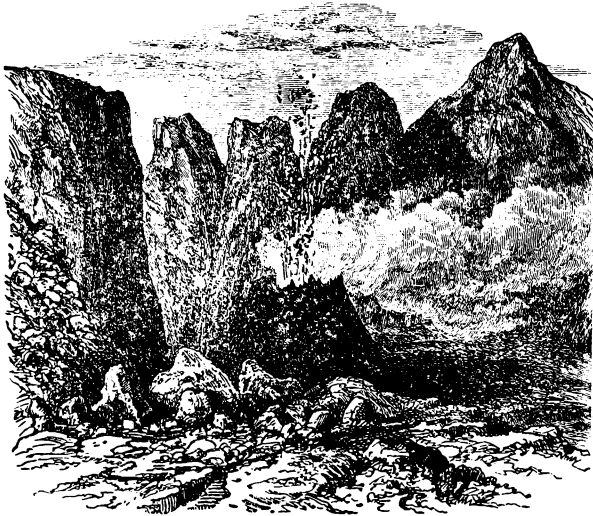
კამეჩის მინდვრიდგან შევეუდექით ხრიაკ აღმართს. გზამ თავ-კვეთილს და შაჟ-ნაბაღს მთებს შუა მიგვიყვანა და ჯაიხებითი წალკა გადავიხედეთ.

თავ-კვეთილას იმიტომ უძახიან, რომ თავი მთას მოკვეთილი აქვს—უეჭველად ნიშანია სანძრისა (ეულკანისა). მოკვეთილზე ტბაც არის და უწინ ირმის ჯოგი მოდიოდა ხოლმე წყლის სასმელადაო. ახლაც თურმე ბოგინობს ამ მოტიტვლებულ მთებზე კლდეებში დათვი, მგელი, მელა, კვერნა, მაჩვი და იშვიათად თხაც ხვდებაო.

შაჟ-ნაბაღა იმიტომ დაერქვა მთას, რომ შორილამ შავად გამოიყურება, გეგონება ნაბადი წამოუსხამსო.

მართლაც-და შესაზარი, მრისხავი სანახავენი არიან ეს ტიტველა უზარ-მაზარი კლდიანი მთები. სწორე მოგახსენოთ, ვერაფერი სასიამოვნო სანახავი იქნებოდა ბუნება მაშინ, როდესაც ჯერ არც მეცნარე იყო აღმოცენებული და არც ცხოველი გაჩენილი. ან-კი საილამ წარმოსდგა საქართველოში ამდენი მთები? ამ კითხვაზე მეცნიერება აი რა პასუხს გვაძლევს:

„იყო დრო, როდესაც მთლად დედა-მიწის ზურგი წყალს ეჭირა, ამ გვარ უსამართლობას, რალა თქმა უნდა, ბუნება ვერ მოითმენდა.

სანძარი.

განრისხებულმა დედა-მიწის გულის ცეცხლმა, საშინელის ძალით, სარქველივით ასწია თხელი კანი დედა-მიწის ზურგისა და წარმოუდგენელის ძლიერებით ამოხეთქა ადუღებული ტლაპო (lava), დომხალივით არეული გამხვალი ქვა, მიწა და ათასნაირი ლითონები. წყალმა და ცეცხლმა რამდენიმე მილიონი წელიწადი იბრძოლეს (ეხლაც იბრძვიან)—რასაც ცეცხლი აშე-

ბდა, იმას წყალი არღვევდა, ჩაჰქონდა თავის უფსკრულში
ა იქ მწყობრად ალაგებდა მომავალ ვაკე ადგილებისთვის.

მას მერე ბურთი და მოედანი წყალსა და ცეცხლს დარ-
თ და როგორც ნებადართ, ისე სჭრიდნენ და ჰკერავდნენ—
ძალი ზურგს უცივებდა დედა-მიწას და ცეცხლი კიდევ ხან იქ
ოხეთქავდა აღუღებულ ტალახს დედა-მიწის გულიდამ, ხან აქ.
ცხლისაგან ამონახეთქმა მასალამ ბოლოს მაინც იმდენ ხანს
ნუწყვეტელად იდინა, ვიდრე უზარ-მაზარი მთები აშენდე-
და და ათი ათასგან კუნძულნი გამოჩნდებოდნენ.

ღვთის წყალობა გაქეთ, იკადრა წყალმა და დაგვითმო
ქლეთი, მაგრამ რა, განა ბევრი დაგვითმო? დღესაც სამი წი-
რე დედამიწის ზურგისა წყალს უჭირავს და მხოლოდ მეოთ-
ხი ნაწილი ხმელეთს შეადგენს!

დიდი ხანი არ არის მას აქეთ, რაც ის ადგილი, სადაც
ეს დიდი ქალაქები გაშენებულან და კაცთა სიცოცხლე
ულს, მაგალითად, ბერლინი, ვენა, მიუნხენი, ციურიხი,
რეზენი და სრულიად რუსეთი მთლად ზღვა-ოკეანის ეჭირა.

მეცნიერთაგან დამტკიცებულია, რო მთელი კავკასია და
ძირითადი საქართველოც სულ მთლად ხმელთა-შუა ზღვას ეჭირა.
ძალითად, ეხლანდელი ხმელთა-შუა ზღვა, შავი ზღვა, კას-
პის ზღვა და არალის ზღვა, მაშინ სულ შეერთებულ, ერთ
ველებელ ზღვას შეადგენდნენ.

მეცნიერთა აზრით ჩვენი კავკასია შედარებით სულ ახა-
ლ ხმელეთია. ათასი საუკუნე არც-კია მას აქეთ, რაც დედა-
მიწის გულის ცეცხლმა ასწია ამ ზღვის ძირი, ამოჰყო თავი
ღვთისა, ამოხეთქეს სანძირებმა და აშენდნენ ეს აუარებელი
ქუჩი და ჩვენი უზარ-მაზარი კავკასიონის ქედი, მთა გრები-
ნი, რომელთა შორის მეფობენ იალბუზი და მყინვარი.

ჩვენი არჩეული გზა ძრიელ მოკლედ სკრის მანძილს, ჯავახეთიდან წალკაზე გადასასვლელად.

მეფე ერეკლეს, ასპინძის გამარჯვებულ ომის შემდეგ, როდესაც გაემურა თბილისისკენ შინაურების დასამშვიდებლად, მაშინ აქეთ, ამ გზით მოუჭრია მოკლედ.

ხიზაბავრაში დღესაც გაიგონებთ აქაურ ქართველებისაგან: ირაკლი ხანი ომ-გადახდილი, ასპინძიდან მტკერის ხეე-ხეე ხიზაბავრას ამობძანდა და იმ ღამეს აქ დაჩაო. თავით ფეხებამდე ზილხი (აბჯარი) ეცვა და მხოლოდ პირი-სახეზე და მაჯებს ქვევით არ ემოსაო. იმ ღამეს ზილხს რომ იხდიდა, დაიბერტყა და სამი ოყა (ცხრა გირვ.) ტყვია დასცვივდაო.

— აი, ბიჭებო, ამდენი ტყვია მომარტყეს იმ ურჯულო ლეკებმაო.

ზილხი რომ გაიხადა, ქვეშ კიდევ ნაბადსავით მოთელილი პერანგი ეცვაო.

ხიზაბავრიდან მეფე ერეკლე თავის მხლებლებით გაუთენებლივ გზას გასდგომია. გაუელია გოკიაზე, ასულა ხუმრისს, გადაუელია ამ მთებს შუა (თავკვეთილა და შეენაბადა), გადასულა წალკას, გადუელია მანგლისზე, კოჯორზე და ჩასულა თბილისში ხალხისა და შინაურების დასამშვიდებლად.

დღეე პავლიაშვილმა ეს ისტორიული ამბავი ცნობილი ლექსით დაამთავრა:

„შენ, ერეკლე ოქმიანო,
ცხენ-აბჯარ უნაგრანო,
შენი ნახოცი ლეკები
ასპინძის ბოლოს ყრიანო,
ჟგავი-ყორანი ლეშა სჯამს,
კაჭკაჭნი თვალებს თხრანო.“

ამ მთებიდან წალკის დაცემული ვაკე თვალ-წინ წარმოგვიდგა. მთების კალთებზე ძირს მოფენილი იყო თვარა-თვარად

თეთრი ცხვრები, რომელნიც ამ ერთ-ფეროვან უტყეო არე-
მარეს ასურათებდნენ, სულს უდგამდნენ.

აქ ნახამთ თუშებს, ქიზიყელებს, თბილისის მაზრელებს,
წალკის ბერძენთ და სხვა, რომელთაც სიციხისათვის მოურიდე-
ბიათ დიდ-ძალი ცხვარი. ერთმა „ზასტაის“ უფროსმა მიაგმო,
რომ ყოველ წლივ გაზაფხულობით, ამ თრიალეთის და ჯავა-
ხეთის მთებისკენ, იაილებზე საძოვრად ერთ მილიონზე მეტი
ცხვარი აივლის და ჩამოივლის ხოლმეო.

როდის დაიმონავა კაცმა ეს მისთვის სასარგებლო ცხო-
ველი-ცხვარი—არავინ იცის. ფრიად საინტერესოა ბრემის აზ-
რი შინაურ ცხვარზე. ეს ცნობილი მეცნიერი საშინელის ზი-
ზლით იხსენიებს შინაურ ცხვარს. შინაურ ცხოველთა შორის—
ამბობს ბრემი—ყველაზე ძლიერ ცხვარია მონობისაგან დამახი-
ნჯებული და გადაგვარებული. ამ ცხოველზე ისე საშინლად უმო-
ქმედნია დიდი ხნის მონობას, რომ აჩრდილი აღარც-კი და-
რჩომია თავის თავისუფალ წინაპრის, გარეულის ცხვრებისა.

მაგრამ აბა უყურეთ თხას, ხომ ერთ ფარაში დადიან,
ერთსა და იმავე გარემოებაში და პირობებში სცხოვრობენ,
თხა იქამდე ყოჩალია, რომ მონობაშიაც-კი არა ჰკარგავს თავის
ბუნებრივ ზნე-ხასიათს და წინაპართა ჩვეულებას—გასაოც-
რად იცავს თავისებურებას, თავის ვინაობას და აინუნშიაც-კი
არ იგდებს მონობის უღელს. ცხვარი-კი კაცის მფლობელო-
ბის ქვეშ სამარცხვინოდ დაჩაგრულა და სრულიად დაუკარგავს
თავისი პიროვნება, წინაპართა ღირსება. რაც თავისუფალ გა-
რეულ ცხვარს სიმპატიური ბუნებრივი ძვირფასი თვისებანი
სჭირს, ყოველივე სამუდამოდ დაუკარგავს შინაურ ცხვარს.
საღლა აქვს ის ახოვნება, ის სილამაზე-სიციქვიტე, მზიარული
ცელქობა, სიმამაცე, გულადობა, თავისუფლების სიყვარული
და ჰკუა-გონების გამოყენება განსაცდელის დროს?!

შინაური ცხვარი მხოლოდ მის პატრონს თუ მოსწონს თა-

ვისი სარგებლობისთვის, თორემ სხვაფრივ-კი ყოველად საზიზღარი არსება არის. მისი უტვინობა და უხასიათობა მთელ მის არსებაში იხატება. რაც უნდა ღონიერი ცხვარი იყოს, იქამდე ფრთხილი და ლაჩარია, რომ გოშია ძაღლიც-კი გოლიათი ჰგონია—გზას უთმობს. პატარა რამ ცხოველს შეუძლია მთელ ცხვრის ფარას თავზარი დასცეს. დემფრთხალი ცხვრის ფარა ერთის მეთაურის უგუნურის წინდაუხედავობით, სრულიად მოუსაზრებლად, თუნდ აშკარადაც ჰხედავდეს განსაცდელს, მაინც თავხედად მირბის და თავს იჩეხავს კლდეში, ღრეში და იღუპება თუნდ ზღვის ზვირთებში, თუმცა-კი აშკარად ჰხედავს, რომ მისი ამხანაგები, რომელიც-კი ზღვაში გადავარდა, ყველა დაიხრჩო.

არ არის არც ერთი ცხოველი, რომელიც ასე უცილოდ ყურ-მოკრილ ყმასავით ემორჩილებოდეს თავის ბედს—მონობის უღელს, როგორც შინაური ცხვარი. წარმოიდგინეთ უხასიათობა სადამდის მიდის! ამას უხარიან კიდევც, რომ თითონ თავს არ იწუხებს და სხვის ხელშია მისი ბედი და უბედობა—საკვირვლად, სამარცხვინოდ კმაყოფილია, რომ თავიდან აშორებული აქვს თავის თავზე ზრუნვა.

დასაბამი ყველა ამ საზიზღართვისებათა, რასაკვირველია, ცხვრის დაცემული ხასიათი და მისი უტვინობაა და სწორედ მოგახსენოთ არაფერი მოსაწონი ეპიტეტია, როცა ვისმეს აქებენ: „კრავივით წყნარიაო“...

თ ა გ ი II.

თრიალეთის იაილების სივარგე და სისასტიკე.—ბუნებაში უსარგებლოდ არა იღუპება-რა.—მისი ცხოვრების სასწორი შეურყეველია.—მალტუსი აფრთხილებდა კაცობრიობას.—საინტერესო ეპიზოდი მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებიდან.—ჯავახეთის მემამულენი რატო არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას?—„ცხვარო, ვისი ხარ? ვის კარზედაცა ვბლავიო“.—ჭურთი მწყემსი-კომუნისტი.—მწყემსთა საკმელ-სასმელი და მათი მდგომარეობა.—იმედი მხნეობის დედა.—ქიზიყელ მეცხვარის

სიფხიზლეს რა ბარბაროსული შედეგი მოჰყვა?—საინტერესო ეპიზოდი თარაქამა თათრების ცხოვრებიდან.

აფხულობით ამ თრიალეთის მთების კალთები სწორედ რო უკვდავებაა ცხვართათვის. მაგრამ აქ კიდევ ზოგჯერ სიცივე უჭირებთ საქმეს. ხან მოსვლისათანავე, მაისის პირველ რიცხვებში, უწყდებათ მოულოდნელ სიცივისაგან ღიდ-ძალი ცხვარი და ზოგჯერაც ზაფხულის ბოლოს, ვიდრე ცხვარი შინათყენ დაიძვრის.

შარშან სექტემბრის ჩვიდმეტს უეცრად ისეთი თოვლი და სიცივე ასტყდა, რომ ამ მთების იაილაზე მოსული ცხვარი კინალამ სრულგებით გასწყვიტა. მართა ერთ თუშს თოვლის ბუქმა და ნამქერმა აბულის კალთებზე უსწრო და ორი ათასი ცხვარი დაუძრა, დაუხრჩო—ცხვარი აბუეტია.

მართლა და მეტად გულ-საკლავი სცენა იყო, როდესაც ამოდენა ცხვრის პატრონი, ამინდის კაპრიზით (ჭინიანობით) რამდენიმე საათში ხელ-ცარიელი დარჩა. საბრალო კაცი, მღუღარე კრემლით მტირალი, დაყინულ, გაშოთილ ცხვრებს თითო აბაზად იშვარებდა თავიდან, ოღონდ-კი გზის ფული აეღო და გამწარებული შინ ცოცხალი მაინც მისულიყო.

მაგრამ ნუ გაგიკვირდებათ... ასეთია წესი ცხოვრების

მეჯლისზე. „ჭირსა შინა გამაგრება, ისე უნდა ვით ქვიტკირსაო.“
რასაკვირველია, ამ კაცს აკლდა ხასიათის სიმტკიცე და გამო-
ცდილება, ამიტომ ვერ გაიტანა თავი ცხოვრების მეჯლისზე
ბრძოლაში, თორემ მერე ბევრი ვაჭარი გამოჩნდა, რომელიც
ტყავისა და ღუმე-ქონისათვის თითო ცხვარში მანეთსაც არ
იშურებდა, რადგან ქონი საპნის ქარხანისთვის უნდოდათ და
ტყავი სამოგვეთ.

აბა რა სათქმელია ბუნების კანონებისთვის ერთი კაცის
ზარალი—ორი ათასი ცხვრის გაჟლეტა! ეგ მხოლოდ ჩვენ
თვალშია დაღუპული, თორემ ბუნებაში უსარგებლოდ არა
იღუპება-რა. ვინ უწყის, ჩვენი ზარალი ბუნებისთვის რა დიდი
სასარგებლო არის ხოლმე! მართლაც და წააშოიღდინეთ თუნდ
პატარა ფარა ცხვარი, რომელიც ყოველად უზარალოდ მრავ-
ლდებოდეს. ოციოდ წელიწადში მთელ თრიალეთზე ერთი
ფეხის გადადგმა ადგილი აღარ იქნებოდა—სულ ცხვარი და-
იქვრდა. ჰო და ბუნებაც თავისს კანონს ადგია.—ცხოველთა
შორის თანასწორობა *statis quo* არ უნდა დაირღვას, ყოველ-
გვარ არსებას თავის-და-გვარი ადგილი და ზომიერება უნდა
ეჭიროს ცხოვრების მეჯლისზე.

მეცნიერთაგან გამოჩნდებიან შემბულია, რომ უბრალო თვალთ-
უხილავი ბაქტერია-მიკრობებიც-კი მიისწრაფიან მთელი დე-
და-მიწის ზურგი ხელთ დაიჭირონ და ისეთი საშინელის სის-
წრაფით მრავლდებიან, რომ ორიოდ დღეში ერთი წყვილიდ-
გან მილიონი ჩნდება. ერთ-ნაირი ბუზია, პურის მავნებელი
(*күзнька*); ეს ბუზი უთვალისებრებით მეცნიერებს და იმ დას-
კენას მოსულან, რომ ამ ბუზის ერთი წყვილი დედალ-მამლის
ჩამომავლობა 25 წლის შემდეგ 6 მილიონად გარდაიქცეოდაო,
ხოლო 70 წლის შემდეგ სწორედ ორას ათას მილიონად შეა-
გენდაო.

ასე რომ მთელ დედა-მიწის ზურგზე თითო ოთხ-კუთხ დი-

მეჯლისზე. „ჭირსა შინა გამაგრება, ისე უნდა ვით ქვიტკირსაო.“
რასაკვირველია, ამ კაცს აკლდა ხასიათის სიმტკიცე და გამო-
ცდილება, ამიტომ ვერ გაიტანა თავი ცხოვრების მეჯლისზე
ბრძოლაში, თორემ მერე ბევრი ვაჭარი გამოჩნდა, რომელიც
ტყავისა და ღუმე-ქონისათვის თითო ცხვარში მანეთსაც არ
იშურებდა, რადგან ქონი საპნის ქარხანისთვის უნდოდათ და
ტყავი სამოგვეთ.

აბა რა სათქმელია ბუნების კანონებისთვის ერთი კაცის
ზარალი—ორი ათასი ცხვრის გაჟლეტა! ეგ მხოლოდ ჩვენ
თვალშია დაღუპული, თორემ ბუნებაში უსარგებლოდ არა
იღუპება-რა. ვინ უწყის, ჩვენი ზარალი ბუნებისთვის რა დიდი
სასარგებლო არის ხოლმე! მართლაც და წააშოიღდინეთ თუნდ
პატარა ფარა ცხვარი, რომელიც ყოველად უზარალოდ მრავ-
ლდებოდეს. ოციოდ წელიწადში მთელ თრიალეთზე ერთი
ფეხის გადადგმა ადგილი აღარ იქნებოდა—სულ ცხვარი და-
იქვრდა. ჰო და ბუნებაც თავისს კანონს ადგია.—ცხოველთა
შორის თანასწორობა *statis quo* არ უნდა დაირღვას, ყოველ-
გვარ არსებას თავის-და-გვარი ადგილი და ზომიერება უნდა
ეჭიროს ცხოვრების მეჯლისზე.

მეცნიერთაგან გამოჩნდა რამდენიმე, რომ უბრალო თვალთ-
უხილავი ბაქტერია-მიკრობებიც-კი მიისწრაფიან მთელი დე-
და-მიწის ზურგი ხელთ დაიჭირონ და ისეთი საშინელის სის-
წრაფით მრავლდებიან, რომ ორიოდ დღეში ერთი წყვილიდ-
გან მილიონი ჩნდება. ერთ-ნაირი ბუზია, პურის მავნებელი
(*күзнька*); ეს ბუზი უთვალისებრებით მეცნიერებს და იმ დას-
კენას მოსულან, რომ ამ ბუზის ერთი წყვილი დედალ-მამლის
ჩამომავლობა 25 წლის შემდეგ 6 მილიონად გარდაიქცეოდაო,
ხოლო 70 წლის შემდეგ სწორედ ორას ათას მილიონად შეა-
გენდაო.

ასე რომ მთელ დედა-მიწის ზურგზე თითო ოთხ-კუთხ დი-

უმზე თითო „კუზკა“ ბუზი იჯდებოდა.— აპა სპილო ხო სპილოა და დარვინის ანგარიშით გამოდის, რომ ერთ წყვილ სპილოთა ჩამომავლობა, თუნდაც თითო ფურ-სპილომ მთელ თავის სიცოცხლეში მხოლოდ სამი სპილო შობოს, მაინც 500 წლის შემდეგ 15 მილიონი შეიქმნებოდა. კიდევ ხუთასი წელიწადი და მთელ ხმელეთს სპილონი დაიქვრდნენ, რადგან იმ ერთი წყვილის ჩამომავლობა ას ხუთი ათასი მილიარდი სპილო შეიქმნებოდა და ხმელეთის თვითველ ოთხ-კუთხ საყენზე სამ-სამი სპილო მოვიდოდა და ძლივს დაეტევოდა.

ამ გვარად, თუმცა ყოველი გვარი ცხოველი და მცენარეც მიისწრაფის მთელი ხმელეთი და ზღვა-ოკეანო თავის ჩამომავლობით გაავსოს, მაგრამ ბუნების კანონის ძალით თანასწორობა არ ირღვევა, ბუნებაში ცხოვრების სასწორი შეურყვეველია. მომეტებული ნაწილი საკმლის, საკვებავის უქონლობით წყდება, ზოგი ჰაერის აუტანლობით იხოცება, ზოგი ავადმყოფობით და ზოგს ხო თავის მტერი არ ელევია. ხოლო, ახლად დაბადებულები დანაკლისის ისევ ავსებენ.— ცოტად თუ ბევრად მხოლოდ ადამიანი ებრძვის, ეწინააღმდეგება, არ ემორჩილება ამ ბუნებრივ კანონს, მაგრამ ადამიანსაც დაუდგება ის დღე, როცა ბუნება ეტყვის: შედეგ! გეყოფაო. აქი ამიტომაც აფრთხილებდა მალტუსი კაცობრიობას: „ადრე ნუ ქორწინდებით, შეილებს ბევრს ნუ გააჩენთ, თორე საკვებავი არ გეყოფათაო.“

ერთი საინტერესო ეპიზოდი ამ მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებაში: „ფოკაში რამდენიმე წელიწადი მიკიტნის დუქანი მქონდა— ასე გვიამბო სერგომ— ზაფხულობით მთიულეები მიერეკებოდნენ ცხვარს ამ იაილებზე (თრიალეთის მთა), ღმერთმა ააშენოს იმათი ოჯახი, სინიდისის ხალხია და მეც ყველასთან პირიანად ვვაჭრობდი. ერთხელ იმათი სარქალი (უფროსი) მეწვია და მეც კაი პატივი ვეცი. რომ მფხოვებოდა, მითხრა:

უმზე თითო „კუზკა“ ბუზი იჯდებოდა.— აჰა სპილო ხო სპილო და დარვინის ანგარიშით გამოდის, რომ ერთ წყვილ სპილოთა ჩამომავლობა, თუნდაც თითო ფურ-სპილომ მთელ თავის სიცოცხლეში მხოლოდ სამი სპილო შობოს, მაინც 500 წლის შემდეგ 15 მილიონი შეიქმნებოდა. კიდევ ხუთასი წელიწადი და მთელ ხმელეთს სპილონი დაიქვრდნენ, რადგან იმ ერთი წყვილის ჩამომავლობა ას ხუთი ათასი მილიარდი სპილო შეიქმნებოდა და ხმელეთის თვითველ ოთხ-კუთხ საყენზე სამ-სამი სპილო მოვიდოდა და ძლივს დაეტევოდა.

ამ გვარად, თუმცა ყოველი გვარი ცხოველი და მცენარეც მიისწრათის მთელი ხმელეთი და ზღვა-ოკეანო თავის ჩამომავლობით გაავსოს, მაგრამ ბუნების კანონის ძალით თანასწორობა არ ირღვევა, ბუნებაში ცხოვრების სასწორი შეურყვეველია. მომეტებული ნაწილი საკმლის, საკვებავის უქონლობით წყდება, ზოგი ჰაერის აუტანლობით იხოცება, ზოგი ავადმყოფობით და ზოგს ხო თავის მტერი არ ელევია. ხოლო, ახლად დაბადებულები დანაკლისის ისევე აესებენ.— ცოტად თუ ბევრად მხოლოდ ადამიანი ებრძვის, ეწინააღმდეგება, არ ემორჩილება ამ ბუნებრივ კანონს, მაგრამ ადამიანსაც დაუდგება ის ღლე, როცა ბუნება ეტყვის: შედეგ! გეყოფაო. აქი ამიტომაც აფრთხილებდა მალტუსი კაცობრიობას: „ადრე ნუ ქორწინდებით, შეილებს ბევრს ნუ გააჩენთ, თორე საკვებავი არ გეყოფათაო.“

ერთი საინტერესო ეპიზოდი ამ მწყემს-მეცხვარეების ცხოვრებაში: „ფოკაში რამდენიმე წელიწადი მიკიტნის ღუქანი მქონდა— ასე გვიამბო სერგომ— ზაფხულობით მთიულეები მიერეკებოდნენ ცხვარს ამ იაილებზე (თრიალეთის მთა), ღმერთმა ააშენოს იმათი ოჯახი, სინიდისის ხალხია და მეც ყველასთან პირიანად ვვაჭრობდი. ერთხელ იმათი სარქალი (უფროსი) მეწვია და მეც კაი პატივი ვეცი. რომ მფხოვებოდა, მითხრა:

— სერგოჯან, ამდენი წელიწადია შენთან ვვაკრობთ და ამ, ჩვენთვის უცხო ქვეყანაში, გვპატრონობ, ამით შენი ძლი-

თუშები ბინაზე.

ნ მადლიერნი ვართ ყველანი. აღბად ჩვენც კაცს გვეძახიან უდი გცხურაეს, შენ პატივისცემას გადაგიხდით. აი, რა არის, ძმაო

— სერგოჯან, ამდენი წელიწადია შენთან ვვაკრობთ და ამ, ჩვენთვის უცხო ქვეყანაში, გვატრონობ, ამით შენი ძლი-

თუშები ბინაზე.

რ მადლიერნი ვართ ყველანი. აღბად ჩვენც კაცს გვეძახიან უდი გცხურავს, შენ პატივისცემას გადაგიხდით. აი, რა არის, ძმაო

„ამ ერთ კვირაზე სუყველას ცხვარი ჩამოივლის— შინ სივლივართ— შენ, ჩემო ძმაო, აგერ იმ გორასთან პურ-ღვინოთი დაგვიხვდი და ზარალში არ ჩავარდებო.“

„მეც მოვემზადე და დანიშნულს დროს, დანიშნულ ალაკას ისეთის ხარჯით დავუხვდი, რომ თქვენი მოწონებული. კათავდა თუ არა ლხინი, ახლა, ბატონო, მოჰყვენ და იმან ათი ცხვარი მომიღალა, იმან ოცი, იმან ოც-და-ათი... შევ-აედე და ააშენოს ღმერთმა იმათი ოჯახი! ას ოც-და სამი ცხვარი მომიგროვეს საჩუქრად.“

„ყველაზე მეტი-კი ი სარქალმა მაჩუქა და მერე გაავსო ჯამი ღვინით და დამლოცა:— „ღმერთმა, ძმაო, მშვიდობაში ჰოვანხმაროს ეს ცხვარი და ერთი ასად გიქციოს!... ჯამი რო დაკალა, განაგრძო: „მაგრამ აი რა არის... შენ ამათი შენა-ზა გაგიქირდება, აი ძმავ, —ნიშანი დავადოთ და ჩემს ცხვარ-ში გავეურვე შენს ბედობაზე. მაისს რო მოვალთ, მაშინ ინა-ხულე შენი საქონელი“.

„მე დიდი მადლობა გადუხადე ყველას და მერე სარქალ-საც თავი დაუქარ—თუ-კი, ძმავ, მაგისთანა სიკეთეს იზამ-თქო... შემინახავ კიდევ.“

„დადგა გაზაფხული, კვლავ მოვიდნენ თუშები, მორკეეს ცხვარი, მაგრამ ის ჩემი ნაცნობი-კი არსად გამოჩნდა; ასე გა-იარა 2—3 წელიწადმა... ის კაცი აქეთვე აღარ მოვიდა და აღარც მისი ცხვარი მოსულა. ამბავი-კი მომდიოდა, რომ შენი ცხვარი მშვიდობიანათაა და ეხლა 400 გახდაო. მეც ვიფიქრე: ე, მადლობა ღმერთს, ალბად ჩემს ბედს უმუშავნია მეთქი...“

„ერთ ზაფხულსაც ვნახოთ, ვილაც თუში, დაგლეჯილი ტანისამოსით მომადგა დუქნის კარებზე... გამარჯვება შენი, სერგოო...“

— ?!

„ამ ერთ კვირაზე სუყველას ცხვარი ჩამოივლის— შინ სივლივართ— შენ, ჩემო ძმაო, აგერ იმ გორასთან პურ-ღვინოთი დაგვიხვდი და ზარალში არ ჩავარდებო.“

„მეც მოვემზადე და დანიშნულს დროს, დანიშნულ ალაკას ისეთის ხარჯით დავუხვდი, რომ თქვენი მოწონებული. კათავდა თუ არა ლხინი, ახლა, ბატონო, მოჰყვენ და იმან ათი ცხვარი მომიღალა, იმან ოცი, იმან ოც-და-ათი... შევ-აედე და ააშენოს ღმერთმა იმათი ოჯახი! ას ოც-და სამი ცხვარი მომიგროვეს საჩუქრად.“

„ყველაზე მეტი-კი ი სარქალმა მაჩუქა და მერე გაავსო ჯამი ღვინით და დამლოცა:— „ღმერთმა, ძმაო, მშვიდობაში ჰოვანხმაროს ეს ცხვარი და ერთი ასად გიქციოს!... ჯამი რო დაკალა, განაგრძო: „მაგრამ აი რა არის... შენ ამათი შენა-ხვა გაგიქირდება, აი ძმავე,— ნიშანი დავადოთ და ჩემს ცხვარ-ში გავეურვე შენს ბედობაზე. მაისს რო მოვალთ, მაშინ ინა-ხულე შენი საქონელი“.

„მე დიდი მადლობა გადუხადე ყველას და მერე სარქალ-საც თავი დაუქარ— თუ-კი, ძმავე, მაგისთანა სიკეთეს იზამ-თქო... შემინახავ კიდევ.“

„დადგა გაზაფხული, კვლავ მოვიდნენ თუშები, მორკეეს ცხვარი, მაგრამ ის ჩემი ნაცნობი-კი არსად გამოჩნდა; ასე გა-იარა 2—3 წელიწადმა... ის კაცი აქეთვე აღარ მოვიდა და აღარც მისი ცხვარი მოსულა. ამბავი-კი მომდიოდა, რომ შენი ცხვარი მშვიდობიანათა და ეხლა 400 გახდაო. მეც ვიფიქრე: ე, მადლობა ღმერთს, ალბად ჩემს ბედს უმუშავნია მეთქი...“

„ერთ ზაფხულსაც ვნახოთ, ვილაც თუში, დაგლეჯილი ტანისამოსით მომადგა დუქნის კარებზე... გამარჯვება შენი, სერგოო...“

— ?!

— ვაი ჩემს თავს! ველარ მიცანი განა... მართლაც და
აღივს ვიცანი ის ჩემი მეგობარი სარქალი.

— რა იყო, კაცო, როგორ იყო, — ვაი, შენს სერგოს —
ეგ რა ამბავია შენ თავს-მეთქი.

— რალა როგორ იყო — მიპასუხა — დავიღუპე კაცი, სერ-
გოჯან... აი ხო მხედავ, რა ვიყავი და ახლა რა ვარ... მაგ-
რამ, ძმაო, ღმერთს ნუ ვცოდავთ, ეჰ, მადლობა მის ძლიე-
რებას, ალბად უფლის ნება ასე იყო — მეწერა და გადამხდა.
მაგრამ, ძმაო, ჩემსას არ ვჩივი, მე უფრო ის მიკლავს გულს,
სერგოჯან, რომა შენთანაც პირშავად გამოვედი...

„თურმე იმ 2 — 3 წელიწადს ზაფხულობით საიღლაც კავ-
კავის მთებისკენ დაჰყავდა ცხვარი... ერთ გაზაფხულსაც, როცა
ცხვარი არხინად სძოვდა ამ მთებზე, უცერივ ამოვარდა თურმე
საშინელი გრიგალი, ქარიშხალმა დაუბერა, ცამ მოიქეშა,
ასტყდა ქექა-ქუხილი, დაფრახა ცხვარი, აირია თავზარ-და-
ცემული ფარა. ამ აურ-ზაურის და ალიაქოთის დროს, აკი
ღმერთი გაუწყრა, ერთი ყოჩი ახტა სალ-კლდეზე, თვალ ჩაუ-
წვდენელ ხრამში გადაეშვა, გადავარდა. ქარის გრივალმაც
ხელი შეუწყო და მთელი ფარა, ექვსი ათასი ცხვარი, როგორც
ერთი, იმ ყოჩს გადაჰყვა და თერგის ხეობაში უფსკრულს ჩა-
იღუპა, თერგის ზვირთებში შთაინთქა, დარჩა ეს საწყალი კა-
ცი ხელ-დაბანილი.

„უბედური ძლიერ შემეცოდა... რა კაციც იყო, იმის
აჩრდილიც არა ჩანდა, ისე მოკაკულ-იყო წელში, რომ ასი
წლის ბერიკაცს ჰგავდა... ჩემი ცხვრის დარდი ვილას ჰქონდა
— სადაც ამის 6000 დაიღუპა, იქ ჩემი 400-იც თქვენი ჰირის
სანაცვლო იყოს.

„იმ ზაფხულს ეს კაცი აქ მთაში დარჩა თავის მეზობელ
მეცხვარეთა ბინებზე.

— ვაი ჩემს თავს! ველარ მიცანი განა... მართლაც და
აღივს ვიცანი ის ჩემი მეგობარი სარქალი.

— რა იყო, კაცო, როგორ იყო, — ვაი, შენს სერგოს —
ეგ რა ამბავია შენ თავს-მეთქი.

— რალა როგორ იყო — მიპასუხა — დავიღუპე კაცი, სერ-
გოჯან... აი ხო მხედავ, რა ვიყავი და ახლა რა ვარ... მაგ-
რამ, ძმაო, ღმერთს ნუ ვცოდავთ, ეჰ, მადლობა მის ძლიე-
რებას, ალბად უფლის ნება ასე იყო — მეწერა და გადამხდა.
მაგრამ, ძმაო, ჩემსას არ ვჩივი, მე უფრო ის მიკლავს გულს,
სერგოჯან, რომა შენთანაც პირშავად გამოვედი...

„თურმე იმ 2 — 3 წელიწადს ზაფხულობით საიღლაც კავ-
კავის მთებისკენ დაჰყავდა ცხვარი... ერთ გაზაფხულსაც, როცა
ცხვარი არხინად სძოვდა ამ მთებზე, უცერივ ამოვარდა თურმე
საშინელი გრიგალი, ქარიშხალმა დაუბერა, ცამ მოიქეშა,
ასტყდა ქექა-ქუხილი, დაფრახა ცხვარი, აირია თავზარ-და-
ცემული ფარა. ამ აურ-ზაურის და ალიაქოთის დროს, აკი
ღმერთი გაუწყრა, ერთი ყოჩი ახტა სალ-კლდეზე, თვალ ჩაუ-
წვდენელ ხრამში გადაეშვა, გადავარდა. ქარის გრივალმაც
ხელი შეუწყო და მთელი ფარა, ექვსი ათასი ცხვარი, როგორც
ერთი, იმ ყოჩს გადაჰყვა და თერგის ხეობაში უფსკრულს ჩა-
იღუპა, თერგის ზვირთებში შთაინთქა, დარჩა ეს საწყალი კა-
ცი ხელ-დაბანილი.

„უბედური ძლიერ შემეცოდა... რა კაციც იყო, იმის
აჩრდილიც არა ჩანდა, ისე მოკაკულ-იყო წელში, რომ ასი
წლის ბერიკაცს ჰგავდა... ჩემი ცხვრის დარდი ვილას ჰქონდა
— სადაც ამის 6000 დაიღუპა, იქ ჩემი 400-იც თქვენი ჰირის
სანაცვლო იყოს.

„იმ ზაფხულს ეს კაცი აქ მთაში დარჩა თავის მეზობელ
მეცხვარეთა ბინებზე.

თუშები.

თუშები.

„ნათქვამია:“ გულს ნუ გაიტეხ, საწყალო, სოფელი ღონიერიო.“

„ცხვარმა რო შინ წასვლად ჩამოიარა, ის ჩემი მეგობარი თუში მხიარული ვნახე—წელშიაც გამართულიყო, პირიც მოეპარსა და ულვაშებიც დაეგრიხა...“

„თურმე ნუ ბრძანებთ ათას ორასი ცხვრის პატრონი გამხდარიყო!— ყველა თუშს თავის ფარიდამ უჩუქებია ვის ათი, ვის ოცი და ვის ორმოცი, და ისე მთელ ფარას გახარებული მოუძღოდა.“

„მე გამიკვირდა და ასე ამიხსენს, რომ ეს ჩვეულებად, წესად გვაქვსო.“

— „ვინ იცის, ძმაო, შუბლზედ ვის რა გვიწერია, დღეს რა მოაქვს, ღამეს რა? აგერ დღეს თუ ხუთი ათასის პატრონი ვარ, ხვალ ღმერთმან უწყის, შეიძლება მეც ხელ ცარიელი დავრჩე— მაშინ მეც მიშველიან.“ — ასე მიაბზო ერთმა მდიდარმა თუშმა.

„ამ ზაფხულსაც აქ ვნახე და ეხლა, როგორც მიიხრა, უკვე 4000 ცხვრის პატრონია.“

„ეჰ, მადლობა ღმერთსა, ასე ტრიალებს ქვეყნიერება— მართალ კაცს ღმერთი არ გასწირავს.“

—

სხვათა შორის მე გამოვიკითხე— აქ რომ ამისთანა იაილები, კარგი საძოვრები არის, რატომ აქაური მემამულენი არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას. ამათ ის აზრი გამოსთქვეს, რომ რა საქმეშიაც კაცი თითონ შიგ არა სდგას, ზარალის მეტს ვერას ნახავს. ნომეტებული ნაწილი მეცხვარეებად აქ ქურთები ღგებიან, შევხედამ და მოგიტანს ცხვრის მძორს — მგელმა შექამაო, ნამდვილად-კი თავისი გამოხრულია. რომელი ცხვარიც თვალში მოუვა, ყელში სწვდება და რამდენსამე ალაგას პაწია დანით ისე დასჩხვლეტს, რომ მგლის ნაკბილარს დაამეზავსოს. მერე, ბატონო, მოსთლის ვეებართელა ღუმას,

„ნათქვამია:“ გულს ნუ გაიტეხ, საწყალო, სოფელი ღონიერიაო.“

„ცხვარმა რო შინ წასვლად ჩამოიარა, ის ჩემი მეგობარი თუში მხიარული ვნახე—წელშიაც გამართულიყო, პირიც მოეპარსა და ულვაშებიც დაეგრიხა...“

„თურმე ნუ ბრძანებთ ათას ორასი ცხვრის პატრონი გამბღარიყო!— ყველა თუშს თავის ფარიდამ უჩუქებია ვის ათი, ვის ოცი და ვის ორმოცი, და ისე მთელ ფარას გახარებული მოუძღოდა.“

„მე გამიკვირდა და ასე ამიხსნეს, რომ ეს ჩვეულებად, წესად გვაქვსო.“

— „ვინ იცის, ძმაო, შუბლზედ ვის რა გვიწერია, დღეს რა მოაქვს, ღამეს რა? აგერ დღეს თუ ხუთი ათასის პატრონი ვარ, ხვალ ღმერთმან უწყის, შეიძლება მეც ხელ ცარიელი დავრჩე— მაშინ მეც მიშველიან.“ — ასე მიაბზო ერთმა მდიდარმა თუშმა.

„ამ ზაფხულსაც აქ ვნახე და ეხლა, როგორც მიიხრა, უკვე 4000 ცხვრის პატრონია.“

„ეჰ, მადლობა ღმერთსა, ასე ტრიალებს ქვეყნიერება— მართალ კაცს ღმერთი არ გასწირავს.“

—

სხვათა შორის მე გამოვიკითხე— აქ რომ ამისთანა იაი-ლები, კარგი საძოვრები არის, რატომ აქაური მემამულენი არ ეწყობიან ცხვრის მოშენებას. ამათ ის აზრი გამოსთქვეს, რომ რა საქმეშიაც კაცი თითონ შიგ არა სდგას, ზარალის მეტს ვერას ნახავს. ნომეტებული ნაწილი მეცხვარეებად აქ ქურთები ღგებიან, შევხედამ და მოგიტანს ცხვრის მძორს — მგელმა შექაშაო, ნამდვილად-კი თავისი გამოხრულია. რომელი ცხვარიც თვალში მოუვა, ყელში სწვდება და რამდენსამე ალაგას პაწია დანით ისე დასჩხვლეტს, რომ მგლის ნაკბილარს დაამეზავსოს. მერე, ბატონო, მოსთლის ვეებართელა ღუმას,

გამოიღებს შიგნეულებს, ამოსკრის სუკებს და ფეხების რბილებს—და აბა სხვა რაღა დარჩა? მერე ძაღლებს გადაუგდებს საჯიჯგნად, სათრევად, რა არის მგლის ნაგლეჯი - ნაკვამს უფრო დაემგზავსოსო. ამ გვარ მძორს მოგიტანს და გადმოგიგდებს... აგერ ბარათა მგელმა შექამაო... „მატყულს თუ იტყვით, იმასაც, ვიდრე გაპარსვის ღრო დადგებოდეს, მწყემსი ნახევარს კიდევ გამოსწიწკნის—ჯაგებში დი-გლიჯაო... ე, მერე ჯავახეთში ჯაგებს რა უნდა? ეკითხებით—კაქუკებში და ქვებშიო... მახლას! თან წიწკნის, თან ცოტ-ცოტათი ჩუმად ჰყიდის. აბა რძე რაა და იმის მოპარვასაც-კი ახერხებს: კალთებში მალულად ხარის ბუშტი უღვია და როცა სწველის თავის პარკსაც ავსებს. მერე აკეთებს ყველს და ჩუმა-მუშტარი გამოუღეველია. რას იზამ!

„მოდო ახლა და შენ ჩამოუდექი!

„არა, ძმაო, რა საქმეშიაღ თითონ შენ არ სდგებარ, იმ საქმიდამ ხეირს ნუ გამოვლი.

„ნათქომაია: „ცხვარო, ვისი ხარ?—ვის კარზედაც ვბლავიო“...

ამა ანდაზით დააბოლოვა თავისი სკეპტიკური ბაასი ჩემმა თანამგზავრმა.

მე კი იმ აზრისა ვარ, რომ აქ ქურთი-მწყემსი არაფერშია გასამტყუნარი... აქ მხოლოდ ბრძოლაა ცხოვრების მეჯლისზე.—თუმცა უსწავლეელია, მაგრამ მწყემსმა ბუნებრივი წესი ალლოთი იცის და ცხოვრება-ქონების გათანასწოების პრინციპს მისდევს—განა არც ერთხელ არ მოსდის ფიქრათ, როცა სერზე ზის, თან სალამურს უკრავს და თან შურით დასცქერის ძირს გაფენილ ცხვრის ფარას: „ჰალა, ჰალა! ბიჭოს, ეს სადაური სამართალია, აღას ხუთასი ცხვარი ჰყავს და მე-კი

გამოიღებს შიგნეულებს, ამოსკრის სუკებს და ფეხების რბილებს—და აბა სხვა რაღა დარჩა? მერე ძაღლებს გადაუგდებს საჯიჯგნად, სათრევად, რა არის მგლის ნაგლეჯი - ნაკვამს უფრო დაემგზავსოსო. ამ გვარ მძორს მოგიტანს და გადმოგიგდებს... აგერ ბარათა მგელმა შექამაო... „მატყულს თუ იტყვით, იმასაც, ვიდრე გაპარსვის ღრო დადგებოდეს, მწყემსი ნახევარს კიდევ გამოსწიწკნის—ჯაგებში დი-გლიჯაო... ე, მერე ჯავახეთში ჯაგებს რა უნდა? ეკითხებით—კაქუკებში და ქვებშიო... მახლას! თან წიწკნის, თან ცოტ-ცოტათი ჩუმად ჰყიდის. აბა რძე რაა და იმის მოპარვასაც-კი ახერხებს: კალთებში მალულად ხარის ბუშტი უღვია და როცა სწველის თავის პარკსაც ავსებს. მერე აკეთებს ყველს და ჩუმა-მუშტარი გამოუღეველია. რას იზამ!

„მოდით ახლა და შენ ჩამოუდექი!

„არა, ძმაო, რა საქმეშიაღ თითონ შენ არ სდგებარ, იმ საქმიდამ ხეირს ნუ გამოვლი.

„ნათქომაია: „ცხვარო, ვისი ხარ?—ვის კარზედაც ვბლავიო“...

ამა ანდაზით დააბოლოვა თავისი სკეპტიკური ბაასი ჩემმა თანამგზავრმა.

მე კი იმ აზრისა ვარ, რომ აქ ქურთი-მწყემსი არაფერშია გასამტყუნარი... აქ მხოლოდ ბრძოლაა ცხოვრების მეჯლისზე.—თუმცა უსწავლეელია, მაგრამ მწყემსმა ბუნებრივი წესი ალლოთი იცის და ცხოვრება-ქონების გათანასწოების პრინციპს მისდევს—განა არც ერთხელ არ მოსდის ფიქრათ, როცა სერზე ზის, თან სალამურს უკრავს და თან შურით დასცქერის ძირს გაფენილ ცხვრის ფარას: „ჰალა, ჰალა! ბიჭოს, ეს სადაური სამართალია, აღას ხუთასი ცხვარი ჰყავს და მე-კი

არც ერთიო. მე ლამეს ვტყვ, დღისით მოსვენება არა მაქვს და სარგებლობა-კი აღარაო.“

ეპ! ვინც იცის, რა ჯოჯოხეთური ცხოვრება აქვთ მეცხვარეებს ზამთარ-ზაფხულს, ის დანაშაულად არ ჩაუთვლის ერთი და ორი ცხვრის შექმას. მე გაკვირვებული დავრჩი, როდესაც გამოვიკითხე ამათი ცხოვრება. წარმოიდგინეთ პური არც-კი აქვთ საქმელად; ზოგ ფარაში ოც-და-ათამდე მეცხვარეა და იმათთვის პურის ცხობა ვინ უნდა მოასწროსო. მართალია, ზოგიერთებს ჰყაფთ ხაბაზი ბინაზე, რომელიც საჯზე ხანხლამს, აცხობს პურს, მაგრამ მეტი ნაწილი-კი (მაგალითად, მთიულეები, ფშავი და ხევსური) ქუმელით იკვებება. თურმე მოხალავენ ქერს, დაფქვამენ და ეს ფქვილი აწყვია ტომრებით ბინაზე. გაუესებენ მწყემსს გუდას ამ ფქვილით და ის არის მისი საზარდო-საკვები რამდენიმე დღით. ამ ფქვილს თურმე წყალში აფშრუკავენ და ქუმელივით სქამენ. სასმელს-კი არა უჭირს-რა, როცა რძეს ბატკნის მაჭიკით (დვრიტათი) სკრიან და ყველს აკეთებენ, მონარჩენი რძისა—შრატი, ანუ კალტი თავზე სასხმელად აქვთ. ამისთანა კვება ერთის შეხედვით თითქო ვაი-ვაგლახისაა, მაგრამ რადგან მათი კუჭი შეჩვეულია და კარგად იწელებს, ამიტომაც შრატი და ქუმელი ძლიერ ასუქებს მწყემსებს.

რალა თქმა უნდა, არც უიმისობაა, ზოგჯერ ჩიჩიაც შეხედებათ ხოლმე „ხილი მეხილესაო“, და თუ კარგი მეპატრონის ხელშია, ნუნუათიც ზოგჯერ ეზიარება. ყველა ამას დაუმატეთ იაილის, მთის გრილი, სუფთა ჰაერი და რალა ექვი უნდა ვიქონიოთ მწყემსის ჯანმრთელობაზე.

ჯამაგირი 6—8—9 თუმანი აქვს კარგ მეცხვარეს წელიწადში და ამ ფულისთვის დღე არა აქვს მოსვენება, დილა და ღამე.

აღრიანად, თრთვილს აიღებს თუ არა, აშლის ბინილამ

არც ერთიო. მე ლამეს ვტყვ, დღისით მოსვენება არა მაქვს და სარგებლობა-კი აღარაო.“

ეპ! ვინც იცის, რა ჯოჯოხეთური ცხოვრება აქვთ მეცხვარეებს ზამთარ-ზაფხულს, ის დანაშაულად არ ჩაუთვლის ერთი და ორი ცხვრის შექმას. მე გაკვირვებული დავრჩი, როდესაც გამოვიკითხე ამათი ცხოვრება. წარმოიდგინეთ პური არც-კი აქვთ საქმელად; ზოგ ფარაში ოც-და-ათამდე მეცხვარეა და იმათთვის პურის ცხობა ვინ უნდა მოასწროსო. მართალია, ზოგიერთებს ჰყაფთ ხაბაზი ბინაზე, რომელიც საჯზე ხანხლამს, აცხობს პურს, მაგრამ მეტი ნაწილი-კი (მაგალითად, მთიულეები, ფშავი და ხევსური) ქუმელით იკვებება. თურმე მოხალავენ ქერს, დაფქვამენ და ეს ფქვილი აწყვია ტომრებით ბინაზე. გაუესებენ მწყემსს გუდას ამ ფქვილით და ის არის მისი საზარდო-საკვები რამდენიმე დღით. ამ ფქვილს თურმე წყალში აფშრუკავენ და ქუმელივით სქამენ. სასმელს-კი არა უჭირს-რა, როცა რძეს ბატკნის მაჭიკით (დვრიტათი) სკრიან და ყველს აკეთებენ, მონარჩენი რძისა—შრატი, ანუ კალტი თავზე სასხმელად აქვთ. ამისთანა კვება ერთის შეხედვით თითქო ვაი-ვაგლახისაა, მაგრამ რადგან მათი კუჭი შეჩვეულია და კარგად იწელებს, ამიტომაც შრატი და ქუმელი ძლიერ ასუქებს მწყემსებს.

რალა თქმა უნდა, არც უიმისობაა, ზოგჯერ ჩიჩიაც შეხედებათ ხოლმე „ხილი მეხილესაო“, და თუ კარგი მეპატრონის ხელშია, ნუნუათიც ზოგჯერ ეზიარება. ყველა ამას დაუმატეთ იაილის, მთის გრილი, სუფთა ჰაერი და რალა ექვი უნდა ვიქონიოთ მწყემსის ჯანმრთელობაზე.

ჯამაგირი 6—8—9 თუმანი აქვს კარგ მეცხვარეს წელიწადში და ამ ფულისთვის დღე არა აქვს მოსვენება, დილა და ღამე.

აღრიანად, თრთვილს აიღებს თუ არა, აშლის ბინილამ

ცხვარს და მთელი ცისმარე დღე მათ დაძლომას სცდილობს. ამ დროს აედარია, ჰეჰა-ქუხილი, წვიმა-ქარიშხალი, ტალახი თუ სიცხე-პაპანაქება, ყველაფერი უნდა აიტანოს. ან-კი თავის თავს რას დასდევს, უნდა ეცადოს ცხვარი სიცხე-სიცივემ არ შეაწუხოს, არაფერმა დააფრთხოს, ფარას ცხვარი არ ასხლტეს და სხვ. დი სხვ...

„ჩვენი ჰურის კაშა სისხლის ჰურის კაშა არიო“— მითხრა ერთმა მწყემსმა—რასაკვირველია, მწყემსი-მეცხვარე ცხრა თუმნისთვის წელიწადში (ზოგს-კი მხოლოდ ხუთი თუმანი აქვს) ამდენ წვალებას არ აიტანდა, უკეთუ იმედი არ ჰქონდეს—დღეს თუ ხვალ მეც ცხვრის პატრონი შევიქნებიო.

ზოგ მწყემსს ფულის მაგიერ ჯამაგირად თოხლები აქვს ყოველ წლივ დანიშნული. წელიწადში კარგი მეცხვარე-მწყემსი აიღებს 30—50 თოხლ ცხვარს და მომავალში, რასაკვირველია, უმრავლდება. აქვე უნდა შევნიშნათ, რომ ცხვრის მეპატრონე ართმევს იმ მწყემსს, რომელსაც უკვე ფარაში თავის ცხვარიც ჰყავს, ათზე ერთ ცხვარს, ეს იმიტომ, რომ საბალახის, მარილის და სხვა ხარჯი გამოვიდნენ. კარგ მეცხვარეს ჯამაგირის გარდა ბატკნებზედაც ოცზე ერთი ანუ 5% საჩუქარი აქვს და ამ გვარად 5—6 წლის შემდეგ მეპატრონედ ხდება—ფარა ჰყავს და მწყემსებიც უქირავს. „სულელია ის სალდათი, ვინც ღენერლობას არ ელისო“—იმედი მხნეობის დედა.

მაშ, ჰალალი იყოს, მკითხველო, მწყემსისთვის ცხვრის შექმნა,—ცხოვრების მეჯლისზედ ესენი მართლა რო იბრძვიან. დღისით დაქანცულს მწყემსს ღამეც მოსვენება არა აქვს. ბინაზე მილაღამს თუ არა, ახლა მთელი ღამე დარაჯად უნდა იდგეს, ან მგელმა არ მოსტაცოს ცხვარი, ან ორ-ფეხა მგელკაცმა.

აგერ წელსაც მოხდა უბედურება, რომელსაც მეტად სა-

ცხვარს და მთელი ცისმარე დღე მათ დაძლომას სცდილობს. ამ დროს აედარია, ჰეჰა-ქუხილი, წვიმა-ქარიშხალი, ტალახი თუ სიცხე-პაპანაქება, ყველაფერი უნდა აიტანოს. ან-კი თავის თავს რას დასდევს, უნდა ეცადოს ცხვარი სიცხე-სიცივემ არ შეაწუხოს, არაფერმა დააფრთხოს, ფარას ცხვარი არ ასხლტეს და სხვ. დი სხვ...

„ჩვენი ჰურის კამა სისხლის ჰურის კამა არიო“— მითხრა ერთმა მწყემსმა—რასაკვირველია, მწყემსი-მეცხვარე ცხრა თუმნისთვის წელიწადში (ზოგს-კი მხოლოდ ხუთი თუმანი აქვს) ამდენ წვალებას არ აიტანდა, უკეთუ იმედი არ ჰქონდეს—დღეს თუ ხვალ მეც ცხვრის პატრონი შევიქნებიო.

ზოგ მწყემსს ფულის მაგიერ ჯამაგირად თოხლები აქვს ყოველ წლივ დანიშნული. წელიწადში კარგი მეცხვარე-მწყემსი აიღებს 30—50 თოხლ ცხვარს და მომავალში, რასაკვირველია, უმრავლდება. აქვე უნდა შევნიშნათ, რომ ცხვრის მეპატრონე ართმევს იმ მწყემსს, რომელსაც უკვე ფარაში თავის ცხვარიც ჰყავს, ათზე ერთ ცხვარს, ეს იმიტომ, რომ საბალახის, მარილის და სხვა ხარჯი გამოვიდნენ. კარგ მეცხვარეს ჯამაგირის გარდა ბატკნებზედაც ოცზე ერთი ანუ 5% საჩუქარი აქვს და ამ გვარად 5—6 წლის შემდეგ მეპატრონედ ხდება—ფარა ჰყავს და მწყემსებიც უქირავს. „სულელია ის სალდათი, ვინც ღენერლობას არ ელისო“—იმედი მხნეობის დედა.

მაშ, ჰალალი იყოს, მკითხველო, მწყემსისთვის ცხვრის შექმნა,—ცხოვრების მეჯლისზედ ესენი მართლა რო იბრძვიან. დღისით დაქანცულს მწყემსს ღამეც მოსვენება არა აქვს. ბინაზე მილაღამს თუ არა, ახლა მთელი ღამე დარაჯად უნდა იდგეს, ან მგელმა არ მოსტაცოს ცხვარი, ან ორ-ფეხა მგელკაცმა.

აგერ წელსაც მოხდა უბედურება, რომელსაც მეტად სა-

ზარელი შემდეგი მოჰყვა. თავკვეთილას ძირში, ამ გაზაფხულზე, თათრები მისულიყვნენ ცხვრის მოსაპარად. მწყემსი-მეცხვარე, რასაკვირველია, ღამე ფრთხილათაა, როგორც მგლისა და სხვა ოთხფეხ ნადირისა ეშინია, ისე ორ-ფეხა მხეცებისაც. ქიზიყელმა მწყემსმაც ღამე ვერ გაარჩია ქურდი ორ-ფეხა, ნადირი მგელი ჰგონებოდა, ესროლა თოფი და ერთი თათარი თურმე ტყვიით დასჭრა, რომელიც გზაზე მოჰკვდომოდათ მის ამხანაგებს, ბორჩალოს თათრებს.

ამ ორიოდე თვის წინედ კიდევ ერთი თათარი მოკლა ქართველმა მწყემსმა, რომელიც ბარალეთის ზემოდ ცხვარს მწყსიდა და ღამე მიუხტა თათარი ცხვრის მოსაპარად. ეს-კი ჩემის აზრით გადაქარბებული მხეცური და არა ბუნებრივი ბრძოლაა ცხოვრების მეჯლისზე.

ბარალელმა მეცხვარემ კომბალს თავი დაანება, და ახლა სახრე უკავია ხელში, რადგან ნამდვილად იცის, რო თარაქამა თათრები არ შეარჩენენ. ცხვარშიაც რო დარჩეს, ახშიაც არი თათრები სისხლს აიღებენ.

ეს მხეცური ჩეულება ჯერ გვიან აღმოიფხვნება ამ ველურ ხალხში.

საინტერესოა შემდეგი ეპიზოდი ამ თარაქამა თათრების ცხოვრებიდამ.

ბარალელმა ბიქმა თათარი რო მოკლა, რასაკვირველია, მთავრობის მოხელეებს აცნობეს და ადგილობრივ, მწყემსთა ბინაზე, მოვიდა ექიმი და გამომძიებელი. მკვდარი გასჭრეს, შეამოწმეს და იქვე დამარხეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ სამარე უკვე ცარიელი იყო—ნათესავებს მოეპარათ მოკლული თათრის გვამი. მაშასადამე, მთის კლდეებში ჩასაფრებული იყვნენ მოკლულის ნათესავები და მთელ სცენას, მკვდრის გაჭრა-შემოწმებასა, კბილის კრაქუნით გიჟურებს უცქეროდნენ, ვიდრე შენიშნეს სად ჩაფლეს, და ღამე მოიპარეს.

ზარელი შემდეგი მოჰყვა. თავკვეთილას ძირში, ამ გაზაფხულზე, თათრები მისულიყვნენ ცხვრის მოსაპარად. მწყემსი-მეცხვარე, რასაკვირველია, ღამე ფრთხილათაა, როგორც მგლისა და სხვა ოთხფეხ ნადირისა ეშინია, ისე ორ-ფეხა მხეცებისაც. ქიზიყელმა მწყემსმაც ღამე ვერ გაარჩია ქურდი ორ-ფეხა, ნადირი მგელი ჰგონებოდა, ესროლა თოფი და ერთი თათარი თურმე ტყვიით დასჭრა, რომელიც გზაზე მოჰკვდომოდათ მის ამხანაგებს, ბორჩალოს თათრებს.

ამ ორიოდე თვის წინედ კიდევ ერთი თათარი მოკლა ქართველმა მწყემსმა, რომელიც ბარალეთის ზემოდ ცხვარს მწყსიდა და ღამე მიუხტა თათარი ცხვრის მოსაპარად. ეს-კი ჩემის აზრით გადაქარბებული მხეცური და არა ბუნებრივი ბრძოლაა ცხოვრების მეჯლისზე.

ბარალელმა მეცხვარემ კომბალს თავი დაანება, და ახლა სახრე უკავია ხელში, რადგან ნამდვილად იცის, რო თარაქამა თათრები არ შეარჩენენ. ცხვარშიაც რო დარჩეს, ახშიაც არი თათრები სისხლს აიღებენ.

ეს მხეცური ჩეულება ჯერ გვიან აღმოიფხვნება ამ ველურ ხალხში.

საინტერესოა შემდეგი ეპიზოდი ამ თარაქამა თათრების ცხოვრებიდამ.

ბარალელმა ბიქმა თათარი რო მოკლა, რასაკვირველია, მთავრობის მოხელეებს აცნობეს და ადგილობრივ, მწყემსთა ბინაზე, მოვიდა ექიმი და გამომძიებელი. მკვდარი გასჭრეს, შეამოწმეს და იქვე დამარხეს.

რამდენიმე დღის შემდეგ სამარე უკვე ცარიელი იყო—ნათესავებს მოეპარათ მოკლული თათრის გვამი. მაშასადამე, მთის კლდეებში ჩასაფრებული იყვნენ მოკლულის ნათესავები და მთელ სცენას, მკვდრის გაჭრა-შემოწმებასა, კბილის კრაქუნით გიჟურებს უცქეროდნენ, ვიდრე შენიშნეს სად ჩაფლეს, და ღამე მოიპარეს.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და რეხა.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და რმხა.

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და ჩხვა.

თ ა გ ა I.

სადილი და მგელი.—ჩვენი დიდ-სულოვნობა,—ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.—მგელს მგლობა ერქვა, ა დ ა მ ი ა ნ მ ა ქვეყანა ამოაგდო.—ცხოვრება არავის უცდის.—ბუნების ჩარხის ტრიალი არავისთვის შემდგარა.—ცხვარი მგელსა სჭამს.—ბუნებაში არა იკარგება-რა.—მზეცთა მეფე და მცენარენი.—შესაზარი ახალი აშბავი.—ირაკლი მეფე და ოსმალის ელჩნი.—ოსმალთა და ლეკთა დაუღვრომელი ბარბაროსობა.—სად დაღესტანი, სად ახალციხე!—რა ზომები მიიღო ირაკლი მეფემ ლეკთა წინააღმდეგ?—შინა მტერნი იუდანი.—არ მისცა ღმერთმა ქართველ კაცს ნიჭი ერთობისა, ერთ-სულობისა.—ურჩი ქსნის ერისთავის ანაფეხას გადაცემა.—გიორგი ერისთავის ნაამბობი, როგორ ამოწყვიტა მეფე ირაკლიმ სამშობლოს მოლაღატე ქსნის ერისთავნი.—ელჩების გამომშვიდობა და მრისხანე მეფის უკანასკნელი დასკვნა ოსმალის წინდაუხედავ პოლიტიკაზე.—რა ბედი გადაუწყვიტა გაბეზრებულმა ირაკლიმ თავის სამეფოს?

ედ იმ ადგილას, საიდანაც წალკას დავუკურებდით, თრიალეთის მთის ქედზე, გადასახედზე ამოვირჩიეთ კლდით დაჩრდილოული ადგილი და აქ თავი მოვაფარეთ შუადლის მზის მწვავე სხივებს. გაეშალეთ ნაბღები და ღვთის წინაშე დროც იყო კუქისთვისაც გვეზრუ-

ნაწილი მეხუთე.

წალკა და ჩხვა.

თ ა გ ა I.

სადილი და მგელი.—ჩვენი დიდ-სულოვნობა,—ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.—მგელს მგლობა ერქვა, ა დ ა მ ი ა ნ მ ა ქვეყანა ამოაგდო.—ცხოვრება არავის უცდის.—ბუნების ჩარხის ტრიალი არავისთვის შემდგარა.—ცხვარი მგელსა სჭამს.—ბუნებაში არა იკარგება-რა.—მზეცთა მეფე და მცენარენი.—შესაზარი ახალი აშბავი.—ირაკლი მეფე და ოსმალის ელჩნი.—ოსმალთა და ლეკთა დაუღვრომელი ბარბაროსობა.—სად დაღესტანი, სად ახალციხე!—რა ზომები მიიღო ირაკლი მეფემ ლეკთა წინააღმდეგ?—შინა მტერნი იუღანი.—არ მისცა ღმერთმა ქართველ კაცს ნიჭი ერთობისა, ერთ-სულობისა.—ურჩი ქსნის ერისთავის ანაფეხას გადაცემა.—გიორგი ერისთავის ნაამბობი, როგორ ამოწყვიტა მეფე ირაკლიმ სამშობლოს მოღალატე ქსნის ერისთავნი.—ელჩების გამომშვიდობა და მრისხანე მეფის უკანასკნელი დასკვნა ოსმალს წინდაუხედავ პოლიტიკაზე.—რა ბედი გადაუწყვიტა გაბეზრებულმა ირაკლიმ თავის სამეფოს?

ედ იმ ადგილას, საიდანაც წალკას დავუკურებდით, თრიალეთის მთის ქედზე, გადასახედზე ამოვირჩიეთ კლდით დაჩრდილოული ადგილი და აქ თავი მოვაფარეთ შუადლის მზის მწვავე სხივებს. გაეშალეთ ნაბღები და ღვთის წინაშე დროც იყო კუქისთვისაც გვეზრუ-

ნა რამე. თუმცა ფშაველი, ცხვის მეპატრონე, ბინაზე გვე-
პატივებოდა, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ მისი ბინა შორს იყო
და მეორეც ესა, ვიცოდით, რომ მისი მასპინძლობა ბევრ დროს
წაგვართმევდა, ამიტომ ფშავს ჩვენვე გაუმასპინძლდით.

ზაქრამ ცხენები ბალახზე გაატანა, ხურჯინი ჩამოიღო
და კლდიან ადგილას სუფთა ქვებზე ჩამოგვირიგა ჩვენი საგ-
ძალი. მერე ტიკორა ჩაბლუჯა და იმერის ლეინოს გვიმარ-
ჯვებდა. ჩვენს წუხანდელ მასპინძელს ქართველ მაჰმადიან სუ-
ლეიმანას, ლმერთმა ჯერ ადღეგრძელოს და მერე მაჰმადის სა-
მობზე აღირსოს, მთელი ბატკანი გამოეცანებინა შამფურზე
შეჭმვარი, ნივრით დასურნელებული.

მგლებივით მივცვივით შემწვარ ბატკანს, ხელად დავგ-
ლიჯეთ, დავინაწილეთ და, ნეტავი გეყურებინათ, ისეთის შა-
დით, ორივე ყბით ვილუკმებოდით, რომ ნამდვილად ვიცი,
იმ შთის კლდიან ხერელში მწოლარე განდგეილი, მშვიერი მგე-
ლი, ღამის წანწალით მოქანცული, შურის თვალით გამოიყუ-
რებოდა, ბედს შეგვნატრიდა, შემწვრის სუნით პირს ნერწყვი
მოსდიოდა.

ჩვენც აკი გულ მოწყალედ მოვიქეცით: რა ძვლებსაც
ჩვენი კბილების მინაქარი ვერ მოერიო, დიდ-სულოვნად მგელს
დაუთმეთ.

„რავქნა მგელო, ნუ გეწყინება, ნურას უკაცრაოდ ნა-
სუტრალზედ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე“...

ჩემი თანამგზავრებისა არ ვიცი და მე-კი მგლის ღრინვა
შემომესმა:

— „ამბობენ ადამიანებშია მხოლოდ სამართალიო... ეგ
არის თქვენი სამართალი?! მე რომ ეგ ბატკანი შემეჭამა, ჰერი-
პა! მთელ ქვეყანას შესძრავდით, კეტით წელს ამათრევიან-
დით... თქვენ-კი, აბა რა ბძანებაა... თუ გინდ მთელი ფარა
ცხვარი ერთ დღეს შამფურზედ აგოთ, ვინ რას გაგიბედავთ!?“

ნა რამე. თუმცა ფშაველი, ცხვის მეპატრონე, ბინაზე გვე-
პატივებოდა, მაგრამ ჯერ ერთი, რომ მისი ბინა შორს იყო
და მეორეც ესა, ვიცოდით, რომ მისი მასპინძლობა ბევრ დროს
წაგვართმევდა, ამიტომ ფშავს ჩვენვე გაუმასპინძლდით.

ზაქრამ ცხენები ბალახზე გაატანა, ხურჯინი ჩამოიღო
და კლდიან ადგილას სუფთა ქვებზე ჩამოგვირიგა ჩვენი საგ-
ძალი. მერე ტიკორა ჩაბლუჯა და იმერის ლეინოს გვიმარ-
ჯვებდა. ჩვენს წუხანდელ მასპინძელს ქართველ მაჰმადიან სუ-
ლეიმანას, ლმერთმა ჯერ ადღეგრძელოს და მერე მაჰმადის სა-
მობზე აღირსოს, მთელი ბატკანი გამოეცანებინა შამფურზე
შეჭმვარი, ნივრით დასურნელებული.

მგლებივით მივცვივით შემწვარ ბატკანს, ხელად დავგ-
ლიჯეთ, დავინაწილეთ და, ნეტავი გეყურებინათ, ისეთის შა-
დით, ორივე ყბით ვილუკმებოდით, რომ ნამდვილად ვიცი,
იმ შთის კლდიან ხერელში მწოლარე განდგეილი, მშვიერი მგე-
ლი, ღამის წანწალით მოქანცული, შურის თვალით გამოიყუ-
რებოდა, ბედს შეგვნატრიდა, შემწვრის სუნით პირს ნერწყვი
მოსდიოდა.

ჩვენც აკი გულ მოწყალედ მოვიქეცით: რა ძვლებსაც
ჩვენი კბილების მინაქარი ვერ მოერიო, დიდ-სულოვნად მგელს
დაუთმეთ.

„რავქნა მგელო, ნუ გეწყინება, ნურას უკაცრაოდ ნა-
სუტრალზედ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე“...

ჩემი თანამგზავრებისა არ ვიცი და მე-კი მგლის ღრინვა
შემომესმა:

— „ამბობენ ადამიანებშია მხოლოდ სამართალიო... ეგ
არის თქვენი სამართალი?! მე რომ ეგ ბატკანი შემეჭამა, ჰერი-
პა! მთელ ქვეყანას შესძრავდით, კეტით წელს ამათრევინებ-
დით... თქვენ-კი, აბა რა ბძანებაა... თუ გინდ მთელი ფარა
ცხვარი ერთ დღეს შამფურზედ ააგოთ, ვინ რას გაგიბედავთ!?“

ეპ! მგელო, მაგით გუღს სულაც ნუ გაიტეხ, ხო გაგი-
გონია ქართული ანდაზა: „მგელს მგლობა ერქვა, აჯამანმა
ქვეყანა ამოაგდო“... ეგ რად გინდა, მგელო, უფრო ახალ
ამბავს გეტყვი:

მგელი.

წარმოიდგინე შე, ბედკრულო, ჩემო რუხავ, ვიდრე და-
ლამდება და შენ ხერვლიდგან გამოძვრები, ჩვენი ნასუფრალი-
სა ცოტა-ლა რამ დაგრჩება... აგერ, აგერ, ნამცეცებს კიდევ
დაეხვია ჰია-ლუა, ჰიანქველა—ცხოვრება ვის უცდის, რომ შენ
დაგიცადოს! ვისთვის შემდგარა ბუნების ჩარხის ტრიალი, რო
შენთვის შეჩერდეს!.. ჩვენ რო წავალთ, ახლა მოირბენენ თავე-
ნი, წრუწუნ-წრიპინით მოინამცეებენ; მოფრინდებიან ყვავი-
ყარანი, გამოსწიწნიან ხორცს და ცარიელ-ტარიელა ძვლებს
ნეტა რალას აქნევ, რალა თავში იხლი?! შენი ვიყო ტყუილა
ალარც-კი დავიმუნათებლი—შენმა მზემ მართალს მოგახსენებ.—

ეპ! მგელო, მაგით გუღს სულაც ნუ გაიტეხ, ხო გაგი-
გონია ქართული ანდაზა: „მგელს მგლობა ერქვა, აჯამანმა
ქვეყანა ამოაგდო“... ეგ რად გინდა, მგელო, უფრო ახალ
ამბავს გეტყვი:

მგელი.

წარმოიდგინე შე, ბედკრულო, ჩემო რუხავ, ვიდრე და-
ლამდება და შენ ხერვლიდგან გამოძვრები, ჩვენი ნასუფრალი-
სა ცოტა-ლა რამ დაგრჩება... აგერ, აგერ, ნამცეცებს კიდევ
დაეხვია ჰია-ლუა, ჰიანქველა—ცხოვრება ვის უცდის, რომ შენ
დაგიცადოს! ვისთვის შემდგარა ბუნების ჩარხის ტრიალი, რო
შენთვის შეჩერდეს!.. ჩვენ რო წავალთ, ახლა მოირბენენ თავე-
ნი, წრუწუნ-წრიპინით მოინამცეებენ; მოფრინდებიან ყვავი-
ყარანი, გამოსწიწნიან ხორცს და ცარიელ-ტარიელა ძვლებს
ნეტა რალას აქნევ, რალა თავში იხლი?! შენი ვიყო ტყუილა
ალარც-კი დავიმუნათებდი—შენმა მზემ მართალს მოგახსენებ.—

მაგ ძვლებს თავის მუშტარი ჰყავს. აგერ ჰხედამ ა იმ ბა-
ლახ-მცენარეებს, ყური რო მოუყრუებიათ, თითქოს აქ არა-
ფერი ამბავიაო. როგორ გგონია, ეგენი შენზედ უფრო ღორ-
მუცელანი არიან. ერთმანეთს ისე ეცილებიან, არსებობისთვის
ისე იბრძვიან, რომ შენი მოწონებული!..

უე ბედშავო, ჩემო მგელო, შენ მთელ ღამეობით მოუ-
სვენრად დაძრწი, დაწანწალებ, მტაცებლობ, ნაყარდობ, ქვე-
ყანაში სახელი გაქვს გატეხილი—„მგელს“ გეძახიან და მინც
კუქს ვერ იძღობ. ეგ მცენარენი-კი მთელი თავის სიცოცხლე
ერთს ალაგზე არიან გაჩერებული, დამკვიდრებული და მინც
მაგათს ბედს ძაღლიც ვერ დაჰყვფს...

ჰო-და ემაგ ძვლებს მცენარენი შესჯამენ და დასუქდე-
ბიან... კარგად იცოდე—რა ნიადაგშიაც ძვლის შემადგენი ნა-
წილები არ ურევია, იქ არავითარი მცენარე არ იხარებს.

— ?!..

რაო?! რას იღრინები, ვერ მიხვდი? აბა „მგლის თავს სა-
ხარება რამდენიც გინდა წაუკითხე, რა უნდა შეასმინო“! აბა
შენ ბაღნიან სქელ ხოხორაკს რა აზრმა უნდა ჩაატანოს!

აი საქმე რაშია, ჩემო მგელო: განვლიან ჟამნი და დრო-
ნი, ჰაერი, მზე, წვიმა და ქარიშხალი ემაგ ძვლებს სრულებით
დაარღვევენ, დაჰშლიან. ძვლის შემადგენნი ნაწილები, ფორ-
ფორ-მჟავა, კალცი და სხ. მინდორს მოეფინებიან, მოიქსაქსე-
ბიან, წვიმის წყალში გაიხსნებიან, ნიადაგი შესევამს, რბილში
გაუჯდება და გაპოხიერდება. აბა მაშინ უცქირე შენ ბაღათა
ქეიფს! ძირკვებზედ მოსხმულ ბუსუს-ფოჩებით ამოსწოვენ დე-
და-მიწიდგან წვიმის წყალში გახსნილ ფოსფორ-მჟავა კირს და
შეითვისებენ, დედის ძუძუსაებ ტკბილად შეირგებენ.

მაშ! მაშ რა გეგონა? გეგონა რო მცენარე მხოლოდ
წყალს სწოვს დედა-მიწიდგან და მხოლოდ ჰაერს ჰსუნთქავს
თავის მწვანე ფოთლებით და ამითი საზრდოობს!? ჰერიჰ! შენ

მაგ ძვლებს თავის მუშტარი ჰყავს. აგერ ჰხედამ ა იმ ბა-
ლახ-მცენარეებს, ყური რო მოუყრუებიან, თითქოს აქ არა-
ფერი ამბავიაო. როგორ გგონია, ეგენი შენზედ უფრო ღორ-
მუცელანი არიან. ერთმანეთს ისე ეცილებიან, არსებობისთვის
ისე იბრძვიან, რომ შენი მოწონებული!..

უე ბედშავო, ჩემო მგელო, შენ მთელ ღამეობით მოუ-
სვენრად დაძრწი, დაწანწალებ, მტაცებლობ, ნაყარდობ, ქვე-
ყანაში სახელი გაქვს გატეხილი—„მგელს“ გეძახიან და მინც
კუქს ვერ იძღობ. ეგ მცენარენი-კი მთელი თავის სიცოცხლე
ერთს ალაგზე არიან გაჩერებული, დამკვიდრებული და მინც
მაგათს ბედს ძაღლიც ვერ დაჰყვფს...

ჰო-და ემაგ ძვლებს მცენარენი შესჯამენ და დასუქდე-
ბიან... კარგად იცოდე—რა ნიადაგშიაც ძვლის შემადგენი ნა-
წილები არ ურევია, იქ არავითარი მცენარე არ იხარებს.

— ?!..

რაო?! რას იღრინები, ვერ მიხვდი? აბა „მგლის თავს სა-
ხარება რამდენიც გინდა წაუკითხე, რა უნდა შეასმინო“! აბა
შენ ბაღნიან სქელ ხოხორაკს რა აზრმა უნდა ჩაატანოს!

აი საქმე რაშია, ჩემო მგელო: განვლიან ჟამნი და დრო-
ნი, ჰაერი, მზე, წვიმა და ქარიშხალი ემაგ ძვლებს სრულებით
დაარღვევენ, დაჰშლიან. ძვლის შემადგენნი ნაწილები, ფორ-
ფორ-მჟავა, კალცი და სხ. მინდორს მოეფინებიან, მოიქსაქსე-
ბიან, წვიმის წყალში გაიხსნებიან, ნიადაგი შესევამს, რბილში
გაუჯდება და გაპოხიერდება. აბა მაშინ უცქირე შენ ბაღათა
ქეიფს! ძირკვებზედ მოსხმულ ბუსუს-ფოჩებით ამოსწოვენ დე-
და-მიწიდგან წვიმის წყალში გახსნილ ფოსფორ-მჟავა კირს და
შეითვისებენ, დედის ძუძუსაგებ ტკბილად შეირგებენ.

მაშ! მაშ რა გეგონა? გეგონა რო მცენარე მხოლოდ
წყალს სწოვს დედა-მიწიდგან და მხოლოდ ჰაერს ჰსუნთქავს
თავის მწვანე ფოთლებით და ამითი საზრდოობს!? ჰერიჰ! შენ

შეიძლება, — ვინ იცის, მხეცი ხარ, — შეიძლება ისიც იფიქრო, კითხვამ ზოგ კაცს თავი იმიტომ აბია, რომ ყელსახვევი კისრიდან არ წამძვრესო...

არა, ერთი კაცმა მკითხოს, მე რაღას მომიცლია?! აბა ჰგელს რა შეგასმინო...

მაგრამ, ჩემო მგელო, მაინც კიდევ ერთს შენთვის სასიამოვნო ახალ ამბავსაც გეტყვი. მცენარეებს ხო გაუჯდათ სხეულში ჩვენი ბატონის ძვლების ფოსფორ-მჟავა კირი, მერე გამოივლის შენი საყვარელი ცხვარი და ემაგ ბალახს რომ მოსძოვს, რაც ბალახში ფოსფორ-მჟავა-კირია სუ მთლად ცხვრას ძვლები შეითვისებენ, გამაგრდებიან.

მერე იმ ცხვარს შენ რო შესჯამ — გიამა განა?!... შენგან გამოზრილ, მოჭულეებულ ძვლებს, კვლავ ნიდაგი შეითვისებს, მცენარენი ამოსწოვენ, კვლავ ცხვარი მოსძოვს, ცხვარს მგელი შესჯამს და მისი ძვლების ხრამულთათ თავის ძვლებსაც ფოსფორიანი კირით გაიმაგრებს. —

— ?!

რაო, მგელო, რას ამტქნარებ, მოგწყინდა ჩემი ლაპარაკი?

— ჰო, მართალია, ... კუქს ვერ გაგიძღობს, ტყუილად ხო არ უთქვამთ: „მგლის თავზედ სახარებას კითხულობდენ ის ეშურებოდა, ჩქარა გაათაონ, ცხვარმა არ გამასწროსო.“

მაგრამ... ეჰ!... შენ ჩემო მრეშავ, ჩემო მგელო, მაგდენი ნავარდობა არც შენ შეგრჩება, — ერთი დრო ვის შერჩენია, რომ შენ შეგრჩეს! ის დღევ დაგადგება, რომ ეგ მცენარე-ბალახები და თვით წყნარი ცხვარიც შენ შეგჯამენ. „ყური იმიტომ არ იზდება, რომ ახალ ამბავს ბევრს გაიგონებსო.“ განა რო არ გაიგონია, როდისმე მომხდარიყოს, ჩხვარს მგელი შეგჯამოს?

დიახ, ოუ აქამდე ნავარდობდი და ცხვრებს სჯამდი, ახლა

შეიძლება, — ვინ იცის, მხეცი ხარ, — შეიძლება ისიც იფიქრო, კითხვამ ზოგ კაცს თავი იმიტომ აბია, რომ ყელსახვევი კისრიდან არ წამძვრესო...

არა, ერთი კაცმა მკითხოს, მე რაღას მომიცლია?! აბა ჰგელს რა შეგასმინო...

მაგრამ, ჩემო მგელო, მაინც კიდევ ერთს შენთვის სასიამოვნო ახალ ამბავსაც გეტყვი. მცენარეებს ხო გაუჯდათ სხეულში ჩვენი ბატონის ძვლების ფოსფორ-მჟავა კირი, მერე გამოივლის შენი საყვარელი ცხვარი და ემაგ ბალახს რომ მოსძოვს, რაც ბალახში ფოსფორ-მჟავა-კირია სუ მთლად ცხვრას ძვლები შეითვისებენ, გამაგრდებიან.

მერე იმ ცხვარს შენ რო შესჯამ — გიამა განა?!... შენგან გამოზრილ, მოჭულეებულ ძვლებს, კვლავ ნიდაგი შეითვისებს, მცენარენი ამოსწოვენ, კვლავ ცხვარი მოსძოვს, ცხვარს მგელი შესჯამს და მისი ძვლების ხრამულთათ თავის ძვლებსაც ფოსფორიანი კირით გაიმაგრებს. —

— ?!

რაო, მგელო, რას ამტქნარებ, მოგწყინდა ჩემი ლაპარაკი?

— ჰო, მართალია, ... კუქს ვერ გაგიძღობს, ტყუილად ხო არ უთქვამთ: „მგლის თავზედ სახარებას კითხულობდენ ის ეშურებოდა, ჩქარა გაათაონ, ცხვარმა არ გამასწროსო.“

მაგრამ... ეჰ!... შენ ჩემო მრეშავ, ჩემო მგელო, მაგდენი ნავარდობა არც შენ შეგრჩება, — ერთი დრო ვის შერჩენია, რომ შენ შეგრჩეს! ის დღევ დაგადგება, რომ ეგ მცენარე-ბალახები და თვით წყნარი ცხვარიც შენ შეგჯამენ. „ყური იმიტომ არ იზდება, რომ ახალ ამბავს ბევრს გაიგონებსო.“ განა რო არ გაიგონია, როდისმე მომხდარიყოს, ჩხვარს მგელი შეგჯამოს?

დიახ, ოუ აქამდე ნავარდობდი და ცხვრებს სჯამდი, ახლა

ვენი შენ შეგკამენ... არ იწყინო, ჩემო მრეშავ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

მოგივა დრო, დაბერდები, დაჩაჩანაკდები, ერთს ყინვიან ზამთარში, შენივე მოძმე, ძალზე დამწეული მგლები შეგკამენ, შენს ძვლებს და სხეულის ნაწილებს მინდორს მოჰფენენ. შენის ძვლებით გასუქებულ ბალახს ცხვარი მოსძოვს, გაძღება, გაიხარებს, ძვლებს გაიმაგრებს და ამით მაინც ამოიყრის შენს ჯავრს.

ასე, ჩემო მგელო, ბუნებაში არაფერი იკარგება-რა, ყველა სახე მარადის იცვლება, გარდაიცვლება, ხოლო თვით ნივთიერება, ელემენტი უკვდავია უკუნითი უკუნისამდე, მოუსპობელი.

ეჰ! ნუ განრისხდები, ჩემო მგელო, ასე ტრიალებს ბუნების ჩარხი, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

ახლა კი მშვიდობით, მაგრამ არამც და არამც ბალახ-მცენარეებს, გამოჯავრებული უპატიურად არ მოექცე.

ეს კარგად გახსოვდეს, რომ არამ თუ შენ, მაწანწალა მგელი, თვით მხეცთა მეფე, დიდებული ლომი და უსაშინელოსი ვეფხვი შიმშილით ამოწყდებიან, თუ რო ქვეყანაზე მცენარენი მოისპობიან...

თუმცა ამ მთებზე ამოსვლის დროს, აღმართი მაგდენად დიდი არ იყო, რადგან ჯავახეთის მხრივ თრიალეთის მთებს კალთები შორს აქვთ გაშლილი, მაგრამ ოღრო - ჩოღრო დაღმართმა-კი ძალიან შეგვაწუხა. ზოგ ალაგას აქ თუ ცხენი-დამ არ ჩამოხველ — კისერს მოიტებს — მოდი და ახლა შენ ენდე ცხენს, შენი სიცოცხლე მის ხელშია, ერთი თუ წაიბორძიკა, ვინ იცის რომელ კლდეს მიანთხვე ტვინს. ძველთაგან ნათქვამია: „ცხენს, ცოლს, ცეცხლს, წყალსა და ძაღლს ნუ ენდობიო“.

ვენი შენ შეგკამენ... არ იწყინო, ჩემო მრეშავ, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე...

მოგივა დრო, დაბერდები, დაჩაჩანაკდები, ერთს ყინვიან ზამთარში, შენივე მოძმე, ძალზე დამწეული მგლები შეგკამენ, შენს ძვლებს და სხეულის ნაწილებს მინდორს მოჰფენენ. შენის ძვლებით გასუქებულ ბალახს ცხვარი მოსძოვს, გაძღება, გაიხარებს, ძვლებს გაიმაგრებს და ამით მაინც ამოიყრის შენს ჯავრს.

ასე, ჩემო მგელო, ბუნებაში არაფერი იკარგება-რა, ყველა სახე მარადის იცვლება, გარდაიცვლება, ხოლო თვით ნივთიერება, ელემენტი უკვდავია უკუნითი უკუნისამდე, მოუსპობელი.

ეჰ! ნუ განრისხდები, ჩემო მგელო, ასე ტრიალებს ბუნების ჩარხი, ასეთია წესი ცხოვრების მეჯლისზე.

ახლა კი მშვიდობით, მაგრამ არამც და არამც ბალახ-მცენარეებს, გამოჯავრებული უპატიურად არ მოექცე.

ეს კარგად გახსოვდეს, რომ არამ თუ შენ, მაწანწალა მგელი, თვით მხეცთა მეფე, დიდებული ლომი და უსაშინელოსი ვეფხვი შიმშილით ამოწყდებიან, თუ რო ქვეყანაზე მცენარენი მოისპობიან...

თუმცა ამ მთებზე ამოსვლის დროს, აღმართი მაგდენად დიდი არ იყო, რადგან ჯავახეთის მხრივ თრიალეთის მთებს კალთები შორს აქვთ გაშლილი, მაგრამ ოღრო - ჩოღრო დაღმართმა-კი ძალიან შეგვაწუხა. ზოგ ალაგას აქ თუ ცხენი-დამ არ ჩამოხველ — კისერს მოიტებს — მოდი და ახლა შენ ენდე ცხენს, შენი სიცოცხლე მის ხელშია, ერთი თუ წაიბორძიკა, ვინ იცის რომელ კლდეს მიანთხვე ტვინს. ძველთაგან ნათქვამია: „ცხენს, ცოლს, ცეცხლს, წყალსა და ძაღლს ნუ ენდობიო“.

როცა ვკოყმანობდით, ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა დაიძახა—ჩამოვიდეთ თუ არაო?—რათა, ძმავ, ჯირის მსხვერპლა რად გაგზავლო.—და ყველანი ჩამოვხდით.

აღი-ჩამოღით და შეჯგუქ-ჩამოჯგუქით ბებერა კლდესთან თავქვე დავეშვით წალკის დაცემულ ვაკისკენ, სწორედ იმ ალაგას გაუარეთ, სადაც აღმართულია მიჯნის ქვები (თიქმები), რომელნიც მე-XVII საუკუნიდამ საზღვრად იყო დადებული ოსმალთსა და საქართველოს შუა და დღეს-კი საზღვრად ითვლებიან ბორჩალოს და ახალქალაქის მახრებს შუა. ზოგის სომეხ პატრიოტის აზრით-კი ეს ქვები სომხეთის საზღვარია.

— ფეშქეშ!.. მაგისტვის გულს რად დაგაკლებთ... ამისთანა ამართული ქვები ძლიერ დიდ მანძილზე მისდევს—ბორჯომის მთიდამ გაყოლებს მთელი ოარი მანრას გამიჯნული.

წალკაში რომ ჩავედით, ერთი შესახარი ახალი ამბავი შევიტყვეთ. ესლაც რომ ვწერ ტანში მაჟრჟოლებს. ქიზიყელ მეცხვარეებს ამ თრიალეთის მთაზე ამხანავი მოჰკლამიათ. ჩვეულებისამებრ მიცვალებული გამოუწლავთ, შიგნეულები აქვე მთაზე მიწას მიუბარებიათ, გაუმსიათ დამარხილებული გვამით ხურჯინის ორივე თვლები და მიჰქონებიათ შინ დასამარხად. ამ გვარი მგზავრობა უფრო ღამის სიგრილით იციან. სოფ. სანთას რომ მოახლოვებულან, ღამე ტბის პირს დაუსვენიათ. ხურჯინი ჩამოუღიათ, ცხენები მწვანეზე დაუბამთ და, მოგეხსენებათ, ერთი პირი ძილი წყალსაც მოუვაო. მძინარეებს დასცემიან ღამე ბორჩალოს თათრები, ყელეები გამოუქრიათ, მუცლებში თოკი გაუყრიათ, ერთმანეთზე გადაუბამთ და სანთის ტბაში ჩაუყრიათ და ის ხურჯინიც, მიცვალებულის გვამით, შიგ ჩაუტანებიათ. ეს ამბავი მკათათვის დამლევს მომხდარა. ზოგი ამბობს, იმ ღამესვე ტბის ახლო-მანლო ვილაც ბერძენ მწყემსს, ღამის მეხრეს, გაეგო არა ჩვეულებრივი ყვირილი „გვიშველეთ, ვინა ხართ ქრისტიანებო“ და მეორე დღეს

როცა ვკოყმანობდით, ერთმა ჩვენმა თანამგზავრმა დაიძახა—ჩამოვიდეთ თუ არაო?—რათა, ძმავ, ჯირის მსხვერპლა რად გაგზავლო.—და ყველანი ჩამოვხდით.

აღი-ჩამოღით და შეჯგუქ-ჩამოჯგუქით ბებერა კლდესთან თავქვე დავეშვით წალკის დაცემულ ვაკისკენ, სწორედ იმ ალაგას გაუარეთ, სადაც აღმართულია მიჯნის ქვები (თიქმები), რომელნიც მე-XVII საუკუნიდამ საზღვრად იყო დადებული ოსმალთსა და საქართველოს შუა და დღეს-კი საზღვრად ითვლებიან ბორჩალოს და ახალქალაქის მახრებს შუა. ზოგის სომეხ პატრიოტის აზრით-კი ეს ქვები სომხეთის საზღვარია.

— ფეშქეშ!.. მაგისტვის გულს რად დაგაკლებთ... ამისთანა ამართული ქვები ძლიერ დიდ მანძილზე მისდევს—ბორჯომის მთიდამ გაყოლებს მთელი ოარი მაზრაა გამიჯნული.

წალკაში რომ ჩავედით, ერთი შესახარი ახალი ამბავი შევიტყვეთ. ესლაც რომ ვწერ ტანში მაჟრჟოლებს. ქიზიყელ მეცხვარეებს ამ თრიალეთის მთაზე ამხანავი მოჰკლამიათ. ჩვეულებისამებრ მიცვალებული გამოუწლავთ, შიგნეულები აქვე მთაზე მიწას მიუბარებიათ, გაუმსიათ დამარხილებული გვამით ხურჯინის ორივე თვლები და მიჰქონებიათ შინ დასამარხად. ამ გვარი მგზავრობა უფრო ღამის სიგრილით იციან. სოფ. სანთას რომ მოახლოვებულან, ღამე ტბის პირს დაუსვენიათ. ხურჯინი ჩამოულიათ, ცხენები მწვანეზე დაუბამთ და, მოგეხსენებათ, ერთი პირი ძილი წყალსაც მოუვავა. მძინარეებს დასცემიან ღამე ბორჩალოს თათრები, ყელეები გამოუჭრიათ, მუცლებში თოკი გაუყრიათ, ერთმანეთზე გადაუბამთ და სანთის ტბაში ჩაუყრიათ და ის ხურჯინიც, მიცვალებულის გვამით, შიგ ჩაუტანებიათ. ეს ამბავი მკათათვის დამლევს მომხდარა. ზოგი ამბობს, იმ ღამესვე ტბის ახლო-მანლო ვილაც ბერძენ მწყემსს, ღამის მეხრეს, გაეგო არა ჩვეულებრივი ყვირილი „გვიშველეთ, ვინა ხართ ქრისტიანებო“ და მეორე დღეს

მოხელეს შეატყობინა მწყემსმაო. ზოგი-კი ამბობს, კამეჩები რო ჩასულან ტბაში საბანებლათ, იმათ რქებით ამოუტანიათ გადაბმული გვამებიო.

ყველა-კი იმ აზრისაა, რომ ეს საშინელი ბარბაროსობა იმის შედეგია, ზემოდ რომ მოყვანილი შემთხვევაა; (თათრები რო ცხერის მოსაპარად მისულიყვენ და ქიზიყელ მეცხვარეს მგელი ჰგონებოდა, ბნელაში ვერ გაერჩია, ტყვიით დაექრა ერთი თათარი, რომელიც გზაზე მოჰკლამოდა ამხანაგებს). ახლა ეს მხეცური სამაგიერო გადაუხდიათ ამ უგუნურ პირუტყვებს და ველურ კაცთა ჩვეულება შეუსრულებიათ—სისხლი აულიათ.

ეს-კი წრეს გადასული ბარბაროსობაა, შემადრწუნებელი მხეცობაა და აღარ ჰგავს ეკონომიურ გონიერ ბრძოლას ცხოვრების მეჯლისზე!

ბორჩალოს თათრების ამ დაუდგრომელმა მხეცობამ და მათმა განუწყვეტელმა კაცის კვლამ გამახსენა ჯაფახელ ბერიკაცების გადმონაცემი.

ახალციხის ფაშას, სახელმწიფო საქმის გამო, ხონთქრის ბრძანების თანახმად, ელჩები გაეგზავნა ერეკლე მეფესთან. ელჩთა შორის ფალოავანდიშვილიც იყო სანჯახ-ბეგი, გამაჰმადიანებული ქართველი.

თბილისში დანიშნულ სადარბაზო დღეს მეფემ თავაზიანად მიიღო ელჩნი, რომელთაც ჩვეულებრივი ეტიკეტით მოკითხვისა და სალამ-ქალამის შემდეგ ფეშქაშები მიართვეს მეფეს და მშვიდობიანობა-მეგობრობა გამოუცხადეს ხონთქრისა და ფაშის მხრივ. მეორე დღეს მეფემ მიიწვია ელჩნი მეჯლისზე და ამ გვარ პატივში იყენენ ელჩნი რამდენსამე დღეს.

ხოლო ერთს დილას, როცა ელჩნი დარბაზს მივიდნენ და მიულოცეს მეფეს მშვიდობის დილა, მეფემ ერთი იმისთანა მოღრუბლული სახით შეხედა ელჩებს და წარბ-შეკმურხნილმა

მოხელეს შეატყობინა მწყემსმაო. ზოგი-კი ამბობს, კამეჩები რო ჩასულან ტბაში საბანებლათ, იმათ რქებით ამოუტანიათ გადაბმული გვამებიო.

ყველა-კი იმ აზრისაა, რომ ეს საშინელი ბარბაროსობა იმის შედეგია, ზემოდ რომ მოყვანილი შემთხვევაა; (თათრები რო ცხერის მოსაპარად მისულიყვენ და ქიზიყელ მეცხვარეს მგელი ჰგონებოდა, ბნელაში ვერ გაერჩია, ტყვიით დაექრა ერთი თათარი, რომელიც გზაზე მოჰკლამოდა ამხანაგებს). ახლა ეს მხეცური სამაგიერო გადაუხდიათ ამ უგუნურ პირუტყვებს და ველურ კაცთა ჩვეულება შეუსრულებიათ—სისხლი აულიათ.

ეს-კი წრეს გადასული ბარბაროსობაა, შემადრწუნებელი მხეცობაა და აღარ ჰგავს ეკონომიურ გონიერ ბრძოლას ცხოვრების მეჯლისზე!

ბორჩალოს თათრების ამ დაუდგრომელმა მხეცობამ და მათმა განუწყვეტელმა კაცის კვლამ გამახსენა ჯაფახელ ბერიკაცების გადმონაცემი.

ახალციხის ფაშას, სახელმწიფო საქმის გამო, ხონთქრის ბრძანების თანახმად, ელჩები გაეგზავნა ერეკლე მეფესთან. ელჩთა შორის ფალოვანდიშვილიც იყო სანჯახ-ბეგი, გამაჰმადიანებული ქართველი.

თბილისში დანიშნულ სადარბაზო დღეს მეფემ თავაზიანად მიიღო ელჩნი, რომელთაც ჩვეულებრივი ეტიკეტით მოკითხვისა და სალამ-ქალამის შემდეგ ფეშქაშები მიართვეს მეფეს და მშვიდობიანობა-მეგობრობა გამოუცხადეს ხონთქრისა და ფაშის მხრივ. მეორე დღეს მეფემ მიიწვია ელჩნი მეჯლისზე და ამ გვარ პატივში იყენენ ელჩნი რამდენსამე დღეს.

ხოლო ერთს დილას, როცა ელჩნი დარბაზს მივიდნენ და მიულოცეს მეფეს მშვიდობის დილა, მეფემ ერთი იმისთანა მოღრუბლული სახით შეხედა ელჩებს და წარბ-შეკმურხნილმა

იმისთანა კილო-რიხით მისცა პასუხი, რომ ელჩებს სულ ცახ-ცახი დააწყებინა, ენა მუცელში ჩაუვარდათ და ერთი მეორეს გაოცებული შესტკეროდა. მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შეჰბედა მეფისთვის ეკითხნა მიზეზი განრისხებისა... ბოლოს ისევ მეფემ დაარღვია ელჩებისთვის უხერხული სიჩუმე, რომელმაც უბრძანა თავის ვეზირს:

— წაიყვა ესენი! ერთი თავის თვალით ჰნახონ,— მერე ელჩებს მიუბრუნდა და ხელით ანიშნა -- მიბძანდით და შეიტყეთ რაც ამბავია!..

საქმე აი რაში იყო:

1636 უბედურ წელს, ოსმალთა რომ ეს ზემო ქართლი — მესხეთი და ჯავახეთი დაიპყრო, ანუ უკედ რომ ესთქვათ, როცა რომ აქაურ ქართველთა დიდებულებს გაუწყრათ ღმერთი, და ახალციხის ათაბაგი გადუდგა საქართველოს და შემოიყვანა ამ მხარეში ოსმალონი, მაშინ, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, საზღვრად ახალციხის ფაშალიქს (საფაშოს) ეს თრიალეთის მთები ჰქონდა ჯავახეთის მხრივ.

ხშირად გადმოსთვლავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო ზღვარს ოსმალეთის თათრები და ახალციხისკენ საყაჩაღოდ გადმოიცივნილი დაღესტნის ლეკები.

ახლა არ იკითხამთ: სად დაღესტანი და სად ახალციხე, ლეკებს აქ რა უნდოდათო? იოანე ბატონისშვილი ამ საგანზედ აი რას მოგვითხრობს:

„მეფე ერეკლემ რა მეფობა მიიღო, დიდი ლეკიანობა და აღრეულობა იყო ქართლსა და კახეთსა შინა, ასე რომ დაღესტნიდამ ჯარი რომ წამოვიდოდა, საგურამოს ან ყარაიაზედ ამოვიღოდა. მტკვარს თუ ვერ გავიდოდნენ, არაგვს გამოვიდოდნენ, მცხეთის თავს გარდივიდნენ, ხიდზე გავიდოდნენ. ზოგნი ახალციხეს აღვიდოდნენ, ზოგნი არმაზის წყალს და ძეგვისაკენ შეჰკრავდნენ გზას და ზოგნი მუხათ-გვერდსა, და ასრეთ

იმისთანა კილო-რიხით მისცა პასუხი, რომ ელჩებს სულ ცახ-ცახი დააწყებინა, ენა მუცელში ჩაუვარდათ და ერთი მეორეს გაოცებული შესტკეროდა. მაგრამ ვერც ერთმა ვერ შეჰბედა მეფისთვის ეკითხნა მიზეზი განრისხებისა... ბოლოს ისევ მეფემ დაარღვია ელჩებისთვის უხერხული სიჩუმე, რომელმაც უბრძანა თავის ვეზირს:

— წაიყვა ესენი! ერთი თავის თვალით ჰნახონ,— მერე ელჩებს მიუბრუნდა და ხელით ანიშნა -- მიბძანდით და შეიტყეთ რაც ამბავია!..

საქმე აი რაში იყო:

1636 უბედურ წელს, ოსმალთა რომ ეს ზემო ქართლი — მესხეთი და ჯავახეთი დაიპყრო, ანუ უკედ რომ ესთქვათ, როცა რომ აქაურ ქართველთა დიდებულებს გაუწყრათ ღმერთი, და ახალციხის ათაბაგი გადუდგა საქართველოს და შემოიყვანა ამ მხარეში ოსმალონი, მაშინ, როგორც ზევითაც მოვიხსენიეთ, საზღვრად ახალციხის ფაშალიქს (საფაშოს) ეს თრიალეთის მთები ჰქონდა ჯავახეთის მხრივ.

ხშირად გადმოსთვლავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო ზღვარს ოსმალეთის თათრები და ახალციხისკენ საყაჩაღოდ გადმოიცივნილი დაღესტნის ლეკები.

ახლა არ იკითხამთ: სად დაღესტანი და სად ახალციხე, ლეკებს აქ რა უნდოდათო? იოანე ბატონისშვილი ამ საგანზედ აი რას მოგვითხრობს:

„მეფე ერეკლემ რა მეფობა მიიღო, დიდი ლეკიანობა და აღრეულობა იყო ქართლსა და კახეთსა შინა, ასე რომ დაღესტნიდამ ჯარი რომ წამოვიდოდა, საგურამოს ან ყარაიაზედ ამოვიღოდა. მტკვარს თუ ვერ გავიდოდნენ, არაგვს გამოვიდოდნენ, მცხეთის თავს გარდივიდოდნენ, ხიდზე გავიდოდნენ. ზოგნი ახალციხეს აღვიდოდნენ, ზოგნი არმაზის წყალს და ძეგვისაკენ შეჰკრავდნენ გზას და ზოგნი მუხათ-გვერდსა, და ასრეთ

ახდენდნენ მგზავრთა. მეფემან ირაკლიმ ეს ღონე იხმარა, რომ ამ ხიდის მცხეთის გაღმა და გამოღმა, კოშკები გაახლებინა, შიგ კარგი ვაჟაკნი დააყენა, რომელნიც ამ გზებსაც იცავდნენ, მგზავრთაც მშვიდობიანათ ატარებდნენ და ველარც ამ ხიდზე ლეკნი გადიოდნენ, და ამათთვის მეფემან ურემზედ შაური განუწერა, ფქვილ ერთ ჩანახი. და ამ ყარაულებს ეძლეოდათ და ოდეს მეფემან სიმხნითა თვისითა, მრავალს ადგილს ჰსძლო ლეკთა და შიშა შინა მოიყვანა, დამშვილდა ქვეყანა“. („კალმასობა“ გვ. 105).

მოქირნახულე მეფემ ქვეყანა დილაც დაამშვიდა გარეშე მტერთაგან, მაგრამ შინაურ მტერთ-კი ვერ შეიგნეს სამშობლოს ერთგულობა და მეფის მზრუნველობის მნიშვნელობა. აიღეთ საქართველოს ისტორია და იქ წაიკითხამთ, რომ ქსნის ერისთავი იუდასავით ვერცხლზედ ჰყიდა თავის სამშობლოს—ლეკის ბელადები მიართმევდნენ ხოლმე მდიდარ ფემქაშებს, ლეკურ შალებს და სხვ. და თავ-გასული ერისთავი იღუმალ ნებას აძლევდა უშველებელ ლეკთა ბრბოს, რომ გადმოეთელად მთელი საქართველო, გზა და გზა რბევით და ყაჩაღობით.

მეფე ერეკლემ ბევრჯელ შეუთვალა ხან სამღურავი, ხან მუქარა, ხან თხოვნა თავის ურჩს გათამამებულ ერისთავს, ბევრჯელაც აუხსნა მამა-შვილურად რა საშინელი ღალატია სამშობლოს წინაშე—გინდ კაცმა თავის ხელით ყელი გამოსჭრას თავის მშობელ დედას და გინდ ამოდენა მტერი—ლეკნი საყაჩაღოთ შეუსევია უიმისოდაც დასუსტებულ საქართველოში. მაგრამ არ მისცა ღმერთმა ქართველს კაცს ის ნიჭი და შეგნება, ვერ მიხვდა რა მნიშვნელობა აქვს ერთობას, ერთსულობას და ერთ-გულობას!.. ქსნის ერისთავი თავისას არ იშლიდა, ლეკები თავისუფლად გადმოდიოდნენ ახალციხისკენ და მეფე ერეკლესაც იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ შეემუსრა

ახდენდნენ მგზავრთა. მეფემან ირაკლიმ ეს ღონე იხმარა, რომ ამ ხიდის მცხეთის გაღმა და გამოღმა, კოშკები გაახლებინა, შიგ კარგი ვაჟაკნი დააყენა, რომელნიც ამ გზებსაც იცავდნენ, მგზავრთაც მშვიდობიანათ ატარებდნენ და ველარც ამ ხიდზე ლეკნი გადიოდნენ, და ამათთვის მეფემან ურემზედ შაური განუწერა, ფქვილ ერთ ჩანახი. და ამ ყარაულებს ეძლეოდათ და ოდეს მეფემან სიმხნითა თვისითა, მრავალს ადგილს ჰსძლო ლეკთა და შიშა შინა მოიყვანა, დამშვილდა ქვეყანა“. („კალმასობა“ გვ. 105).

მოქირნახულე მეფემ ქვეყანა დილაც დაამშვიდა გარეშე მტერთაგან, მაგრამ შინაურ მტერთ-კი ვერ შეიგნეს სამშობლოს ერთგულობა და მეფის მზრუნველობის მნიშვნელობა. აიღეთ საქართველოს ისტორია და იქ წაიკითხამთ, რომ ქსნის ერისთავი იუდასავით ვერცხლზედ ჰყიდა თავის სამშობლოს—ლეკის ბელადები მიართმევდნენ ხოლმე მდიდარ ფეშქაშებს, ლეკურ შალებს და სხვ. და თავ-გასული ერისთავი იღუმალ ნებას აძლევდა უშველებელ ლეკთა ბრბოს, რომ გადმოეთელად მთელი საქართველო, გზა და გზა რბევით და ყაჩაღობით.

მეფე ერეკლემ ბევრჯელ შეუთვალა ხან სამღურავი, ხან მუქარა, ხან თხოვნა თავის ურჩს გათამამებულ ერისთავს, ბევრჯელაც აუხსნა მამა-შვილურად რა საშინელი ღალატია სამშობლოს წინაშე—გინდ კაცმა თავის ხელით ყელი გამოსჭრას თავის მშობელ დედას და გინდ ამოდენა მტერი—ლეკნი საყაჩაღოთ შეუსევია უიმისოდაც დასუსტებულ საქართველოში. მაგრამ არ მისცა ღმერთმა ქართველს კაცს ის ნიჭი და შეგნება, ვერ მიხვდა რა მნიშვნელობა აქვს ერთობას, ერთსულობას და ერთ-გულობას!.. ქსნის ერისთავი თავისას არ იშლიდა, ლეკები თავისუფლად გადმოდიოდნენ ახალციხისკენ და მეფე ერეკლესაც იმდენი ძალა არა ჰქონდა, რომ შეემუსრა

თავის ფეოდალის თავ-გასულობა. ბოლოს შეჰყარა ერეკლემ კათოლიკოზი, ეპისკოპოსნი და მთელმა კრებულმა წყევასა და კრულვას, ანაფემას გადასცა მეფის და სამშობლოს მოღალატე ერისთავი. და ჩვენც მეტი რაღა გვეთქმის—წყეულ-შეჩვენებულნიც ყოფილან იგი სამშობლოს მოღალატენი, ამინის უკუნისამდე!

არ-კი იფიქრო, მკითხველო, რომ ერეკლე მეფეს მართლა და იმდენი ძალაც აღარ ჰქონდა, რომ თავის ურჩი ერისთავის დასჯა ვერ შესძლო. მეფე ერეკლემ დიდხანს უთმინა ქსნის ერისთავს თავ-გასულობა, და ბოლოს, როცა სულ-გრძელობის ფილა აივსო, სასტიკად დასაჯა მეფემ მთელი გვარი ქსნის ერისთავებისა.

აი რა შესანიშნავს ისტორიულ წერილს ვპოულობთ განსვენებულ ლუკა ისარლოვის წიგნში:

„ღენერალი თ. გიორგი იასეს ძე ერისთავი ქსნისა იყო დიდი ნამსახური; მას ჰქონდა მინიჭებული ღირსება სენატორისა, მაგრამ რუსული-კი არ იცოდა სწორედ. იგი იყო ტფილისში, გორში და გორს ახლო სოფელ ატენში: ამის ნათქვამია შემდეგი:

„მეფე ერეკლემ ამოსწყვიტა სულ ჩვენი გვარი, ქსნის ერისთავიანიო და ჩამოგვართვა ყმა და მამულიო. მე და ჩემი ძმები პატარები ვიყავითო და დედა ჩვენი გორში გვმალამდაო. ბრძანება იყო, რომ სადაც ვეპოვნეთ, უნდა მოვეკალითო, და არავის არც საქმელი და არც სასმელი არ უნდა მოეცათო, თვარამ დიდად დასჯიდნენო. დედა ჩემი შუა ღამე რომ გახდებოდა, ჩუმაღ წავიდოდაო ზოგიერთ გორელთ ოჯახებში და ძლივს ჯამით ლობიოს და პურს მოგვიტანდაო. ჩვენი ყმა და მამული ზოგი ჩვენ აზნაურ შვილებს უბოძა მეფემო: ხმალამებთაო, ჩერქეზიშვილებთაო და ფურცელაანთაო, რომელთ ღრამატაში უწერიათ, რომ ერისთავიანთ ყმა-მამული

თავის ფეოდალის თავ-გასულობა. ბოლოს შეჰყარა ერეკლემ კათოლიკოზი, ეპისკოპოსნი და მთელმა კრებულმა წყევასა და კრულვას, ანაფემას გადასცა მეფის და სამშობლოს მოღალატე ერისთავი. და ჩვენც მეტი რალა გვეთქმის—წყეულ-შეჩვენებულნიც ყოფილან იგი სამშობლოს მოღალატენი, ამინის უკუნისამდე!

არ-კი იფიქრო, მკითხველო, რომ ერეკლე მეფეს მართლა და იმდენი ძალაც აღარ ჰქონდა, რომ თავის ურჩი ერისთავის დასჯა ვერ შესძლო. მეფე ერეკლემ დიდხანს უთმინა ქსნის ერისთავს თავ-გასულობა, და ბოლოს, როცა სულგრძელობის ფილა აივსო, სასტიკად დასაჯა მეფემ მთელი გვარი ქსნის ერისთავებისა.

აი რა შესანიშნავს ისტორიულ წერილს ვპოულობთ განსვენებულ ლუკა ისარლოვის წიგნში:

„ღენერალი თ. გიორგი იასეს ძე ერისთავი ქსნისა იყო დიდი ნამსახური; მას ჰქონდა მინიჭებული ღირსება სენატორისა, მაგრამ რუსული-კი არ იცოდა სწორედ. იგი იყო ტფილისში, გორში და გორს ახლო სოფელ ატენში: ამის ნათქვამია შემდეგი:

„მეფე ერეკლემ ამოსწყვიტა სულ ჩვენი გვარი, ქსნის ერისთავიანიო და ჩამოგვართვა ყმა და მამულიო. მე და ჩემი ძმები პატარები ვიყავითო და დედა ჩვენი გორში გვმალამდაო. ბრძანება იყო, რომ სადაც ვეპოვნეთ, უნდა მოვეკალითო, და არავის არც საქმელი და არც სასმელი არ უნდა მოეცათო, თვარამ დიდად დასჯიდნენო. დედა ჩემი შუა ღამე რომ გახდებოდა, ჩუმაღ წავიდოდაო ზოგიერთ გორელთ ოჯახებში და ძლივს ჯამით ლობიოს და პურს მოგვიტანდაო. ჩვენი ყმა და მამული ზოგი ჩვენ აზნაურ შვილებს უბოძა მეფემო: ხმალამებთაო, ჩერქეზიშვილებთაო და ფურცელაანთაო, რომელთ ღრამატაში უწერიათ, რომ ერისთავიანთ ყმა-მამული

ჩამორთმეული სახელმწიფო იყოველი. მერე რომ წამოვიზარდეთ გიორგი მეფეს ვაძლიო და იმას ვემსახურებოდითო. მისი ქალი გაიანე ბატონიშვილი შეერთო, მაგრამ მამული-კი არ დაუბრუნებიათ. შემდგომში, როცა მეფე გიორგი გამეფდა, ამან ყოველივე მამული დაუბრუნა და მათ შორის ოსებიცაა“.

დიად, იმას ზოგახსენებდი, რომ ხშირად გადმოსთვლავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო საზღვარს ოსმალოს თათრები და ოსმალეთში საყაჩაღოდ გადმოცვივნილი ლეკები, რომელნიც ბორჩალოს თათრებსაც ყონადად უძღებოდნენ და ეს შეერთებული ბრბო ავაზაკებისა ნაფარდობდნენ ბორჩალოს მაზრაში, ლორში და შიდა ქართლშიაც-კი შეცვივდებოდნენ ხოლმე. არბევდნენ, აწიოკებდნენ ქართველ ხალხს და მრავალი ტყვეც მიჰყავდათ.

ახლა ისევ ერეკლე მეფის და იმ ელჩების ამბავი ვსთქვათ — რა იყო მიზეზი მეფის განრისხებისა?...

თურმე იმ წინა ღამესაც მანგლისისაკენ დასცემოდენ ლეკნი და ოსმალოს თათრობა ქართველთა სოფლებს, საქონელი დაეტაცათ, დაერბიათ, ზოგიც ტყვეთ წაეყვანათ და რამდენიმე კაციც მოეკლათ. გაჭირვებული ქართველობა, მობეზრებულნი ამ განუწყვეტელ ავაზაკობისაგან, ილაჯ გაწყვეტილნი მეფესთან ჩასულან საჩივლელად და ორი კაცის აჩეხილი გვამებიც ჩამოეტანათ და მეფის წინ დაეყარათ — „ამაზე მეტი აღარ შეგვიძლიან, გაეწყდით, გვიპატრონეთ — ერთი სულები-ღა გვიდგია, თორე ღეთისაგან განაჩენი, სულს იქითი აღარა შეგვარჩინეს-რაო!!...“

მომამადარე მეფე ვით პატრონი და მამა საშინლად აღელდა, საშინლად ეწყინა თათართა ამ გვარი თავ-გასულობა და გათამამება, მით უფრო რომ ამ გვარი ბარბაროსობა პირველი არ იყო და არც უკანასკნელი იქნებოდა...

ჩამორთმეული სახელმწიფო იყოველი. მერე რომ წამოვიზარდეთ გიორგი მეფეს ვაძლიო და იმას ვემსახურებოდითო. მისი ქალი გაიანე ბატონიშვილი შეერთო, მაგრამ მამული-კი არ დაუბრუნებიათ. შემდგომში, როცა მეფე გიორგი გამეფდა, ამან ყოველივე მამული დაუბრუნა და მათ შორის ოსებიცაა“.

დიად, იმას ზოგახსენებდი, რომ ხშირად გადმოსთვლავდნენ ხოლმე ამ სახელმწიფო საზღვარს ოსმალოს თათრები და ოსმალეთში საყაჩაღოდ გადმოცვივნილი ლეკები, რომელნიც ბორჩალოს თათრებსაც ყონადად უძღებოდნენ და ეს შეერთებული ბრბო ავაზაკებისა ნაფარდობდნენ ბორჩალოს მაზრაში, ლორში და შიდა ქართლშიაც-კი შეცვივდებოდნენ ხოლმე. არბევდნენ, აწიოკებდნენ ქართველ ხალხს და მრავალი ტყვეც მიჰყავდათ.

ახლა ისევ ერეკლე მეფის და იმ ელჩების ამბავი ვსთქვათ — რა იყო მიზეზი მეფის განრისხებისა?...

თურმე იმ წინა ღამესაც მანგლისისაკენ დასცემოდენ ლეკნი და ოსმალოს თათრობა ქართველთა სოფლებს, საქონელი დაეტაცათ, დაერბიათ, ზოგიც ტყვეთ წაეყვანათ და რამდენიმე კაციც მოეკლათ. გაჭირვებული ქართველობა, მობეზრებულნი ამ განუწყვეტელ ავაზაკობისაგან, ილაჯ გაწყვეტილნი მეფესთან ჩასულან საჩივლელად და ორი კაცის აჩეხილი გვამებიც ჩამოეტანათ და მეფის წინ დაეყარათ — „ამაზე მეტი აღარ შეგვიძლიან, გაეწყდით, გვიპატრონეთ — ერთი სულები-ღა გვიდგია, თორე ღეთისაგან განაჩენი, სულს იქითი აღარა შეგვარჩინეს-რაო!!...“

მომამადარე მეფე ვით პატრონი და მამა საშინლად აღელდა, საშინლად ეწყინა თათართა ამ გვარი თავ-გასულობა და გათამამება, მით უფრო რომ ამ გვარი ბარბაროსობა პირველი არ იყო და არც უკანასკნელი იქნებოდა...

ოსმალოს ელჩნი როცა გამოსამშვიდობლად მივიდნენ მეფესთან, მაშინ ერეკლე მეფემ უკანასკნელად უთხრა:

„როდემდე უნდა ვითმინოთ თქვენი ხალხისაგან ამდენი უსამართლო ძარცვა-რბევა და მხეცური მტაცებლობა-ავაზაკობა!?“

„გადაეცით თქვენს ფაშას:— ღმერთი-რჯული თქვენს ქერქში დადექით, მოგვასვენეთ, თორემ ირაკლი ჯერ ისე არ დაბერებულა, რომ... თუ არა და გაბეზრებული ისეთს საქმეს ჩავიდენ, ვფიცავ ირაკლის მზეს, რომ თქენი კბილითვე თქვენს ხორცს გაგლეჯინებთ: ვაღლა, ბიღლა, ისეთს პატრონს მოვუყვან საქართველოს, რომ მეც ლანძღვით საფლავშიაც-კი აღარ მომასვენოთ და თქვენც სამარადისოთ აღიგაოთ პირისაგან ქვეყანისა!...“

ოსმალოს ელჩნი როცა გამოსამშვიდობლად მივიდნენ მეფესთან, მაშინ ერეკლე მეფემ უკანასკნელად უთხრა:

„როდემდე უნდა ვითმინოთ თქვენი ხალხისაგან ამდენი უსამართლო ძარცვა-რბევა და მხეცური მტაცებლობა-ავაზაკობა!?“

„გადაეციოთ თქვენს ფაშას:— ღმერთი-რჯული თქვენს ქერქში დადექით, მოგვასვენეთ, თორემ ირაკლი ჯერ ისე არ დაბერებულა, რომ... თუ არა და გაბეზრებული ისეთს საქმეს ჩავიდენ, ვფიცავ ირაკლის მზეს, რომ თქენი კბილითვე თქვენს ხორცს გაგლეჯინებთ: ვაღლა, ბიღლა, ისეთს პატრონს მოვუყვან საქართველოს, რომ მეც ლანძღვით საფლავშიაც-კი აღარ მომასვენოთ და თქვენც სამარადისოთ აღიგაოთ პირისაგან ქვეყანისა!...“

თ ა გ ი II

დაღვრემილი წალკა.—გიეი პური დალიჯა.—კრილოვის ბატები.—მაწონი უებარი წამალია.—რეხის დამახინჯებული ქართველობა.—ბერძნული წირვა, თათრული სახარება და თათრულად აღსარება.—„ხრისტოს ღირილდი“ და „ხრისტოს ანესტი“.—სკოლაში სწავლა უნდათ და ქართული-კი არსად არი.—მიზეზი რეხელ ქართველების გადაგვარებისა და მათი წარსულის შავი ისტორია.—მანია დიდებულობისა და მანია პირუტყვობისა.—ღარეჯან დედოფლის შეთქმულობა.—კიდევ რამდენიმე სურათი ტანჯულ-წამებულ

ოსმალის ქართველების ცხოვრებიდგან.—
„რა ენა წახდეს, ერის დაეცეს“.—პატარა ეპიზოდი უნივერსიტეტში—*да развѣ гръзины православныя!?*...

როგორც ჯავახეთი, წალკაც ისეთი მოტიტვლებული ქვეყანაა.

ჩემს თანამგზავრს ვკითხე—რა ხალხი მოსახლობს წალკაში თქო?

აღმოჩნდა, რომ თითქმის მთელი წალკა ბერძნებითაა დასახლებული, რომელნიც პასკევიჩის ღროს (1828—30) ოსმალეთიდგან გადმოსახლებულან; ამათში მხოლოდ ორიოდვე სოფელი: ქუმბათელები, თაქ-ქილოსელები, სანთა, ბაშტაშენი და იბილაში ბერძნულს ლაპარაკობენ, იმასაც თათრულ ნარევედ; დანარჩენები-კი, მაგალითად, ავრანელები, ჯინისელები, გიარაქელები და შიბაქელები ესენი სულ ლაპარაკობენ სომხურს და თათრულს და დედა-ენად ამ ბერძნებს სომხური გახდომიათ, დანარჩენი ბერძნების დედა-ენა სულ თათრულია.

როგორც ჯავახეთში, წალკაშიაც სოფლები დაღვრემილი შეხედულობისა არიან; ტალახით და უთოფელ-ქვით ნაშენი, ნახევრად მიწაში წასული სახლები, მიწის ფრადვე გამოიყუ-

რებიან. არსად ვენახი, არსად ბალი-ბოსტანი. მოგეხსენებათ, რომ ამისთანა მოტიტვლებულ არეს-მარეს ფრინველებიც არ ეკარებიან. ხოლო რა ქვეყანაშიაც ფრინველი არ არის, ის ქვეყანა მკვდარია; ვისაც გსურთ თქვენი კარ-მიდამო გააცოცხლოთ, ფრინველები მოიწვიეთ და ვისაც გსურთ ფრინველების მოპატიჟება, დარგვეით ბუჩქები, ხეები და ხილ-ნარი. დიდი ხნის ცდა არ დაგქირდებათ, ფრინველები თითონ მოვლენ და ყოველ ზაფხულს ჰიკ-ჰიკ-გალობით, თავის ცელქობით, მხიარულებით სიცოცხლეს დაგიტკობენ და მთელ არე-მარეს გაახარებენ.

აქაურმა მოსაველმა თუმცა მალალი ყანა იცის, მაგრამ, მეტადრე წვიმიან ზაფხულში გოყი ჰური მოდის. ამ მათრობელა პურს აქ დაღიჯის ეძახიან თათრულად და თუ გაქირვებული არა,—სხვა არაეინ სქამს და იმასაც ქერის ფქვილ-ნარევეს აცხობენ. ამ გვარად წალკელი გლეხი უფრო საქონლის მოშენებას მისდევს და მეტადრე თუშურ ცხეარს ინახვენ თუშებისავე წესზე. ტყე, საციციანო, წალკას ახლო აქვს, მაგრამ ეს ტყე ეძვირებათ და საწვავად უფრო წივას ხმარობენ.

როგორც ვსთქვით, მთელი წალკა დასახლებულია გადაგვარებული ხალხით, ე. ი. მთლად წალკა ბერძნებითა დასახლებული, მაგრამ ისეა დამახინჯებული ამათი ეროვნება, რომ კაცს ზიზლი მოსდის, სწორედ რა, ძალი პატრონს ვერ იცნობს... მომაგონდა კრილოვის ბატები... უეჭველია ამათაც თავი მოაქვთ ბურმხება ვართო.

უნდა გამოგიტყდეთ, რომ საღამოს ჩაის დრომ მოაწია და ცხელ წყალს ნაჩვევი ხალხი წყურვილმა დაგვძლია—ცივილიზაცია არ არი! მარა ჯანაბაა,..

ერთ ქაჩალ სოფლის ახლო ძნის ბულუღიდან ძერა ავაფრინეთ და ბულუღის ჩრდილში ჩამოვხდით დაღალულ-და-

ქანცული ხალხი და ჩვენი ზაქარო მაწვნის საყიდლად სოფელში გავგზავნეთ, თან ცივი წყალიც დავაბარეთ.

ზოგმა წყალი სვა, ზოგმა მაწონი ქამა, ზოგმაც ჩაღხამით (წყალ-ნარევი მაწონია) გული გავივრილეთ. იყო დრო, როცა ქართველებს დაგვეცინოდნენ, მაწვნის ქამიეებს გვეძახდნენ, მაგრამ ახლა-კი ჩვენ ვაჯობეთ; წარმოიდგინეთ, რომ ესლა მაწონი დიდ მოდაშია და საუკეთესო დოქტორ-პროფესორები უებარ წამლად სთელიან და ხშირად უნიშნავენ მრავალ ნაირ ავადმყოფობაში. ერთი ჩემი ნაცნობი დოქტორი ზ. შარშან ხურეებით (Тифь Брюшной) ავთ გახდა არტანში და მაწვნის მეტი არაფერი არ მიიკარა; წამალიც ის იყო მისი, საქმელიც და სასმელიც—უარ-ჰყო ყოველივე წამლობა და წამლები—ერთ კვირაზე კაცი ფეხზე წამოდგა. კუჭის ტკივილებშიაც (катаррь желудка) მაწონი ნამდვილი უკვდავების წყალია. ეჰ! ჩემო ჰორაციო, ვინ იცის ჩვენს საქართველოში რამდენი ამისთანა საიდუმლოებია დამარხული, რომელსაც გამოქვეყნება, შუქის მოფენა სჭირია! აი, ჩვენ ლობიოსაც ხო დასცინოდნენ, ესლა-კი ყველა მეცნიერი იმ აზრისაა, რომ ადამიანის საკვებად ლობიო კართოფილს ათასწილად სჯობს—მაძღრობაც მეტი აქვს და ჯანისთვის, გულის-ყურისთვის და სიმხნე-სიმამაცისათვისაც ლობიოს ქამა სჯობია! კართოფილი ცარიელი სახამებელია და კაცს ლაჩარს, მოღეშილს გამოზრდის ხოლმეო.

გავედით მდ. ქციას, რომელიც ნაქებია გემრიელი კალმახით და სამიოდ ვერსის მანძილი რა გავიარეთ, აქ ერთადერთი ქართველი სოფელი ვიპოვეთ, სახელდობრ რუხა, რომელშიაც 160 კომლი ქართველობა ასახლია. გამეხარდა, ვიფიქრე, სულ არარაობას, წამლად ხო მაინც დარჩენილა ქართველობა წალკაში. მაგრამ ისე თქვენი მტერი და დამაწყევარი დალონდეს, როგორც მე ამ რეხელების ნახვამ დამაღონა. აჰა,

მენი ნაწულერთები, მრავალ ტანჯულო საქართველო! რეხე-
ლებმა ქართული საყველ-პუროდ ძლიეს-ლა იციან და ამათაც
ღვიძლი დედა-ენის, ქართულის, მაგიერ დედინაცვლად თათ-
რული ენა გახდომიათ. მღვდელი „ბერძენი“ ჰყავთ, რომელიც
კლესიაში ბერძნულად სწირავს, თუმცა თითონაც არ ესმის
ჰასა სწირავს, რადგან ბერძნული ლაპარაკი არ იცის, მაგრამ
ეს მღვდელი სახარებასაც-კი უთარგმნის თავის მრევლს ბერ-
ნულად თათრულად და ქადაგებასაც თათრულ ენაზე ამოხს.
რადგან რეხელებმა არც ერთი სიტყვა ბერძნული არ იციან,
და მღვდელმა კიდე ქართული არ იცის, ამიტომ აღსარებასაც
ნათრულ ენაზე კუბნებან.

აღდგომის დღეს ერთმანერთს თურმე უწინ თათრულად
ულოცდენ:

„ხრისტოს დირილდი!“ (ქრისტე აღზდგა).

„ჰაი! ჰაი! დირილდი (ქეშმარიტად აღზდგა).

მერე ბერძნულად დაეწყათ:

„ხრისტოს ანესტი!“

„ალითოს ანესტი!“

დღეს-კი ქართულად, სამშობლო ენაზე ულოცვენ ერ-
მანერთს აღდგომას, თუმცა-კი თათრულ-ბერძნულსაც ურე-
კენ ხოლმე.

აი რეხელების გვარები: ხუციშვილი და აწ ქეშიშ-ოლლი,
კოვზიაშვილი, საბაშვილი ანუ საბაანი, მინაძე, მიქაძე, მურ-
ვანიშვილი და ან მურვან-ოლლი, ზანდალაშვილი, მაცუკატო-
ვი და სხვ....

მაცუკატოვების გვარიდამ ორი მღვდელი მღვდლობდა
ამ სოფელში. პირველად კირიაკი, რომელმაც მხოლოდ კით-
ხვა იცოდა ბერძნული და ლაპარაკი-კი არა. ეს მღვდელი გარ-
დაიცვალა ამ 30 წლის წინად და მერე მისი შვილი, ისტა-
ფილა, მღვდლობდა, რომელიც აგრეთვე ბერძნულად წირვა-

ლოცვას ასრულებდა, თუმცა-კი არც ეს ლაპარაკობდა ამ ენაზე. ესეც გარდაიცვალა ამ ოცის წლის წინეთ და დღეს მღვდლობს ავრანელი, რომელმაც ქართული არ იცის და რომელიც მხოლოდ ბერძნულ ენაზედ წირვა-ლოცვას ასრულებს და თითონ-კი არ ესმის ბერძნული, რადგან ავრანელ ბერძნებს, როგორც ზემოთ მოვიხსენეთ, დედა-ენად სომხური გახლამიათ.

სკოლაზე ჩამოვადგეთ ლაპარაკი, რატომ სკოლა არ გაქვს-თქო? სკოლა როგორ არა გვაქვს, ჩვენი სკოლა სამი ევრსის მანძილზეა სოფ. ავრანში, სადაც „ბერძენი“ მასწავლებელი მხოლოდ რუსულ ენაზე ასწავლისო.

რეხელი ქართველობა სწავლას ძრიელ ეტანებიან, მაგრამ ის აწუხებთ, რომ ქართული არსად არი. ერთი რეხელი ყმაწვილი ახალ-ქალაქის სამოქალაქო სასწავლებელში მიაბარეს იმ იმედით, რომ სახელმწიფო ენასთან, რომელიც ძრიელ ექირეებათ, ქართულიც ესწავლა, მაგრამ რადგან ახალქალაქის სასწავლებელში, სადაც დღესაც 30 ქართველი ყმაწვილი სწავლობს, ქართულ ენას სრულებით არ ასწავლიან, ამიტომ ყმაწვილმა ისევ გორის სასწავლებელში ირჩია გადასვლა იმ აზრით, რომ რუსულთან ქართული ლაპარაკიც შეისწავლოს და წერა-კითხვაც.

ამ გვარათვე რეხელ ქართველმა, მიხეილ მურვანიშვილმა, რომელიც ახალქალაქში ცხოვრობს, შვილი გორის სასწავლებელში გამოზარდა ქართული ენის გულისთვის, რისთვისაც ხელ-მოკლვ კაცი თვეში ორ თუმანს მეტს იხდიდა ვაჟის სადგურ-საკვებში და სხვ.

გამოვიკითხე მიზეზი რეხელ ქართველების გადაგვარებისა. რა მოხდა იმისთანა, რომ რეხელმა ქართველობამ თითქმის დაჰკარგა თავიანთი სამშობლო ენა და ეროვნება?

სოფელ რეხის ქართველობა გადმოსახლებულა ოსმალე-

თიღამ პასკევიჩის დროს 1828—30 წ. არტანის სანჯახის სოფ. ველიდამ. მურვანისშვილმა მითხრა—მარტო ჩვენის ოჯახიღამ თორმეტი აკვანი წამოვიღაო.

გადმოსახლებულებს ხუმრებოდ კომლი ქართლიდან მოპატებია: კოვზიაშვილები, ოსიაშვილები და სხ. ნეტა ეს ქართველები რაღა ენაზე ეუბნებიან მღვდელს აღსარებას? ან რა ესმით ბერძნული წირვა-ლოცვისა და თათრულის ქადაგებისა?

— ესენიც გადაგვარდებიან მარა ჯანაბაა! იცით ეს ამბავი საღა ხდება? ჩვენ თვალ წინ, თბილისიღდან ერთ დღის სავალზე.

„ვაი საბრალოს, ჩვენ საქართველოს ჩვენ დაკვბადეთ მის შესარჩხვენად!“...

როცა საქართველო ძლიერი იყო და ამ ზემო-ქართლს პასან-ყალა—ტრაპიზონამდე განაგებდა, მაშინ რა თქმა უნდა ვეღელი ქართველები თავის დედა-ენაზედ ლაპარაკობდნენ და წირვა-ლოცვაც საშობლო ენაზე ჰქონდათ, მაგრამ არ მისცაღმერთმა ქართველებს ერთობის ნიჭი, თორემ ამისთანა გულვეფხ ხალხს, რა მტერი და რომელი მტერი დასძლევდა! რომელიმე ფეოდალი ერისთავი ანუ ძლიერი მთავარი კისერს გაისუქებდა თუ არა, მაშინათვე იმის ფიქრში იყო, მეფე ტახტიღამ ჩამოვადღო და მე გავმეფდეო. ამას მოსდევდა-რა? ურთიერთთა მტრობა, მოძმეთა ჟღეტა და დაუბოლოვებელი „ჩემი“—„შენი“—აობა. ეტყობა ყველას სჭირდა ავადმყოფობა მანია დიდებულობისა.

ეგ რად გინდათ, ქართველების ისტორიაში ამ გვარ მხეცურ ფაქტსაც ვპოულობთ: „ლომენტი კათოლიკოზმა, სპარსეთის შაჰს განუცხადა: „უკეთუ საქართველოს ტახტს მე მომცემთ, მაშინ (კათოლიკოზი) მაჰმადის რჯულის მივიღებ და ცოლსაც შევიერთავო“...

ნეტა ეს რომელს-ღა „მანიას“ მივაწვროთ? ეს კიდე უთო-
ოდ არის მანია ჰერეტუკობისა.

ეს ხო ძველი ამბავია და უფრო ახალს მოგახსენებთ.
განსვენებული ლუკა ისარლოვი მოგვითხრობს თავის წიგნში
გიორგი კნიაზის ერისთავის ნათქვამს:

„მეფე გიორგის ძმას, ალექსანდრე ბატონიშვილს, აბა
შიძეს და ზოგიერთთა დარეჯან დედოფლის თანადანწრების
რჩევა ექმნათ, წიგნი დაეწერათ და ტფილისიდან გაეგზავნათ
ჩუმიად ახალციხის ფაშასთან, რომ ეხლა კარგი დრო გაქვსო
რომ შემოხვიდეთ ჯარით ტფილისის ასაღებათაო. მეფე გიო-
რგი არავის უყვარსო, რაკი ბორჯომს გამოსცილდებითო, მა-
შინ ჩვენც იქ დავიხვდებით და მეფე გიორგის ადვილად ჩა
მოვაგდებთ სამეფო ტახტიდამაო.

„ახალციხის ფაშას რომ მიეღო ეს წერალი, ებძანა პა-
ტივი და უღუფა მიეცათ წიგნის მიმტანისათვის, მარა ის წიგ-
ნი გამოუგზავნია თვით გიორგი მეფისაჲს გამოჩენილის მუთი
ბეგის ხელით და დააბარა, რომ ეთქვა მეფე გიორგისათვი
მისი სახელიც, ვინც მიუტანა ის წიგნი.“ ალექსანდრე ბატო-
ნიშვილი სპარსეთს გაქცეულა, დარეჯანი დედოფალი, მეფე
დედინაცვალი, კინაღამ სპარსეთს ანუ რუსეთს გააძიესო და
რამდენიმე კაცი დამნაშავე მეფის ბძანებით მეტეხის კლდიდა
გადაჩეხეს მტკვარშიო.

ღიად, იმას მოგახსენებდით, წაარუვა ოსმალამ ქართველ-
ლებს, ანუ უკეთ ვსთქვით გაჰყიდეს სამშობლო ქართველ დე-
დებულეებმა ფაშობაზე და სხვა პირად სარგებლობაზე, გადასც-
ეს, გაძლიერებული ქართულ სიკოცხლით არე-მარე და ციხე-
ქალაქ-სიმაგრეებით, მონასტრებით საესე, და მას აქეთ ოსმ-
ლთა მთავრობამ ქართველ დიდებულთავე შემწეობით განმძე-
ნვარებული დევნა დაუწყო განსაკუთრებით ქართველების ენ-
და სარწმუნოებას. არა ხალხი არ იყო ისე დევნილი და შ.

ვიწროებული, როგორც ქართველობა და მათი ზნე-ჩვეულება-სარწმუნოება. ამის მიზეზი, რასაკვირველია, უნდა ვეძიოთ გარდა მაჰმადის სწავლასა, პოლიტიკურ მოსაზრებაშიაც, უფრო-კი პოლიტიკურ მოსაზრებაში, რადგან აზრად ის ჰქონდათ, რომ შეემუსრათ პოლიტიკურა სიძლიერე საქართველოსი და ძალმომრეობით სამარადისოთ მოეწყვიტათ ეს ამოღენა მხარე საქართველოსთვის. ახლა, როგორ გგონიათ, ვინ გარბოდენ სტამბოლს ხონთქართან სხვა-და-სხვა პროექტებით, თუ რა საშუალებით შეიძლება უფრო საჩქაროდ და ადვილად გადაგვარება ქართველობისაო? პროექტების ავტორნი გახლდნენ ქართველთაგანივე, რომელთაც თავის მამა-პაპის რჯული ჰგმეს, მაჰმადიანობა მიიღეს, მაჰმადიანობასთან ჯილდოდ თაშობა, სანჯახ-ბეგობა, მამულები და სხვა მრავალი პატივი ხორცთა მათათვის.

რომ ოსმალოს მთავრობას ქართველი ერის გადაგვარება პოლიტიკური აზრით საჭიროდ მიაჩნდა, აზას ისიც გვიმტკიცებს, რომ სომეხთა და ბერქენთა ეროვნება, აგრეთვე კათოლიკეთა სარწმუნოება სრულის თავისუფლებით სუფევდა. სომეხებს იმიტომ არ ერწოდნენ, რომ პოლიტიკურა თვით-არებობა დიდი ხნის დაკარგული ჰქონდათ და უფრო საჭირონიც იყვნენ ვაქრობა - ხელ-ოსნობისათვის. კათოლიკეთა სარწმუნოებას არას უშლიდნენ, რადგან მისიონერებით სავსე იყო აქაურობა, რომელთაც ზურგი გამაგრებული ჰქონდათ რომიდგან.

აი ამისთანა გარემოებაში ყოფილან ოსმალეთში ეს რეხეული ქართველებიც. ერთი მოხუცი მღვდელი შერჩენილათ და ისიც მოუკვდათ. ოდესმე დიდებული საეპისკოპოზო, საკათედრო ტაძრები და მონასტრები ზარზმა, საფარა, ვარძია, კუმურდო, წყაროს-თავის მონასტერი, ღვთაების ეკლესია სსსა ისპირისკენ, საიდანაც გადარჩენილ იქმნა ღვთაების ხატი, რო-

მელიც ახლა ასვენია თბილისში ანსსტის ეკლესიაში, გამოჩენილი ოპიზის მონასტერი აქარისკენ, ტბეთის ეკლესია შავშეთში, იშხანის ეკლესია თორთუმ-ბაიბურდისკენ, მონასტერი ხახულას თორთუმის ხეობაში, რომელიც აღაშენა დავით კურატპალატმა, ბაგრატ მეფის მამობილმან, საიდგანაც სასწაულთ-მოქმედი ხახულის ღვთისმშობლის ხატი ძლივს გადაარჩინეს და დღეს გელათს ასვენია,—ერთის სიტყვით, მრავალთა უმრავლესი ტაძრები და მონასტრები, საიდგანაც ეფინებოდა ამ არე-მარეს ქრისტეს მცნება, რელიგიური ზნეობრივი აღზრდა და საერო განათლება, სადაც იკურთხებოდნენ მღვდელნი და მღვდელ-მონაზონნი და სადაც ომის წინა დღეს მიიღებდნენ ხოლმე ლოცვა-კურთხევა-ზიარებას და იკრევდნენ სულიერ ძალას ქრისტეს მტრებზედ მიმავალნი, საშობლოსთვის თავ-განწირულნი ქართველნი ვმირნი, ყველა ეს დიდებული ტაძრები, ქეშმარიტი საუნჯენი ქართველთა სარწმუნოებრივი და ზნეობრივი ძლიერებისა, სრულებით გაუქმებული და აოხრებული იყვნენ ოსმალთა ხელში. ვისაც მღვდლობა ჰსურდა, უნდა კურთხებულიყო ბერძნის ეპისკოპოზის ხელით, რომელიც ერთი არზერუმში იჯდა და მეორე ტრაპიზონში. საქართველო მაშინ შინაურთაგან წეწვა-გლეჯით დასუსტებული იყო და ის ღონე აღარ ჰქონდა, რომ თუ პოლიტიკური არა, ზნეობრივი გავლენა და სარწმუნოებრივი კავშირი მაინც არ დაჰკარგოდა ქართველებთან ამ წართმეულ, დაკარგულ მხარეში. ამიტომაც მაშინდელ ველელებს და აწ რეხელ ქართველებს საქართველომდე ხელი ვერ მიუწვდათ, მღვდელი ვერ მოითხოვეს და ვერც ითავეს ვინმე ქართულ წერა-კითხვის, საღმთო წერილის მკოდნე არზრუმის ეპისკოპოზისთვის ეკურთხებინათ. ბოლოს „გაფრანგებას“, კათოლიკობის მიღებას—რისთვისაც იქვე მოქმედობდნენ იეზუიტები, რომელნიც გაკათოლიკებასთანავე მრავალ ნაირ შეღავათსაც ჰპირდებოდნენ—

ისევ ასე არჩივს: მოუწოდეს მართლ-მადიდებელ ბერძნის მღვდელს და წირვა-ლოცვა ბერძნულად დაიწყეს თათრულ ენაზე განმარტებით.

ვინც იქამდე შეგნებული არ არის და არ დააფასებს დედა-ენას, ანუ ვისაც არ სჯერა, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ერისთვის სამშობლო ენას, ვურჩევთ კარგად ჩაუფიქრდეს ამ რეხელების თავ-გარდასავალს და დააკვირდეს მათ აწინდელ უნუგეშო მდგომარეობას.

დღეს რეხელები ჩვენთვის აშკარა მავალითს წარმოადგენენ ენა-დაკარგულ ერისას. რეხელების ამბავი საქვეყნოდ ღალადებს, ცოცხალ მინუშს წარმოგვიდგენს ერის ძალ-მომრეობით გადაგვარებისას და ნამდვილად გვიმტკიცებს, რომ ყოველად ძლიერ სარწმუნოებასაც-კი ვერ შეუძლიან მდაბიო ერი დაიხსნას, დაიფაროს გადაგვარებისაგან.

აი სწორედ რეხელებზედაა გამოქრილი პოეტის სიტყვები:

„ერის ჩსოკრება,
მისი დიდება,
მისი ისტორია
დაიკარგა არსებით;
და ენა წასდეს,
ეიდან დაეკეს...
წაეკოს ჩიბჭი
ტაძარსა წმიდას!..“

მართლაც და აბა რა ქართველია ეხლა რეხელი!? რა ვუყოთ, რომ სარწმუნოებით იგიც მართლ-მადიდებელია!.. დედა-მიწის ზურგზედ მრავალნი აღიარებენ მართლ-მადიდებლობას, მაგრამ საქართველოს ავი და კარგი ჩირადაც არ მიაჩნიათ. ბევრი მართლ-მადიდებელეც არის, რომელმაც არც-კი იცის საქართველოს ქვეყანაზე არსებობა.

ჩემი დღეში არ დამავიწყდება ერთი შემთხვევა. უნივერსიტეტში დამიკვირდა—არ ვიციოდი თუ ვადა სუფევდა—ქალღმერთები მარიამობის ბოლოს რიტუებში წარვადგინე. რამდენიმე დღის შემდეგ სეკრეტრისაგან შევიტყე, რომ დავიანების გამო მიღებულ არ ვიქენი. ვსთხოვე ფაკულტეტის დეკანს და დიდი უარი მივიღე—„სოვეტის“ დადგენილობას ვერ დავარღვევო. მეტი რა ჩარაა.

წავედი თვით რექტორთან: მოწყალება მოიღეთ—საიდან სად, კავკასიიდან მოვსულვარ, ხარჯი ხო ხარჯად შეკარგება და მთელი ერთი წელიწადი დრო დამეკარგება-მეთქი.

ჯერ ძლიერ ექვეს თვალთ შემომხედა—მგონი ურია ვეგონე.

— Вы какой национальности?

— Грузинъ, Ваше прев—ство.

დაიბარა სეკრეტარი, მოატანიდა ჩემი დოკუმენტები, ჩხრიკეს, ჩხრიკეს, იჩურჩულეს.

— Вы говорите—грузинъ?

— Дась... Грузинъ—კრძალვით მოვახსენე.

— Да развѣ грузины православные?

— ?!...

— არა, მაინც, ნუ თუ ქართველები მართლ-მადიდებლები არიან,—ჩამაკივდა რექტორი.

— რას ბძანებთ, ბატონო! როგორ თუ ქართველები მართლ-მადიდებლები არიან! ქართველებმა რა ქრისტეს სარწმუნოება მიიღეს რუსების სახელი ჯერ ისტორიაში არსად იყო... ჩვენ მე-IV საუკუნის დასაწყისში მივიღეთ ქრისტიანობა წმ. ნინოსაგან.

დიად, აი ასე გახლავთ... არიან რუსთა შორისაც იმისთანა ინტელიგენტნი, რომელნიც არც-კი გვიცნობენ თავის

თანა-მოდმე, თანა-მერჯულე ხალხს. აბა მოდი და ნუ გეტყინება გული!

ღმერთი, რჯული კიდევ ჩვენი ბრალია, რომ არ გვიცნობენ...

მაგრამ... კმარა. ისევ რეხელების ამბავი განვაგრძოთ.

სწორედ საცოდაობა იყო ჩემი ბასი რეხელ ქართველებთან. ხო ვიცოდი, რომ რეხელები მართლ-მადიდებლნი ქართველნი არიან, მაგრამ რა ვუყო სარწმუნოებას, თუ-კი ლაპარაკი დედა-ენაზედ ვერ შევძლოთ. ჩემმა გულმაც ვერც ერთი ამათგანი ვერ შეითვისა, ვერ იგრძნო გულმა დაკარგულ მოძმის სიყვარული და სიბრალული.

იმ დროს-კი, როდესაც თავ-შეხვეული, სარუხიანი ქართველი მაჰმადიანი დედა-ენაზე ქართულად მესაუბრება, რაღაც საიდუმლო ზეგარდმო ძალა ანდამატივით მისკენ მიზიდავს, წამსვე გრძნობს გული მისდამი სიმპატი-სიყვარულს, სიბრალულ-სინანულს და თვალეზი თან სიხარულის ცრემლებით ივსება.

როგორ ახსნით ამ გრძნობას, არ ვიცი, მე მხოლოდ გულ-ახლით ვაღვიარე ჩემი პირადი შთაბეჭდილება, სულის მდგომარეობა ორსავე შემთხვევაში.

თ ა გ ა III.

უპატრონო ქართველების მფარველი ანგელოზი.—კიდევ რამდენიმე შავი სურათი ოსმალოს ქართველების ცხოვრებიდან.—მდაბიო ხალხს რჯული და ეროვნება ერთი ჰგონია.—როცა ქართველები კერპებს ვცემდით თაყვანს, ქართველად არ ვიხსენებოდით?—ხალხთა შეუფერებლობით დაკარგული რამდენიმე მილიონი ქართველობა.—ჩვენი ისტორია-გეოგრაფია არ ვიცით.—მურვანიშვილის მოფხრობილი ძველი ამბავი.—ირაკლი მეფის ომები და ქაიხოსრო მურვანიშვილი.—სამცხე-ჯავახეთის მღვდელთა ცხოვრება ვით ისტორიული მასალა.

სე გადაგვარდა ამ მხარეში მრავალ ტანჯულ-წამებული ქართველი ერი. ძალად მოუკლეს ბუნება და გაკაფულ ვენახზე ნამყენ ჰანკურს აბა რა ნაყოფი უნდა გამოეღო?

მოგეხსენებათ „უპატრონო ეკლესიას ეშმაკნი დაეპატრონენო“. უპატრონოდ დარჩენილ ქართველებზე ვინც არა მგონია ნადირობდა-ნავარდობდა. ოსმალოს მთავრობა ძალად ამაჰმადიანებდა, ხოლო ვინც თავის მამა-პაპის რჯულზედ მტკიცედ იდგა ათასნაირ გადასახადებით ტყავს აძრობდნენ, შეუბრალებლად სდევნიდნენ ქართველ „გიაურებს“ და ყოველივე ადამიანურ ღირსებას უგინებდნენ, უმცირებდნენ, უსპობდნენ.

სულით გამწარებულს და ხორციით დატანჯულ ქართველობას, სასოწარკვეთილობის წაშს კათოლიკე მისიონერები მფარველ ანგელოზად ევლინებოდნენ:

— გათათრებას ისევ ის არ გირჩენიათ, კათოლიკე ქრისტიანები იყოთო?!

აი თუ ქრისტეს სარწმუნოებას კათოლიკეთა დღლმატზე

მიიღებთ, მაშინ ოსმალოს მთავრობის დევნისაგან და მეტი ხარჯისაგან განთავისუფლდებით, რომის პაპის სულიერი შვილები დახდებით და ვინღა რას გაგიბედავთო.

ე, დეე მიიღეს კათოლიკობა, მაგრამ ბეჩაევი ქართველობა ბოლოს იქამდე დაიბრძოვეს, იქამდე დაბალი ღობე გახდა, რომ სომეხ-კათოლიკებმა ც-კი ზედ იხტუნეს — მოუდეს შარი: სადაური ქართველი კათოლიკენი ხართ, თუ-კი სომხის ტიბიკანზეა თქვენი წირვალოცვაო...

ამ გვარად მთელი ეს ზემო ქართლი, რომელსაც შეადგენდა არა მარტო სამცხე და ჯავახეთი, არამედ ერუშეთ-შავშეთი, კოლა-არტანი, ართვინი-არტანუჯი, ტაო-ოლთისი, კლარჯეთ-ქანეთი და მრავალი სხვა ქართველთა პროვინციები ჰასან-ყალამდე (გურჯი ბოლოზ) და ვიდრე ტრაპიზონამდე, რომელნიც ერთად რომ ავიღოთ, ეხლანდელ საქართველოზე თუ ხუთჯერ არა, სამჯერ მანც მეტი იქნება — ოსმალეთმა მოსწყვიტა, ხორც-მეტეივით ჩამოათალა საქართველოს და მით დაასუსტა ქართველთა პოლიტიკური თვით-არსებობა, უძლეველობა. მათმა ორას-სამასი წლის მძევნავარება-ბარბაროსობამ სამ-ოთხ მილიონამდე ქართველობას სრულებით დაუკარგა არამც თუ სარწმუნოებრივი, არამედ ყოველივე ზნეობრივი კავშირიც-კი თავიანთ მონათესავე ქრისტიან ქართველებთან.

ეს არი უბედურება, რომ მდებარე განუვითარებელი ხალხი რჯულსა და ეროვნებას ერთმანეთში დომხალივით ურევს. ასე ჰგონია — რა ხალხის რჯულსაც მიიღებს, ეროვნებითაც იმ ხალხს ეკუთვნის.

მაგრამ რას იზამთ, რომ მდებარე გაუნათლებელ ხალხს არეულად, შეცდომით ესმით საქმის ვითარება და ამიტომაც დღეს ქართველ მაჰმადიანს რო უთხრა ქრთქელი ხარ-თქო, იმას ასე ჰგონია ეუბნები შენ ქრისტიანს ხარო — ქართველი და ქრისტიანი ერთი და იგივე სიტყვა ჰგონია...

კარგი და პატიოსანი! მაშ როცა ქართველები კერპებს ვცემდით თაყვანს, როცა მზეს და მთვარეს ვაღმერთებდით, მაშინ ქართველები არ ვიყავით?! ქართველებს არ გვეძახოდნენ?!

ჰერიპა! რას ბძანებთ, ბატონებო, რჯული სადა, ეროვნება სადა..... შუაში დიდი ზღვარი, დიდი განსხვავება უძევთ...

ჰო და ამ გვარად, ხალხთა შეუფერებლობით, დაეკარგეთ ამ მხარეში რამდენიმე ჩილიონი ქართველობა.

შეიძლება, მკითხველო, არც-კი დაიჯერო, რომ ნამდვილი საქართველო ეს ზემო ქართლია და ქართველი ხალხიც ზოგი გამაჰმადიანებული, ზოგიც გაკათოლიკებულ-გასომეხებული ხუთჯერაც მეტია, ვიდრე ახლანდელ საქართველოში! კი, ბატონო! არც მიკვირს, თქვენმა მზემ, რომ არ გჯეროდეთ, რადგან ჩვენდა სამარცხვინოდ ქართველებმა ჩვენი ლეიძლი სამშობლოს ისტორია-გეოგრაფია სრულებით არ ვიცით და თუ რაიმე სასწაულით ვიცით, ისიც ზერა-ქვერად, დაუდევრად. ხოლო, ვისაც სკოლა-გიმნაზიებში რამე უსწავლია, იმან ამერიკა-აფრიკის ვითარება უკედ იცის ვიდრე საქართველოსი...

—

ეჰ! დავასრულოთ ისევ რეხელ ქართველების ამბავი.

ერთმა რეხელმა ქართველმა მიხეილ მურვანიშვილმა, რომელიც სრულებით თავისუფლად ლაპარაკობს ქართულს, მიაშობო:

„ჩვენი პაპა სურამელი ყოფილა, თავადი მურვანიშვილი. როცა საქართველოს იკლებდა ლეკი და ყიზილბაში ამათაც გაუჟირდათ და იფიქრეს: ე ხო აღარ გვასვენებენ და ამდენ რბევას, მოდით და ორ ქირში ერთი ავირჩიოთ, მოდით და სათათრეთში გადავსახლდეთო. სამნი ძმანი ყოფილან. უმცროსს უთქვამს: „არა, ძმავე, მე არ წამოვალ, მე აქ, ამ კაკლის ძირში, უნდა მოვკვდე-დავიმარხო.““

ამდგარან და ეს ორი უფროსი ძმა მალულად გადასულან ოსმალეთს და არტაანის სანჯახში ქართველების სოფ. ველს დასახლებულან. იმ დროს თურმე ხმა მოდიოდა, რომ ველს ქართველებს კარგი სანჯახ-ბეგი ჰყავთ, ქართველებს ძრიელ არ აწუხებსო.

ისტორიულ ინტერესს არ არის მოკლებული იოანე ბატონიშვილის „კალმასობაში“ მოყვანილი ამბავი.

იპოლიაკვანმა იოანემ სურამს რა მიაღწია, სურამის მოყვრავმა არ მისცა თავისთან ბინა. მაშინ გაუწასპინძლდა ქაიხოსრო მურვანის შვილი და ვახშამს რა შეეჭკოდნენ მასპინძელმა ოთხშაბათის მარხვა გასტეხა, რისთვისაც შენიშვნა მიიღო იპოლიაკონისაგან. ამაზე ქაიხოსრო მურვანიშვილმა უპასუხა:

— მე მეფე ერეკლეს ორმოცდა თუთხმეტი წელიწადი ვემსახურე და ჩემის მსახურებისათვის ყაზახის თათრებში განმანწესა და იმათ თავაზით შევეჩვიე მარხვის ქმას, რომ იმათ არ ვაძლევდი დაბრკოლებას, და ამ სახით გაუერთგულე ის ერი მათ სიმაღლეს.

— მათ უმაღლესობას სადა და სად მსახურეთ?

— „რომ ცოტავსთქვა მათ უმაღლესობასთან თუ სხვაგან ორმოცდა ათი მეტი ომი მიხილავს, მაგრამ სახელოვან ომებში ყოველგან ვხლებივარ მათ სიმაღლეს: აზათხანის ომში, რომ სამი ათასის ქართველით თერამეტი ათასი კაცი დაამარცხა უზარბაზნოთ ბატონმან, და იმისი ურდო მთლად დაგვრჩა, რომ განემდიდრდით. ოთხი ათასის კაცით, აჯი ჩალაფის შვილი თორმეტი ათასის კაცით მოსული ბორჩალოს დაამარცხა, და მრავალი ტყვე და საქონელი ვიშოვეთ. ავარიის ხანი რვა ათასის კაცით მჭადის-ჯვარს იღვა, — დავამარცხეთ დია მცირეს ჯარით და მრავალი დაეხოცეთ და დავატყვევეთ. დანღიზში, ქიზიყის ბოლოს, ვძლიეთ ლეკთა და მრავალი აღეხოცეთ და იმ დამეს დედოფლის წყაროზედ მდგომთა, დაგვესხა სხვა უდიდესი ჯა-

რი თავსა მას გაქცეულს ლეკთან შეერთებული, და იგინიცა დავამარცხეთ, დავწყვიტეთ. ხერთვისი ავიღევით და მრავალი ოსმალნი დავხოცეთ. აბდულა ხანი ბაგრატიონი, თორმეტი ათასის ყიზილბაშით მოვიდა, ციხეც თათრებს ეჭირათ და სოლოლაკზედ დავამარცხეთ და ავწყვიტეთ. ასპინძას ოსმალისა და ლეკის ჯარზედ გავიმარჯვეთ, რომ რუსები დავგიბრუნდნენ, არა გვიშველეს. და სულ ის თათრის ჯარი მთლად ფაროსავეთ მტკვარში დავლუპეთ და მეფემან მოკლა თავისის ხელით კახტაბელადი. ერენის დიდს ომში იქ ვახლდი და რვა ათასი კაცი დავამარცხეთ მეფის ძის გიორგის მიზეზით და გარჯილობით. ავარის ხანი ოცდა ოთხი ათასის კაცით ყვარლის ციხეს შემომდგარიყო, სამასი კაცი წავედით დაუთალაბად და შევედით ციხეში და გავაქციეთ ეგოდენი ჯარი. მცხეთას მიმავალს ღამე დავგვხდა ლეკისა ჯარი, ჰსძლო მუნ ბატონმან, თავისის ხელითაც მოკლა ლეკი და ჩვენ სამთა ძმათა დავხოცევით ლეკები, სამთავ მივართვით თავები და მაშინ მიბოძა ჯილდოდ ჯაბადართ-უხუცესობა და სხვა წყალობა“.

აი ასეთი სახელოვანი კაცი ყოფილა მურვანის შვილების გვარში მეფე ერეკლეს დროს. ჩემმა მობაასემ მიხეილ მურვანის შვილმა კვლავ განაგრძო:

„პაპანემის ძმას პეტრეს ჰყავდა ცოლად ახალციხელი ქართველი ქალი, კარგა აღზრდილი, ღეთისნიერი, მწიგნობარი, ხელ-საქმის კარგი მცოდნე. ამ მეუღლეთ მიეცათ ველში ვაჟი-შვილი ვასილი, რომელიც დედამ აღზარდა ღეთის შიშში, და ასწავლა ქართული წერა-კითხვა და საღმთო წერილი.“

„ვასილი ნიჭიერი ყმაწვილი გამოვიდა, ისე შეუყვარდა საღმთო წერილი და წმიდათა ცხოვრება, რომ მოემზადა მღვდლად კურთხებულიყო. თათრობის დროს აბა აქ საღ იყო ქართველი ეპისკოპოსი და ამიტომ ვასილი წავიდა კისკიმში, რადგან კისკიმი უფრო ნაზლია (ტრაპიზონისკენა).“

„კისკიმში მაშინ (1828 წ.) ეპისკოპოსობდა ბერძენი ეპისკოპოსი თეოკლიტოს, რომელმაც მღვდლად აკურთხა ვასილი და გამოისტუმრა. ვასილ ღვდელმა კისკიმიდამ აქარაზე გადმოიარა და აქ შეეცყო რუსის შემოსვლა სამცხეში. ახალციხეს რომ მოვიდა, ნახა, რომ ციხეს რუსის ჯარი შემორტყმოდა (1828 წ. აგვისტოს 15). ხომ კიდევ აიღო პასკევიჩმა ეს მხარე.

ქართველებს გაგვეხარდა და მაგრე! ვიფიქრეთ ახლაკი იპრიანა ღმერთმა და გვეძველა ქართველებსაო—ქრისტიანი ხელმწიფე გვეყოლებათ. მაგრამ რაკი მერე ყარსი და არტანი უკანვე გადასცეს ოსმალოს, მაშინ-კი თქვენი მტერი, რო ჩვენ წილები დაგვწყდა. ჩვენები აღარ დადგენ სათათრეთში, ქართველ ქრისტიანებს ყველას ეშინოდათ, თათრები ახლაკი ჩვენზედ იყრიან ჯავრსაო, რადგან ქართველობაც სიხარულით შევლოდა რუსის ჯარს რითიც-კი შეეძლო, რაღა გაეწყობოდა აიყარა არტაანიდგან მთელი სოფელი ველი და მამა-ჩემიც მაშინ წამოჰყვა სოფელს და აქ რეხაში დავსახლდით. მარტო ჩვენის ოჯახიდან თორმეტი აკვანი წამოვიდა.

„ვასილ მღვდელს მაშინათვე უბოძა პასკევიჩმა ჯავახეთში რამდენიმე სოფელი მრველად: ნიჯგორი, ხიზაბავრა, ვარევა-ნი, თოკი და სხვ. ხოლო ჯავახეთის დანარჩენ სოფლებს, საცა-კი ქართველი ქრისტიანი დარჩენილიყო, ზოგი ცხადლივ და ზოგი მალულად, ამათაც ორი მღვდელი მწყსიდა—კოთელიელი ნიკოლოზ მღვდელი და ბარაღელი პეტრე მღვდელი.

„ოთხი წლისა ვიყავი მე, როდესაც ვასილ მღვდელმა თავისთან წამიყვანა, ღვთის სიყვარულში მზლიდა და საღმთო წერილს მასწავლიდა. ამ რეხაში მაშინ კირიაკი მღვდლობდა, რომელიც, როგორც ზემოდ მოგახსენეთ, თუმცა ქართველი იყო, მაგრამ ქართული დაჰვიწყებოდა და ბერძნულად-კი ზეპირად სწირავდა, რადგან თათრულის მეტი სხვა ენა არ იცოდა. ბოლოს და ბოლოს ქართული ცოტათი შეისწავლა

და ჩემს ყმაწვილობაში მახსოვს, რამდენჯერაც რეხაში მივიდი-
ოდი, ქართულად წაუეკითხამდი ხოლმე სამოციქულოს და
ორიოდე ძილის პირიც ვიცოდი ვალობით. საწყალი ბერი-კა-
ცი მღვდელი ისეთის ალტაცებით მოისმენდა ხოლმე ქართულ
გალობას და სამოციქულოს, რომ სიხარულის ცრემლები და-
პა-ღუპით გადმოსდიოდა.“

ბოლოს ჩემმა მოზაასემ მითხრა, რომ ვასილ ლედლის ამ-
ბებს კიდევ მერე გეტყვიო.

მართლაც და, როგორც შევიტყე, იმ დროის ლედლების
შრომა და კეთილ-მოღვაწეობა, განსაკუთრებით ორბელიანისა,
რომელსაც თათრებმა ახალციხეში თავი მოჰკვეთეს, სულხანი-
შვილებისა, რომელთა გვარშიაც წმ მღვდელი გამოსულა და
აგრეთვე ვასილ, პეტრე და ნიკოლოზ მღვდლებისა, საკმაოა
ამ ღირს-პატივცემულ მამათა ცხოვრება და მოღვაწეობა აიწე-
როს, რომ მთელი მესხეთისა და ჯავახეთის, მათის დროის
(1800—1853 წ.) ისტორია შესდგეს.

თ ა გ ი IV.

„ზოგი ჭირი მარგებელია“.—როგორ უშველოთ რეხელ ქარ-
თველებს?—ჭაერის ელემენტთა თვისება და ეს ქართველ-
ობა.—რაში იხატება რეხელების სამშობლოსადმი მი-
სწრაფება?—საცოდავო, რეხელებო!..

აუ იყო, იყო, ეჰ! დავანებოთ თავი წარსულზე
ამდენ ჩივილ-ტირილს: სჯობს წარსული მაგალითი
გავითვალისწინოთ და ჩვენს აწყყოს იმის და გვარად
გავუძღვეთ. ნათქვამია: „ზოგი ჭირი მარგებელია“.
წარსულმა უბედურებამ უბედობა უნდა დასთრგუნოს, როგო-
რათაც სიკვდილით სიკვდილი ითრგუნება—ეს ბუნების და
ცხოვრების კანონია.

თქვენ ეს მიბრძანეთ, ახლა რა უშველოთ და როგორ ვუშველოთ ამ რეხელ ქართველობას?.. ბევრჯელ ვინატრე: ქართლის რეხა აქ გაჩენილიყოს და წალკის რეხა ქართლში. ქართლის რეხის სკოლა ამ რეხაში მოქმედებდეს და იმ რეხის მღვდელიც ამ რეხაში მოღვაწეობდეს...

ღიას, მე ისევ ჩემი რეხელების მოციქული ვარ...

67 წელიწადი შესრულდა, რაც ეს ჩვენი მოძმე რეხელი ქართველობა თათრების კლანჭებიდამ ჩვენვე დაგვიბრუნდა. მერე? გვიბრუნია რამ ამ ხალხისათვის?—არაფერი. არც-კი ვიცოდით ამ ხალხის ქვეყანაზე არსებობა, არამც თუ გაგვერიგებინოს რამე. ვინ ჰყავთ გულ-შემატკივარი? არავინ. ვინ უნდა გამოჩნდეს ამათი ჭირისუფალი?—ჩვენ. ვინ არის ზნეობრივი მოვალე ამათ დაეხმაროს?—ჩვენ.

ჰაერი, რომლითაც ჩვენ ვსუნთქამთ, ორის მარტივის სხეულისაგან შესდგება—აზოტისაგან (79 წილი) და მჟავადისაგან (21 წილი). ვინ იცის, რამდენი ათასი მილიონი წელიწადია, რაც ეს ორი გაზი ერთად არიან არეულნი და ერთად მოქმედებენ, მაგრამ მის ღლეში ესენი ერთმანეთს არ შეუერთდებიან და არ შეუსისხლობრცდებიან—აზოტს თავისი ბუნებრივი ზნე-ხასიათი ყოველად შეუცვლელად რჩება, მჟავადს თავისი.

ამ გვარადვე რეხელი ქართველობა თუმცა სამ საუკუნეზე მეტია სცხოვრობს სხვა ეროვნებასთან ერთად, მაგრამ ესენი მათ ვერ შეუერთ-შეუსისხლ-ხორცდებიან. ხოლო ბუნებითვე დაყოლილ კანონის ძალით, რომლითაც შობილი მშობელს ეტანება, რეხელებიც სულით და გულით ელტვიან ქართველობას, მაგრამ მოთავე არავინ ჰყავთ, რომ ბუნებრივ სულთა-სწრაფვას საქმით გაუძღვეს.

აი რაში გამოიხატება ამათი ქართველობა და მისწრაფება ქართველობის მიმართ.

რეხელები ბერძნის ქალს არ ირთვენ და არც ქალს მია-

თხოვებენ. ძლიერ იშვიათად ღარიბი ვინმე უნდა იყოს, რომ ან ითხოვოს, ან მიათხოვოს ბერძენს ქალი, ხოლო რეხელებს ქართველი ქალები მოჰყავთ—თონეთიღამ, გომარეთიღამ, კლდისიღამ და ჯავახეთის ყველა ქართველ სოფლებიღამ და ამათვე მიათხოვებენ ხოლმე თავიანთ ქალებს, მისვლა-მოსვლა და ნათელ-მწირონი აგრეთვე ზემოხსენებულ ქართველებთან აქვთ. ჩაცმა-დახურვა ვაჟთა და ქალთა ისეთივე აქვთ, როგორც ზემოხსენებულ სოფლებში ქართველებს. მოწყობილება ოჯახში, ავეჯეულობა და ქება-სმაც იგივეა, რაც ჯავახელ ქართველს აქვს.

კომლიეული აღწერის დროს, ვილაც ჰკუთის-კოლოფ ვაჟბატონებს ურჩევიათ რეხელებისთვის ბერძნად ჩაეწერეთო, მაგრამ ამათ თურმე უპასუხეს:

„რას ამობ, ყარდაშ, რა გვივავს ბერძენს? სადაური ბერძენი ვართ, როდესაც ნამდვილად ვიცით, რომ ჩვენი მამა-პაპა ქართველები იყვნენ და ჩვენი ნათესაობა დღესაც ქართლში ცხოვრობენო.“ ამიტომაც ამათგან გამოყვანილი „საღდათი“ გორში მიღის ქართველებთან ერთად და არა წალკის ბერძნებთან.

ახლა ერთი ეს მიბძანეთ, ცოდვა არ არის ამოდენა ხალხი ასე უყურადღებოდ დავტოვოთ? მასხარობა არ არის, რომ ამ ქართველ ხალხს ბერძნულად ჰქონდეს წირვა-ლოცვა, რომელიც არც მღვდელს ესმის და არც ერსა? სირცხვილი არ არის ჩვენთვის, რომ ამ მართლ-მადიდებელ ქართველ ხალხს სასწარებას თათრულად უკითხავენ, აღსწარებას თათრულად ათქმევენებენ და ოჯახშიაც ძალა უნებურად აქვთ აქვს თათრული ენა გახდომიათ?..

საცოდავო რეხელებო! თქვენ რა იმედით მოგიხაროდათ ქართველ მოძმეებისკენ გადმოსახლება და რა გულ-გრილობა, უმეტრება დაგვხვდათ! სა.....მო.....ცი წე.....ლი.....წა.....დი სცხოვრობთ ჩვენში და ჩვენ, სამოცი სიტყვაც არ დაგვიხარავს თქვენს სასარგებლოდ.

ნეტა ვიცოდეთ, რა გაქირდა ამათვის ერთი პატროსანი ქართველი მღვდელი და მასწავლებელი!

როგორც ამ ხალხმა ამიხსნა, ესენი სასუფეველივით მოვლიან ქართველ მღვდელს და ქართულ წირვა-ლოცვას, სამრევლო სკოლას და ქართველ მასწავლებელს, რისთვისაც მზად არიან ყოველივე ხარჯი იკისრონ სკოლისათვის და ღვდლისათვის — „ჰანი, ბატონო, პატრონი?!“ ასე დააბოლოვეს ჩემთან საუბარი რეხვლმა ქართველებმა.

მხოლოდ ის-კი უნდა ვსთქვათ, რომ მღვდელმაც და მასწავლებელმაც ქართულთან ერთად თათრული ენაც უეჭველად უნდა იცოდნენ, რადგან ჯერ-ჯერობით საქირთა მოხუცებულთათვის, რომელთაც ქართული ენა ნაკლებად იციან.

მაშ ვსთხოვთ, ვისაც შეუძლიან და ვისგანაც დამოკიდებულია, დახმარება აღმოუჩინოს ამ 700—800 სულს მართლმადიდებელ ქართველობას, რომელნიც ჩვენი, ქართულის დაუდევრობის და უთაურობის გამო, ღღეს ამისთანა სასაცილო მდგომარეობაში არიან.

სხვა არა იყოს-რა, ამდენი სული ქართველი ქალები მაინც შეიბრალებთ, რომელნიც აქ რძლად მოსულან და კვლავ მოვლენ, რომელთაც არც თათრული, არც ბერძნული არ იციან და ვერც აღსარების თქმა შეუძლიანთ და ვერც ბერძნულ-თათრულის წირვა-ლოცვის მოსმენა.

თუ არა და ეს ხუთმეტე კომლი ქართველობა ხომ ქართლიდამ მოსულან და აქ რეხაში დასახლებულან, რომელნიც ვინ იცის ეხლა ას სულზედ მეტი არიან. ამათ, ამ ას სულს, რაღა ბრალი აქვთ, რომ ძალა-უნებურად ჩვენვე ვათათრებთ და დამახინჯებული ბერძნულ-თათრული წირვა-ლოცვაც უნდა მოისმინონ...

მეტი ვიცი?!!

დასასრული

28

უეცმოვანი:

დაავიჯილია: უნდა იქონს:

50	25	ფარს(რ)უხები	ფარს(რ)უხები
51	4	ჭრისტეს-	ჭრისტე-
„	22	დაბმული სბო	რომ სბო
65	26	შუენწინა(რ)ეულია	შუენწინა(რ)ეულია
70	15	ეს,	მწ,
77	13	მიტულობს	მატულობს
77	23	სართული	სართულის
81	8	საზრდო	საზრდოთ
90	7	„მე აქ	მე აქ
92	21	სიცოცხლით	ს-ცოცხლე
121	15	ღვინისა	ღვინოსა
125	24	ჩამკვდურნი	ჩამკვდარნი
126	27	-ვაქსი, მქტი	-ვაქსიმატი
129	17	ჩამკრევე(რ)ე	ჩამკრევე(რ)ე
130	• 18	გვიშეღის	დაგვისსნის
135	2	მინდროზე	მინდროზე
137	18	უეწიელად	უეწიელი
142	4	ფართხალი	ფართხალი
161	18	რაო	—რაო,
„	19	—ჭო,	ჭო,
164	30	-შეკმერხენილმა	-შეკმერხენილმა
170	8	თაქ-ქილოსელები	თაქ-ქილისელები
171	2	არეს-მარეს	არე-მარეს
173	24	და ან	და აწ
175	8	—ესენიც	ესენიც

